Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

JYSK ORDBOG

udgivet af

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

under ledelse af

PETER SKAUTRUP

Bind I

Hæfte 1

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1970

Prøvehæfte

JYSK ORDBOG

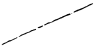

JYSK ORDBOG

udgivet af

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

under ledelse af

PETER SKAUTRUP

Bind I

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1970

JYSK ORDBOG

er trykt med støtte fra

STATENS HUMANISTISKE FORSKNINGSRÅD

og

AARHUS UNIVERSITETS FORSKNINGSFOND

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S 7408.70

ISBN 87 504 0216 1

INDLEDNING

INDHOLDSOVERSIGT

A. Forhistorie V
B. Ældre indsamlinger og ordbogsarbejder ..... VI-XV
C. Jysk Ordbog ..... XV-XXXIV
1. Anlæg XV
2. Kilder ..... XV-XXI
3. Afgrænsning ..... XXI-XXVII
3.1. Afgrænsning i tid XXI
3.2. Afgrænsning i art ..... XXI-XXV
3.3. Afgrænsning i form ..... XXVI-XXVII
4. Affattelse XXVII
4.1. Artiklernes rækkefølge XXVII
4.2. Artiklens opbygning XXVII
4.3. Opslagsformen ..... XXVII-XXVIII
4.4. Lydskrift og udtale ..... XXVIII-XXIX
4.5. Translitterationstabeller ..... XXX-XXXI
4.6. Den grammatiske bestemmelse XXXI
4.7. Hjemmelangivelsernes rækkefølge ..... XXXI-XXXII
4.8. Etymologi og historie XXXII
4.9. Brugsbetegnelse XXXII
4.10. Kroppen, betydningsinddeling, definition, citatmateriale, hjemmelangivelse ..... XXXII-XXXIV
5. Redaktionen XXXIV

A. Forhistorie

Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning blev oprettet 1932. Det var tænkt som et arbejdende og publicerende institut ved universitetsundervisningen og blev til i nøje samarbejde med det nystiftede »Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur«, for hvis sproglig-litterære afdeling der var planlagt udgivelse af dialektundersøgelser og dialektmonografier, udgaver af ældre jysk dialektlitteratur samt forberedelse til udgivelse af en jysk dialektordbog.[1]

Straks fra første færd fik instituttet forbindelse med en række frivillige medarbejdere, der tilbød at hjælpe med optegnelse af dialekter, og det formede sig således, at indsamlingsarbejdet snart blev det centrale arbejde på instituttet. Ud over de dyberegående såkaldte punktundersøgelser, der søger at udtømme ordforrådet det enkelte sted, indsamledes gennem spørgelister et meget stort materiale fra en interesseret meddelerkreds. Denne kreds har de sidste 15 år omfattet omkring 500 meddelere fra hele det jyske område, og efter en forceret indsamling i årene 1953-58 var seddelsamlingen vokset til ca. 2 millioner sedler.

Nogen tid forinden (1952/53) havde vi opnået at få støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond, således at vi kunne begynde at lægge materialet til rette for en kommende redaktion samt udarbejde regler for supplering og redaktion. Dette arbejde intensiveredes efter at også Aarhus Universitets Forskningsfond fra 1957/58 ydede os støtte, således at de to fonder fra den tid har participeret på lige fod med bevillinger til arbejdet. Suppleringsregler var færdige 1962, et hæfte: Jysk Ordbog. Kilder og forkortelser m.m. blev trykt 1965 og Redaktionsregler blev i maskinskrevet stand færdige 1969.

Det egentlige redaktionsarbejde skulle derfor nu kunne skride fremad i den takt, som bevillinger og arbejdskraft vil tillade. På grundlag af et seddelmateriale på ca. $2^1/_2$-3 millioner sedler, der naturligvis stadig øges, en samling på ca. 1000 dialektkort, et interesseret trykkeri: Aarhuus Stiftsbogtrykkerie, der til trykningen har anskaffet et computer-styret filmsatsanlæg, og en godt samarbejdende kreds af ældre og yngre filologer skulle der være håb om at få den jyske ordbog realiseret uden alt for stor forhaling.

Arbejdet ledes af professor Peter Skautrup, og i redaktionen deltager professor, dr. phil. K. Ringgaard, professor Niels Åge Nielsen, afdelingsleder, mag. art. Hans Veirup, amanuensis, cand. mag. Ove Rasmussen, amanuensis, cand. mag. Mette Kunøe og cand. phil. Viggo Sørensen. Endvidere er lektor, cand. mag. Allan Karker tilknyttet redaktionsarbejdet.

---

1. For jysk og dansk historie. 1966.101ff.

B. Ældre indsamlinger og ordbogsarbejder

Da gehejmeråd MATTHIAS MOTH 1697 igangsatte en omfattende landsindsamling af danske ord ved at henvende sig – efter de bedste mønstre hos Ole Worm og Peder Hansen Resen – til biskopperne (30/11 1697)[1] om enten selv eller ved hjælp af andre (»Præster paa Landet, Skolers Betjente eller andre vor danske Sprogs Elskere«) at optegne gloser til et »danisk Lexicon«, var det næppe med tanke på, at også dialekterne som sådanne skulle repræsenteres i og omfattes af ordbogen. Ganske vist hedder det udtrykkeligt længere henne i skrivelsen: »Oc som paa Landet, snart i hvert sogn, findis nogle besynderlige ord, som de andre herreders eller sogners indvaanere icke bruge, saa vilde hver en af ofvenbemelte personer slige ubrugelige bønderord med flid samle, icke allene de som begynde af de hannem deputerede bogstaver, men end oc paa det ganske Alphabetet oc til saadanne ords desto nøiere collection, correspondere med præsterne deris naboer oc andre forfarne folk paa Landet«, men for Moth har »bønderordene« været et fagsprog på linie med andre fags sprog, som det også hedder: »alle de nafne, som skibsfolk, handverksfolk, bønder etc. bruge til deres reedskab, saa vel som nomina avium, piscium, herbarum etc. In summa Nomenclaturas omnium rerum«.[2] Af det indkomne materiale er der nu kun bevaret mindre partier (i GkS 773fol.) af besvarelsen med sigte på det fællesdanske ordstof (hvori dog nok kan skjule sig enkelte dialektord), men af specifikke dialektordlister er der bevaret i alt 6 fra Jylland,[3] nemlig en liste fra biskop HENRIK GERNER i Viborg (skønt han absolut ikke vurderede dialekterne højt og heller ikke ønskede dem optaget i ordbogen på lige fod med rigsmålsordene) samt 5 lister fra Ribe stift. Blandt disse sidste stammer de to fra lektor PEDER TERPAGER i Ribe, én fra pastor PEDER TØXEN i Varde, én fra pastor ANCHER SØRENSEN ANCHERSEN i N. og S. Bork samt én fra en ANONYM sønderjysk meddeler. At i al fald en af disse, nemlig Peder Terpager, med sin besvarelse har haft et andet syn på dialekterne, fremgår af ledsageskrivelsen til Moth, hvori det hedder, at han håber samlingen (der let kunne øges) »ej vorder vores landsprog til nogen haanhed, som hos de uforfarne ofte skeer, der ej veed, at andre kand tale ret oc i sit land forstandelig, omendskiønt de ej bruger deres ord oc maader at tale med«. – Moth optog i sin ordbogsredaktion kun enkelte af dialektordene, men som bekendt blev hans ordbog aldrig trykt, og Molbech kendte kun stoffet ufuldstændigt og udnyttede det kendte ret tilfældigt i sin ordbog. I Jysk Ordbog er alt udnyttet.

Resens Atlas Danicus led et sørgeligt skibbrud, men tanken om en Danmarksbeskrivelse blev 1743 taget op af sekretær i det danske kancelli, senere generalinspektør ERIK JOHAN JESSEN (-SCHARDEBØLL) (1705-1783)[4] under tilskyndelse af oversekretæren, den senere lensgreve og statsminister JOHAN LUDVIG HOLSTEIN, og et cirkulære udgik

1. H. Grüner-Nielsen. Matthias Moths Landsindsamling af danske Ord 1697-1700. Sprog og Kultur.VII. (1939).109ff.
2. Molbech i Nye danske Magazin.V.(1827).252.
3. H. Grüner-Nielsen. Den ældste Landsindsamling af danske Folkemaal ved Matthias Moth omkring 1700. Sprog og Kultur.X.(1951).37ff.
4. Jessen-Schardebøll. Det Kongerige Norge. Tome I. 1763. Forerindring.a4v.

efter sædvanligt mønster, men denne gang stilet til amtmændene med anmodning om at indsende beskrivelser af amterne, alt efter et fastlagt skema med en række spørgsmål. Det 32. spørgsmål, der var indføjet efter forslag fra Erik Pontoppidan, lød: »Fortegnelse paa de rareste Ord og Talemaader i Sproget der udi Amtet, og deres Betydning i andet brugeligt dansk, hvilken man heller ønsker vidtløftig end for kort«.[1] Det indsendte materiale blev nu overladt Jessen som grundlag for en Danmark-Norges beskrivelse, hvoraf han dog kun fik udgivet ét bind: Det Kongerige Norge. Tome 1. 1763, medens det øvrige materiale blev overladt til Erik Pontoppidan.[2] Af disse såkaldte JESSENSKE RELATIONER er fra Jylland bevaret indberetningerne fra Ribe og Viborg stifter. De allerfleste besvarelser er atter fra præsterne, og ikke så få af dem er for dialektspørgsmålets vedkommende rent afvisende eller intetsigende, men et flertal (ialt 50 indberetninger) bringer dog en besvarelse med en ordliste, der hos enkelte kan være ganske fyldig. Det her anførte ordstof er udnyttet i Jysk Ordbog.

I den plan for en nyrevision af Rostgaards håndskrevne ordbog, som JACOB LANGEBEK (1710-75) omkring 1740 udarbejdede[3], lød 3. afsnits punkt 4 således: »Man faaer vel og at beholde de gode gamle, dog ikkun i visse provincier endnu brugelige, Danske Oord. Af slige haves en stoor Deel i den Jydske Mundart, hvilke, endskiønt de ikke forstaaes i alle provincer, ere dog got Dansk, og endeel deraf maae nødvendigen haves, i mangel af andre Danske Oord, til at nævne de Ting med, som de betyde, ei at mælde om, at de undertiden tiene til stoor oplysning in Etymologicis, baade i det Danske, Svenske, Islandske, Tydske, og andre Nordiske Sprog, e. gr. Sime, Lime, en Timse, en Kaag, orken dvs lad, Stegers, Gredel dvs Skind paa Melk, at skaalde Melk, Høns etc. en Bimpel, gisten, at salde, en Spang dvs Gangtræe over en Bek, en Løøb, en Sælde p. p. Dog maae man være vis paa, at de og virkeligen bruges, og mueligt sætte hos, hvor de bruges, og for alting see vel til, at de blive ret skrevne; thi undertiden udtales de noget galt og uforstaaeligen«! Men da Langebek efter Rostgaards død 1745 lidt efter lidt opgav ordbogsarbejdet, kom den afvigelse fra akademiprincippet, der kunne ligge i eller dog med god vilje begrundes ud fra den citerede paragraf, ikke til at resultere i nogen efterforskning eller optegnelse af dialekterne. Og da Videnskabernes Selskab året efter Langebeks død fik ordbogsarbejdet genoptaget, blev der i planen for Dansk Ordbog, udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse, almindelig kaldt VIDENSKABERNES SELSKABS ORDBOG[4] kun med forbehold (i § 3) givet plads for dialekterne og om nogen aktiv optegnelse blev der foreløbig ikke tale. Paragraf 3 lyder: »Provincial Ord og Talemaader, der kunne tiene til at berige Sproget, og som formedelst deris Eftertryk, Nethed og Rarhed udmærke sig, bør ogsaa undes et Sted i denne Ordbog. Ved disse Ord og Talemaader settes tillige, hvor de har hiemme, (jydsk) (Norsk) etc.«

Arbejdet sneglede sig fremad, og først under udarbejdelsen af 3. bind søgte man at bøde paa de af kritikken fremhævede mangler. Blandt andet vedtog ordbogskommis-

---

1. Sprog og Kultur. X.(1951.38.
2. Pontoppidan. Den Danske Atlas. I.(1763).XVIf.
3. Molbech. Historisk Udsigt over de danske Ordbogs-Arbejder, i det 17de og 18de Aarhundrede. Nye Danske Magazin. V.(1827).241ff., spec. 272f.
4. Asger Lomholt i Det kgl. danske Videnskabernes Selskab 1742-1942.III.(1960).217-318.

sionen (med professor Erik Viborg som formand og initiativtager) 1807 – da enkelte præster havde indsendt bidrag omfattende »provincielle« ord – at udsende et cirkulære til bisperne med indbydelse til provster og præster i Danmark og Norge at indsende bidrag fra den stedlige dialekt. Og dette gav resultater, i alt ca 70 besvarelser.[1] Fra Jylland indkom samme eller de nærmest følgende år 21 til dels ret omfattende ordlister, så godt som alle bevarede og nu udnyttet i Jysk Ordbog. Dialektmaterialet satte også tydeligt spor i ordbogen (bind III), hvad der gav anledning til ny kritik. Det er således kuriøst nok, at MOLBECH, der var blevet redaktør 1806, havde redigeret dele af bogstavet K (bind III) og netop arbejdede med bogstav M, var imod at optage dialektord (og norske ord) i en rigsdansk ordbog.[2] Men netop under arbejdet her har tanken om en »almindelig Landskabsordbog« taget form hos Molbech.[3] I det smukke lille skrift »Om Dialecter eller Mundarter og Samling af danske Landskabsord med en Indledning om Kiærlighed til Modersmaalet og en Indbydelse til det danske Sprogs Venner« fra 1811 fremsættes efter en lovprisning af modersmålet en varm og positiv vurdering af »Almuens Sprog«, der ender med en indbydelse til »Enhver, som dertil finder Kald og vil værdige mig denne Tillid« at samle og indsende bidrag til denne dialektordbog. Der indkom ikke så få ordsamlinger, og Molbech øgede disse ved enten at »låne« eller afskrive de ældre samlinger fra Videnskabernes Selskabs arkiv (hvorfor nu kun et mindre antal besvarelser gemmes der, medens resten findes i Molbechs samlinger). 1820 gentager han i indledningen til en udgave af Foersoms skrift (fremsendt sammen med en ordliste): »Om Samlinger af danske Landskabsord« opfordringen til at samle ind, men med redaktionen trak det ud, og først 1833 begyndte ordbogen at udkomme hæftevis for endelig at afsluttes 1841. DANSK DIALECT-LEXIKON er som venteligt et idioticon, der på grundlag af det indsamlede materiale fra hele landet (undtagen Bornholm) kun medtager ord, der »enten er aldeles ubekiendte i Skriftsproget og uhiemlede af den almindelige og dannede Sprogbrug; eller som bruges af Almuen i Bemærkelser, der ere fremmede for denne Brug«. Sønderjyske ord er mærket med kors og ord fra Moths samlinger med en stjerne. Der gives ikke oplysning om bøjning og kun undtagelsesvis om udtalen, der da trykkes med antikva. Sammenholder man nu den trykte tekst med kilderne, hvad der lader sig gøre, da så godt som alle de indsendte ordlister er bevaret (af de foran i ordbogen anførte 44 bidrag fra Jylland savnes kun 3), viser det sig, at kilderne langtfra er udtømte og at udvælgelsen kan synes noget vilkårlig, ligesom sammenhørende ord kan være opført under forskellige opslagsformer. For Jysk Ordbogs vedkommende er manglerne mindre alvorlige, da alle bevarede primærkilder har kunnet udnyttes helt.

I forordet til Dansk Dialect-Lexikon takker Molbech specielt BLICHER for lejlighedsvis indsendte bidrag og henstiller til ham for alvor at fuldføre en optegnelse af jyske idiotismer. Baggrunden herfor er sikkert samtaler og en korrespondance, som vi nu

---

1. Lomholt i Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942.III. (1960).314ff.; jf. også indledn. til VSO.III.(1820).xvf.
2. Molbech. Om Dialecter eller Mundarter osv. 1811. 42f.; Molbech. Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Historie. 1843.376.
3. Jf. indledn. til Dansk Dialect-Lexikon.XIXf. Om ordbogen jf. også Morten Borup. Christian Molbech. (1954).215ff.

kun har andenhåndsviden om.[1] Efter at ordbogens første hæfte var udkommet, havde Blicher tilstillet Molbech et supplement, men fået det tilbage, da »kun den mindste Deel af Ordene vare ham nye«. Han må imidlertid have fortsat sine optegnelser og fortæller i et brev til Collin 29/11 1833, at han længe har »samlet paa en jydsk Ordbog«. 21/12 1833 ansøger han kongen om støtte til en »lingvistisk og antiqvarisk Reise« såvel til »Fædrelandets forskjællige Provindser som og de tilgrændsende Nabolande«, da han i nogen tid har »samlet Materialier til et raisonneret Lexicon«. 15/7 1834 meddeler han Collin, at han ofrer sine »andre Fritimer til mit jydske Lexicon«, og i en ny ansøgning til kongen 20/5 1835 hedder det: I de tvende foregaaende Aar har jeg berejst alle Jyllands Egne, med Undtagelse af Ribe Amt . . især for at fuldstændiggjøre et jydsk Dialectlexicon«, og videre: Min Samling af saadanne Ord beløber sig allerede til over 2000, men for at bringe samme til størst mulige Fuldstændighed er det nødvendigt for mig ogsaa at berejse Sønderjylland med flere Landstrækninger, hvor særskilte Mundarter af det oprindelige Danske tales«. Kongen bevilgede ham 300 rigsdaler, men kun én gang senere hører vi om sagen, i et brev til Collin 9/7 1836, hvor han fortæller, at han har meddelt Molbech »En Idee, som jeg allerede længere har havt«, nemlig at gøre det jyske lexicon »til et Anhang i en Beskrivelse over Jylland«. Hvor megen realitet foretagendet har rummet, får nok stå hen. Jyllandsbeskrivelsen blev dog delvis virkeliggjort i den opgave, han fik tildelt, at skrive Viborg Amt (1839) i Landhusholdningsselskabets amtsserie, men om det jyske lexicon melder historien senere intet.

Også andre end Blicher har planlagt dialektordbøger, men de fleste nåede kun beskedne resultater, nogen slet intet. Efter at Laurents Hallagers »Norsk Ordsamling« var udkommet 1802 meddelte cand. theol. JOHANNES FÆRS SCHREIBER (1772-1827), senere præst i Melby, i en »Læsebog for Fædrelandets Sønner og Døttre« (1805), at man fra hans hånd kunne vente en »sønderdansk Dialectordbog« som sidestykke til Hallagers »norddanske« ordsamling. Det blev nok derved. GOLDSCHMIDT[2] samler på sin Jyllandsrejse 1864 jyske ord, men antagelig kun til senere brug som litterær staffage. Folkemindesamleren JENS KAMP (1845-1900) meddeler 1870 Svend Grundtvig, at han i en række år har »samlet til en Ordbog over det jydske Folkesprog[3], men senere overgav han sine samlinger til Feilberg. – En gårdejer N. Pedersen, Ærslev (Hasle hrd.) meddeler i et opråb i Aarhus Amtstidende 1/9 1871, at han agter at »samle Materiale for Sprog- og Oldgranskerne (som er min Plans egentlige Hovedøjemed) og at levere en Ordbog over ejendommelige jydske Ord, der kunne have praktisk Betydning for vore Skribenter og Forfattere, især de folkelige«, hvorfor han beder interesserede om at hjælpe ham og indsende jyske ord! Men bortset fra en prøve fra hans egne samlinger (Aarhus Amtstidende 20/10 1871) og en tak for hvad der foreløbig er kommet, synes der heller ikke her at være kommet noget ud af anstrengelserne.

---

1. Fra breve, se St. St. Blichers Samlede Skrifter. XXXI.(1932).
2. Dagbog fra en Reise paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy. 1865.214f.
3. Hans Ellekilde. Breve fra en dansk Folkemindesamler. 1917. 10 note; jf Inger Boberg i indl til Jens Kamp. Dansk Folketro. 1943.8.

Blichers plan om at anbringe lexiconnet eller en dialektordliste som et anhang i en topografisk beskrivelse var ellers ikke nogen ny plan, men fra slutningen af 1700tallet en velkendt fremgangsmåde. I tilslutning til en karakteristik af befolkningen gives smagsprøver på dialekten ved kortere eller længere ordlister, talemåder osv. Dette var således tilfældet i følgende jyske topografier: OLAUS OLAVIUS. Beskrivelse over Schagens Kiøbsted (1787), NIELS BLICHER. Topographie over Vium Præstekald (1795), KNUD AAGAARD. Physisk, oeconomisk og topographisk Beskrivelse over Thye (1802), C. SCHADE. Beskrivelse over Øen Mors (1811) og KNUD AAGAARD. Beskrivelse over Tørning Lehn (1815). Andre fik deres ordlister offentliggjort andetsteds, NØDSKOV sin »Prøve af synderlige Jydske Ord og Talemaader, gangbare blandt Almuen i Ulfborg- og Hind Herreder« i Lærde Efterretninger (1804), C. CLAUSEN, præst i Nr. Nissum, en ordliste: »Endeel Jydske Provindsialord« i Iris og Hebe (1808), og præsten H. CHR. LYNGBYE »Jydske provincielle Ord« som et tillæg til sine Færøiske Qvæder (1822).

Enkelte utrykte optegnelser fra århundredets første halvdel er reddet til vor tid. Således PEDER SAXILDS fortræffelige optegnelser fra Højer som »Tillæg til Dansk Dialect-Lexicon« (NkS.2321,4·, ca 1848), pastor BRØCHNERS ordliste fra Søvind (ca 1810) og OVE LASSEN GRØNBORGS ordbog over Tisemålet i Børglum hrd. (IDD Acc.51), med anvendelse af særlige lydskrifttegn.[1]

Selv om kuriositetsinteressen levede videre hos ikke-faglige optegnere, sker der i Sønderjylland, hvor dialekten var vigende for plattysken, en ændring i motiveringen for arbejdet med optegnelse af dialekter. Allerede i ERIK PONTOPPIDANS »Det danske Sprogs Skiæbne . . udi Sønderjylland«[2] tjener en lille ordliste som et af beviserne for dialektens oprindelige danskhed, på samme måde som A. H. LACKMANNS glosesamling fra omtrent samme tid skulle tjene som bevis for slægtskabet med angelsaksisk[3]. Og hos de sønderjyske præster, Hagerup og Kok, er arbejdet rent nationalt-politisk. Med EILER HAGERUPS »Om det danske Sprog i Angel« (1854) fik vi vor første samlede fremstilling af en dansk dialekt (fra Storesolt og Lillesolt), omfattende såvel en ordbog (stadig dog kun for det særdialektale) som en grammatik med lyd-, bøjnings- og orddannelseslære. Arbejdet blev til som et forsvarsskrift, der skulle vise det autoktone måls danskhed, og da angelbomålet netop på den tid – skjult under plattysk – var ved at blive tyst eller helt glemt, har arbejdet sin særlige værdi, fordi det ikke senere har kunnet suppleres eller gøres om. En anden udgave (1867) blev besørget af Lyngby, der ved tilføjelser modtaget fra Hagerup kunne øge ordbogen til at omfatte over 1400 opslagsformer og i udgaven tillige medtage en række sprogprøver med en grov lydbetegnelse. Et nu tomt område har vi således gennem Hagerups indsats mulighed for at føje ind i helheden.

JOHANNES KOKS værk »Det danske Folkesprog i Sønderjylland«. I-II.(1863 og 1867), har samme formål som Hagerups, nemlig at påvise – her for hele området –, at folkesproget »er en ren og oprindelig dansk, eller rettere, nordisk Sprogart«. Før-

1. Jf. O.L.Grønborg. Optegnelser på Vendelbomål. Udg. ved O. Nielsen. 1884. Indledning.
2. Videnskabernes Selskabs Skrifter.I.1745. Ny udgave ved Peter Jeppesen 1943.
3. Dania.I(1890-92).97-135.

ste del rummer fyldige kapitler om lyd-, bøjnings- og orddannelseslæren samt en ret omfattende ordbog (henved 2000 artikler), med en grov lydgengivelse af opslagsordene (da, som han siger i indledningen, arbejdet kun har »et rent praktisk Øjemed«), og med talrige historisk-etymologiske oplysninger fra ældre kilder, andre nordiske sprog m.m. Ordbogen er bredere anlagt end Hagerups, da Kok kun udelukker, hvad sønderjysk har fælles med rigsmålet, men medtager det fællesjyske stof. Derimod er en del sønderjyske ord hos Molbech udeladt, da Hagerup ikke har kunnet opspore dem. Der anføres en righoldig fraseologi, men desværre er proveniensen kun undtagelsesvis oplyst. Det meste er formentlig fra egnen omkring Burkal, hvor han var præst fra 1851 til han 1864 blev udvist, men han har også modtaget bidrag fra Fjolde (gennem pastor Mule) og fra Viding herred (fysikus Ulrich i Tønder), ligesom han har benyttet Hagerup. Andet bind indeholder dels en personnavneordbog, dels en stednavneordbog med et stort sammenligningsmateriale. I tilslutning til værket kom »Danske Ordsprog og Talemåder fra Sønderjylland« (1870), hvor de enkelte ordsprog også er anført med en grov lydgengivelse og værdifuld stedfæstelse, ligesom udgaven afsluttes med en ordfortegnelse.

Begge sønderjyske arbejder er, ikke mindst på grund af deres righoldige fraseologi og grammatiske oplysninger, af største værdi for Jysk Ordbog. Et omtrent samtidigt supplement til det sønderjyske materiale er givet i FEILBERGS »Fra Heden« (1863), en skildring fra Valsbøl og i anlæg en forløber for »Dansk Bondeliv«. Afhandlingen blev først trykt i Slesvigske Provindsialefterretninger (Ny Række.IV. 1863) og er her forsynet med ordlister (s.481-503, her også en liste over verberne og deres bøjning), der er udeladt i den samme år trykte særudgave.

Et videnskabeligt studium af vore dialekter begynder først med KRISTEN JENSEN LYNGBY[1] (1829-1871). Allerede som student havde han, bl. a. i en korrespondance med en yngre broder, interesseret sig for jyske dialekter og muligheden for en rationel notation, og efter et vidtspændende alment sprogstudium og overstået embedseksamen tog han fat på en besvarelse af en prisopgave, stillet 1854 af Videnskabernes Selskab.[2] Opgaven var en »Fremstilling af de danske Dialecters Sprogbygning, grammatiske Forhold og Taleform« og kunne besvares for henholdsvis sjællandsk og jysk dialekt, og for jyskens vedkommende var hovedformålet igen – som ved tidligere drøftelse af emnet – at få klarhed over, om der under jysken kunne tænkes at være et substrat, der viste hen til en dels »skandinavisk-nordisk«, dels »germanisk-angelsaxisk« indvandring på halvøen. Der var givet en frist på 2 $^1/_2$ år til besvarelsen, men Lyngby opgav snart og bøjede af, dels fordi han nok skønnede, at opgaven ikke kunne løses tilfredsstillende i den givne tid og dels fordi der efterhånden hos ham udformedes en mere speciel plan. Derimod besvaredes opgaven af præsten L. WARMING (1816-1884), som senere (1862) fik besvarelsen trykt: »Det jydske Folkesprog,

1. C. Berg. Minder om K.J.Lyngby. TfF.X.(1872).1-135; Anders Bjerrum. K.J.Lyngby. Fra Rask til Wimmer. 1937.83-112; K.J.Lyngbys Jyske grammatik, udg. af Anders Bjerrum.1942.
2. Oversigt over det kgl. da. Vid. Selskabs Forhandlinger. 1853.268ff.

grammatisk fremstillet«. Skønt arbejdet rummer en del stof i sin dels historisk, dels grammatisk anlagte fremstilling, er det som kilde lidet anvendeligt på grund af den kun undtagelsesvis givne stedfæstelse af formerne og den manglende lydskrift.

Med den grundighed, som er et særmærke for Lyngbys studier, var han gået i gang med en indsamling af materiale til en »jysk grammatik« og i årene 1854-61 rejser han hver sommer på optegnelse i Jylland. I begyndelsen er hans optegnelser formet over et mindre spørgeskema med sigte specielt på lyd- og formlæren. Og hertil er det han danner sin lydskrift, som efter at have gennemløbet flere forstadier endelig udformes i sommeren 1855 og vinteren 1855-56. Denne lydskrift fastholder han også efter at han (i april 1856) var blevet bekendt med tyskeren Lepsius' lydskrift, og den blev første gang anvendt i tryk (smukt skåret i Thieles Bogtrykkeri) i »Bidrag til en sønderjysk sproglære« 1858, ligesom den, indtil Danias lydskrift udformedes af Otto Jespersen 1890, anvendtes i alle videnskabeligt anlagte dialektarbejder. Allerede før udgivelsen af den sønderjyske sproglære (der i et tillæg også bragte en ordsamling) havde Lyngby imidlertid ændret sin optegnelsesmetode fra kun at sigte mod det grammatiske til også at omfatte det centrale ordforråd, og planen om en »ordbog over det danske folkesprog fra Skagen til Dannevirke, fra Vesterhav til Øresund, ja helst til den gamle grændse mellem Danmark og Sverrig« (brev 14/6 1859 til adjunkt Greibe) satte sig fast hos ham og førte til, at han fra flere jyske lokaliteter optegnede et meget stort ordforråd, således ca 10.000 ord fra Agerskov, ca 6.000 fra Åby i Kær herred, 5.000 fra Tolstrup i Børglum hrd., Hurup i Ty og Brarup i Sønderjylland, 4.000 fra Løddérup på Mors og fra Hjerm i Vestjylland, osv. Desværre fik han hverken den jyske grammatik eller en jysk ordbog virkeliggjort. Kun et brudstykke af grammatikken, omformet og bearbejdet for at kunne tjene som disputats: »Udsagnsordenes bøjning i Jyske Lov og i den jyske sprogart«, fik han offentliggjort 1863. Men heldigvis er hele det indsamlede dialektmateriale bevaret, ligesom udkastet til hans Jyske grammatik er blevet udgivet (ved Bjerrum 1942). Samlingerne blev også flittigt udnyttet af Feilberg, men dog langtfra fuldstændigt. I Jysk Ordbog, hvor Lyngbys optegnelser vil være blandt de hyppigst citerede, er stoffet søgt fuldt udnyttet.

Da H. F. Feilberg (1831-1921)[1] den 6. januar 1877 skrev sin første ordbogsseddel til den jyske ordbog, var det selvfølgelig ikke en ny tanke eller en pludselig indskydelse, som her fik ham til at sætte sig et mål, der kunne forudses at ville kræve et livslangt arbejde. Ved flere lejligheder forud havde han haft dialektstudiet inde på livet. Vi ved, at han allerede 1854 som student mødte Lyngby – de var da husfæller på Borchs Kollegium et par måneder –, og at han da i et hæfte gav Lyngby optegnelser fra Vester Vedsted. Og efter at han 1856 blev hjælpepræst hos Hagerup i Storesolt, kom han også aktivt med i indsamlingen, da den syge Hagerup ikke selv kunne tage ud i marken og derfor sendte Feilberg ud i sognene for at samle supplerende oplysninger til en ny udgave af bogen om sproget i Angel. Lyngbys død (1871), siger Feilberg selv, kaldte også tanken frem igen, uden at han dog som ikke-sprogmand vovede at skride til værket. Først da han i 1876 var flyttet til det bedre kald i Darum, og han ved et tilfældigt møde med præsten Hans Dahl af denne var blevet stærkt tilskyndet til arbejdet, tager han fat. Motivet var simpelthen dette: at redde dialekten

1. Marius Kristensen. H.F.Feilberg, 1923.

fra forglemmelsen, nu da »den uniformerende kulturstrømning, der efterhånden trænger ind i de inderste kroge, arbejder på, til fordel for rigssproget, mere og mere at udslette sprogarternes ejendommeligheder«[1]. Og i en artikel »Lidt jysk sprogfilosofi«[2] henvender han sig til interesserede om støtte til arbejdet. Han oplyser, at han »i længere tid« har samlet ind og er nået frem til *fly-*, hvad der unægteligt må overraske, men vel altså må tolkes derhen, at han nok har indsamlet stof, men altså først i 1877 anlægger seddelsamlingen, og at den alfabetiske redaktion jo sikkert kun er en første udarbejdelse. Bidragene fra forskellig side begyndte at strømme ind, og i 1882 offentliggør han i Nordisk tidskrift for filologi. Ny række. VI en »Plan for en ordbog over jysk folkemål« (også udsendt som særtryk), hvor han gør rede for anlægget: 1. Ordbogen skal omfatte hele ordforrådet, ikke blot idiotismerne. 2. Ordenes udtale i de forskellige mål angives og alle betydninger registreres. 3. Sammensætninger og afledninger søges ikke udtømmende medtaget. 4. Kulturminder fremdrages og forklares. 5. Etymologier gives ikke, højst henvisninger til de nærmest stående sprog. 6. Opslagsformen er rigssprogets og specielle dialektale ord i analogi hermed. 7. Udgangspunktet er vestjysk. 8. Lyngbys lydskrift anvendes. Han har på dette tidspunkt i hovedtræk udarbejdet bogstaverne A-F, I, J og Æ[3], og redaktionen gik, efter de oplysninger der foreligger, forbavsende hurtigt fremad. Første hæfte af »Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål« udkommer 1886 og i 1893 foreligger første bind (A-H) trykt. Men han var allerede i 1887 færdig med den første udarbejdelse af hele værket. Udgivelsen trak imidlertid i langdrag, fordi udgiverselskabet, Universitetsjubilæets danske Samfund, ikke kunne skaffe midler til mere end et hæfte om året. Derfor strakte andet bind over årene 1894-1904, tredje over 1904-1911 og endelig et fjerde bind: tillæg og rettelser 1912-14 (de to sidste bind også med en anden deling: III (R-S) 1904-08 og IV (T-Ä og tillæg) 1908-14).

Enemand om redaktionen som han var, kan det fastslås, at ordbogen var en bedrift, der måtte vække beundring[4], og det så meget mere som værket jo ikke blot blev en verbalordbog over de jyske måls ordforråd, men tillige blev en realordbog specielt med hensyn til jysk og almen folklore (jf. planens punkt 4!). Under de enkelte artikler har Feilberg fra sin meget omfattende læsning og enestående kendskab til international antropologisk forskning givet næsten talløse henvisninger til parallelt stof i dansk og fremmed litteratur. Især fra andet bind vokser det folkloristiske stof, man se blot artikler som lus, lykke, lys (11 spalter), mand, mus, måne, navn, negl osv., artikler hvis rent sproglige afsnit kun fylder en brøkdel af den anvendte plads. Man kan være enig eller uenig om hensigtsmæssigheden i denne sammenblanding af to discipliner, beundringen forbliver dog usvækket, og selv om ordbogen nu for det sprogliges vedkommende finder sin afløser i Jysk Ordbog, vil Feilbergs værk dog stadig bevare sin værdi som opslagsværk til den ældre folkloristiske litteratur.

Feilbergs ordmateriale var forståeligt nok hullet og for mange egnes vedkommende yderst sparsomt. At dømme ud fra en ordsamling på ca 40-50.000 sedler, som

1. Plan for en ordbog over jysk folkemål. Særtryk. (1882).
2. Nordisk Månedsskrift. 1878.1611-182.
3. Om arbejdets fremadskriden se i øvrigt Marius Kristensen. H.F.Feilberg. 44ff.
4. Jf. Lundells anmeldelse 1888 i Svenska Landsmålen. VI. (1885-89). CXCII-CCIII.

vi har modtaget gennem redaktør Per Skar, og som synes at rumme primært kildemateriale fra midten af 1880erne (ca 1885 ff.), ser det ud til, at så godt som alt er taget med i redaktionen. Han har vistnok i det hele kun i de færreste tilfælde (ved større samlinger som Grøns) haft mulighed for at foretage en udvælgelse eller sigtning af stoffet. Grundlaget er hans egne samlinger og optegnelser fra Vester Vedsted, Angel (hos Hagerup) og Darum, suppleret med Hagerups og Koks arbejder. Dertil kom så Lyngbys samlinger, som dog ikke er fuldt udnyttet. I forordet (og efterskriften) nævner Feilberg videre en række enkeltpersoner, som har ydet større bidrag. Af disse bidrag er vi nu i stand til at kontrollere enkelte, som enten senere er blevet trykt (fx. Tang Kristensens optegnelser, vendsysselske bidrag fra J. M. Jensen og hanherredsmål hos C. M. C. Kvolsgaard) eller er bevaret i manuskript, fx P. Kr. Madsens og Laust Røjkjærs samlinger. P. Kr. Madsen (1851-1876) var fra Nes (Skodborg hrd.), og hans optegnelser, der nok efterhånden var tænkt fuldført som en jysk »ordbog«[1], er samlet i »Sprogbogen« (DFS 1883/132A-B), skrevet i årene 1871-1875. En del stof deri stammer dog nok fra Laust Røjkjær (1848-1883), der hos Feilberg angives som stammende fra »Holmsland egnen«. Det rigtige er, at Røjkjær er født i Sinding, men vokset op i Vind (Ulfborg hrd), at han nogle år (før 1875) havde været lærer på Holmsland, 1875-76 var hjælpelærer i Vedersø (Hind hrd) og 1878-1883 var lærer i Hellum (Børglum hrd). Hans ordsamling (DFS 1922/70) indeholder dels ordstof fra Vind, dels fra Holmsland og dels også enkelte optegnelser fra Hellum.

Det meste af Feilbergs materiale – ud over det i ovennævnte samlinger forekommende – er vi imidlertid nu afskåret fra at kontrollere. Adskilligt samlede Feilberg jo – også før han 1891 flyttede til Askov – ved samtaler med eller udspørgen af højskoleelever, og sådanne småoptegnelser kan ikke efterprøves.

I et enkelt tilfælde har vi dog mulighed for at fastslå hans »fonetiske« begrænsning. Feilberg var jo ikke sprogmand af fag, og selv om han tilegnede sig Lyngbys lydskrift og i den fandt en dækkende og tilstrækkelig fin notation for sine egne optegnelser (fra Sønderjylland og Darum), var han ikke opmærksom på, at den muligvis ikke slog til overalt i Jylland. Når han derfor ikke selv har hørt kilden, men skal tilegne sig den pr korrespondance, kan han – som det sker i samarbejdet med lærer Grøn (meddeler fra Agger og Hellum) – komme til at gøre optegneren uret, ja ligefrem tvinge ham til en notation, der i virkeligheden er fejlagtig[2]. Også synes det, som om Feilberg i sin afskrivning nu og da er mindre påpasselig, ligesom han ret egenmægtig kan ændre eller forkorte et citat. Men med alt dette er Feilbergs værk dog lige imponerende, og hans navn vil i Jysk Ordbog være det navn, der hyppigst bliver nævnt.

Af jyske ordbogsarbejder efter Feilberg er der kun kommet to. Det ene er en i populær form given ordsamling fra Ulsted sogn, Kær hrd, samlet og redigeret af en af Feilbergs seneste meddelere, overretssagfører Jens Kr. Larsen (1840-1926): »Bidrag til Ordbog over Vendelbomaalet«. 1914-15, for de senere afsnits vedkommende ganske fyldig.

---

1. Breve fra en dansk Folkemindesamler. Udg. af Hans Ellekilde. 1917. passim.
2. K. Ringgaard. A. Grøn og H. F. Feilberg. Sprog og Kultur. XXII. (1960). 83-96.

Det andet arbejde er lærer M. B. Ottsens (1859-1941) imponerende ordbog over dialekten i Hostrup sogn, Slogs hrd., nu (1963ff) udgivet i fem bind af Ella Jensen og Magda Nyberg. Fremstillingens lydskrift er den i Danske Folkemaal benyttede med enkelte supplerende tegn, og alfabetiseringen hviler på de lydskrevne former. Især kulturhistorisk og fraseologisk er ordbogen meget righoldig.

Herudover findes der sædvanligvis i de fleste dialektbeskrivelser også mindre ordlister, men om disse arbejder må der her henvises til Kilder og forkortelser (1965) med tillæg. Jf. også kort s.XVIII

C. Jysk Ordbog

1. ANLÆG

Ordbogens opgave er i første række at registrere det i jyske dialekter forekommende ordstof i overensstemmelse med de nedenfor angivne retningslinier for afgrænsningen (§3) samt give fyldige oplysninger om ordenes betydning (§4.10). Derudover skal ordbogen oplyse om det enkelte ords lydlige hovedformer (§4.4) og bøjningsformer (§4.6) samt i yderste korthed redegøre for ordets herkomst (§4.8), dets forekomst i ældre sprog, dets dannelse, hvorfra det eventuelt er lånt osv. Derimod vil ordbogen normalt ikke kunne redegøre for syntaktiske forhold eller varianter, bortset fra sådanne faste forbindelser og fraser, som det vil være naturligt at eksemplificere.

Jysk Ordbog er i modsætning til de fleste dialektordbøger ikke alene bygget på utrykt materiale, men har i udstrakt grad også udnyttet den store trykte bogmasse, der omfatter såvel den på dialekt skrevne litteratur som den rigssproglige litteratur med emner fra jysk natur og kultur i bredeste forstand.

2. KILDER

Om de utrykte kilder fra ældre tid se ovenfor under B. De utrykte kilder fra nutiden omfatter dels de såkaldte punktundersøgelser, dybtgående optegnelser af ordforrådet i et enkelt sogn eller hos en enkelt meddeler, dels adskillige mindre samlinger fra forskelligt hold og dels endelig det materiale, som indkommer gennem spørgelisterne.

Punktundersøgelserne, der for de flestes vedkommende er gennemført ved fonetisk uddannede optegnere, er af forskellig størrelse, nogle få mindre samlinger er på 5-10.000 ordsedler, de øvrige større er på 10-40.000, en enkelt på 75.000 ordsedler, i alt formentlig ca 1 million sedler. Om lokaliteternes fordeling se følgende liste og kort s. XVIII. Det bemærkes, at de i listen med signaturen (IDD) mærkede undersøgelser er foretaget af Institut for dansk dialektforskning, København (tidligere: Udvalg for Folkemaal). Ved venlig imødekommenhed fra instituttet har vi haft lejlighed til at affotografere en række af disse samlinger, ligesom de endnu manglende partier efterhånden søges fotokopieret. – I privateje foreligger enkelte undersøgelser, som af ejerne venligst stilles til rådighed efter som der er brug derfor ved redaktionen.

Utrykte punktundersøgelser.

1.	Sydsamsø	(350-54). Professor, dr. phil. Poul Andersen (f. 1901) og amanuensis Inger Ejskjær (f. 1926). (IDD).
2.	Nordby	(355), Nordsamsø. Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen. (f. 1900). (IDD).
3.	SktOlai	(1202), Vennebjergh. Friskolelærer K. Thomsen (f. 1890).
4.	Torslev	(1284), ØHanh. Gårdejer P. Hollensen (1887-1963).
5.	Hellum	(1234), Dronninglundh. Lærer A. Grøn (1861-1928).
6.	Vrejlev	(1242), Børglumh. Tømrer Chr. Jensen (1865-1956). (IDD).
7.	Tolstrup	(1253), Børglumh. Lærer L. Thura Obel (1867-1954).
8.	Vrå	(1255), Børglumh. Lektor Arne Espegaard (f. 1910). (I privateje).
9.	Rær, Hansted og Vigsø	(1331-1333), Hillerslevh. Professor Niels Åge Nielsen (f. 1913).
10.	Torsted	(1355), Hundborgh. Lærer Torsten Balle (f. 1900).
11.	Agger	(1392), Refsh. Lærer A. Grøn (1861-1928).
12.	Hvidbjerg	(1399), Refsh. Lærer J. Grusgaard (1888-1960). (IDD).
13.	SDråby	(1443), Mors Nørreh. Lærer M. P. Ejerslev (f. 1893).
14.	Storvorde	(1491), Fleskumh. Professor, dr. phil. K. Ringgaard (f. 1918).
15.	Års	(1568), Årsh. Bankdirektør Th. Thomsen (1871-1957).
16.	Ullits	(1589), Gislumh. Cand. mag. Kristine Århammer (f. Nielsen, f. 1928).
17.	Vrove	(1707), Fjendsh. Lærer J. Skytte Andersen (f. 1898).
18.	Vorning	(1756), Sønderlyngh. Lektor Niels Nielsen (f. 1908). (IDD).
19.	Kragelund	(1818), Hidsh. Lektor Sejr Davidsen (f. 1908) (I privateje).
20.	Houlbjerg	(1839), Houlbjergh. Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (f. 1900). (IDD).
21.	Udby	(1942), Rovsøh. H. J. Uldall (1907-1957).
22.	Voldby	(1985), Djurs Nørreh. Professor, dr. phil. Kr. Hald (f. 1904). (IDD).
23.	Tved	(2029), Molsh. Lærer N. Nielsen (f. 1854) og Professor Niels Åge Nielsen (f. 1913).
24.	Todbjerg	(2049), ØLisbjergh. Professor, dr. phil. Kr. Hald (f. 1904). (I privateje).
25.	Skejby	(2064), Hasleh. Gårdejer Chr. Jensen (f. 1897).
26.	Ning og Hads hrd	(2110 og 2130). Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (IDD).
27.	Hundslund	(2138), Hadsh. Husholdningslærerinde Ane Marie Nielsen (f. 1899).
28.	Gosmer	(2142), Hadsh. Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (f. 1900) og lærer P. Andersen (1871-1958). (IDD).
29.	Tåning	(2224), Vorh. Gårdejer R. P. Randløv (1859-1944).
30.	Søvind	(2236), Vorh. Pastor J. Kjær (1858-1928), bidragyder til Feilberg.
31.	Klakring	(2272), Bjerreh. Lærer Jean Fischer (1854-1921). (IDD).
32.	Give	(2313), Nørvangh. Professor, dr. phil. K. Ringgaard (f. 1918).
33.	Jelling	(2328), Tørrildh. Afdelingsleder, mag. art. Hans Veirup (f. 1931).
34.	Nes	(2421), Skodborgh. Lærer P. Kr. Madsen (1851-1876).
35.	Tvis	(2481), Hammerumh. Professor, dr. phil. Peter Skautrup (f. 1896).
36.	Herning	(2494), Hammerumh. Museumsforstander H. P. Hansen (1879-1961).
37.	Nysogn	(2543), Hindh. Lærer Lavst Røjkjær (1848-1883).
38.	Ål	(2602), VHorneh. Professor, dr. phil. K. Ringgaard. (f. 1918).

39. Fanø (2640). Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (f. 1900). (IDD).
40. Grindsted (2651), Slavsh. Lærer J. K. Nielsen (1862-1938).
41. Lejrskov (2663), Ansth. Jens Madsen (1833-1907).
42. Darum (2694), Gørdingh. H. F. Feilberg (1831-1921).
43. Hunderup (2697), Gørdingh. T. Tobiassen Kragelund (1879-1958).
44. Mandø (2709), Ribeh. Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (f. 1900).
45. Øsby (3017), Haderslevh. Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (f. 1900). (IDD).
46. Vodder (3088), Hvidingh. Professor, dr. phil. Anders Bjerrum (f. 1903). (IDD).
47. Løgumkloster (3118), Tønder, Højer og Lø h. Lektor Peter Jeppesen (f. 1913).
48. Aventoft (3161), Vidingh. Lærer M. P. Ejerslev (f. 1893). (IDD).
49. Rise (3212), Riseh. Dr. Niels Black Hansen (1884-1962). (IDD).
50. Felsted (3224), Lundtofth. Proprietær Peter Hansen. (f. 1854). (IDD).
51. Sønderborg (3233). Professor, dr. phil. Poul Andersen (f. 1901) og amanuensis Anne Duekilde (f. 1929). (IDD).
52. Ullerup (3243), Nybølh. Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (f. 1900). (IDD).
53. Als (3246). Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (f. 1900) og dr. Hans Jørgensen (1886-1953). (IDD).
54. Frøslev Bov (3271) og Hanved (3272), Vish. Afdelingsleder, mag. art. Ella Jensen (f. 1900). (IDD).
55. Angel (3287). Professor, dr. phil. Anders Bjerrum (f. 1903) og professor, dr. phil. Kr. Hald (f. 1904). (IDD).
56. Fjolde (3371), NGøsh. K. J. Lyngby (1828-1871), dr. phil. Marius Kristensen (1869-1941), professor, dr. phil. Poul Andersen (f. 1901) og professor, dr. phil. Anders Bjerrum (f. 1903). (IDD).

På kortet s. XVIII er endvidere indlagt signaturer for trykte monografier og videnskabelige behandlinger af enkeltdialekter eller mindre dialektområder.

a. Nordby (355), Samsø. Poul Lindegård Hjorth: Nordsamsisk bøjningslære. 1958.
b. Nordby (355), Samsø. Ella Jensen: Nordsamsisk. Undersøgelse af Udtrykssystemet. 1959.
c. Børglum (1247), Børglumh. J. M. Jensen: Et vendelbomåls lyd- og formlære. 1897-1902.
d. Mors (1408). Caspar Schade: Bidrag til et jydsk Idioticon. 1807 (udg. ved Bent Søndergaard 1968).
e. Erslev (1432), Morsø Nørreh. A. C. Skyum: Morsingmålets ordforråd I-II. 1948-54.
f. ØJølby (1434), Morsø Nørreh. Jens Lund: Morsingmålets lyd- og formlære. 1932-38.
g. Ulsted (1474), Kærh. J. Kr. Larsen: Bidrag til Ordbog over Vendelbomaalet. 1914.
h. Brøndum (1638), Hindborgh. Inger Ejskjær: Brøndum-Målet. Lydsystemet i en Sallingdialekt. 1954.
i. Grinderslev (1653), Salling Nørreh. Gudmund Schütte: En bette Sproglære for Sallingbomaal. Skivebogen 1939.

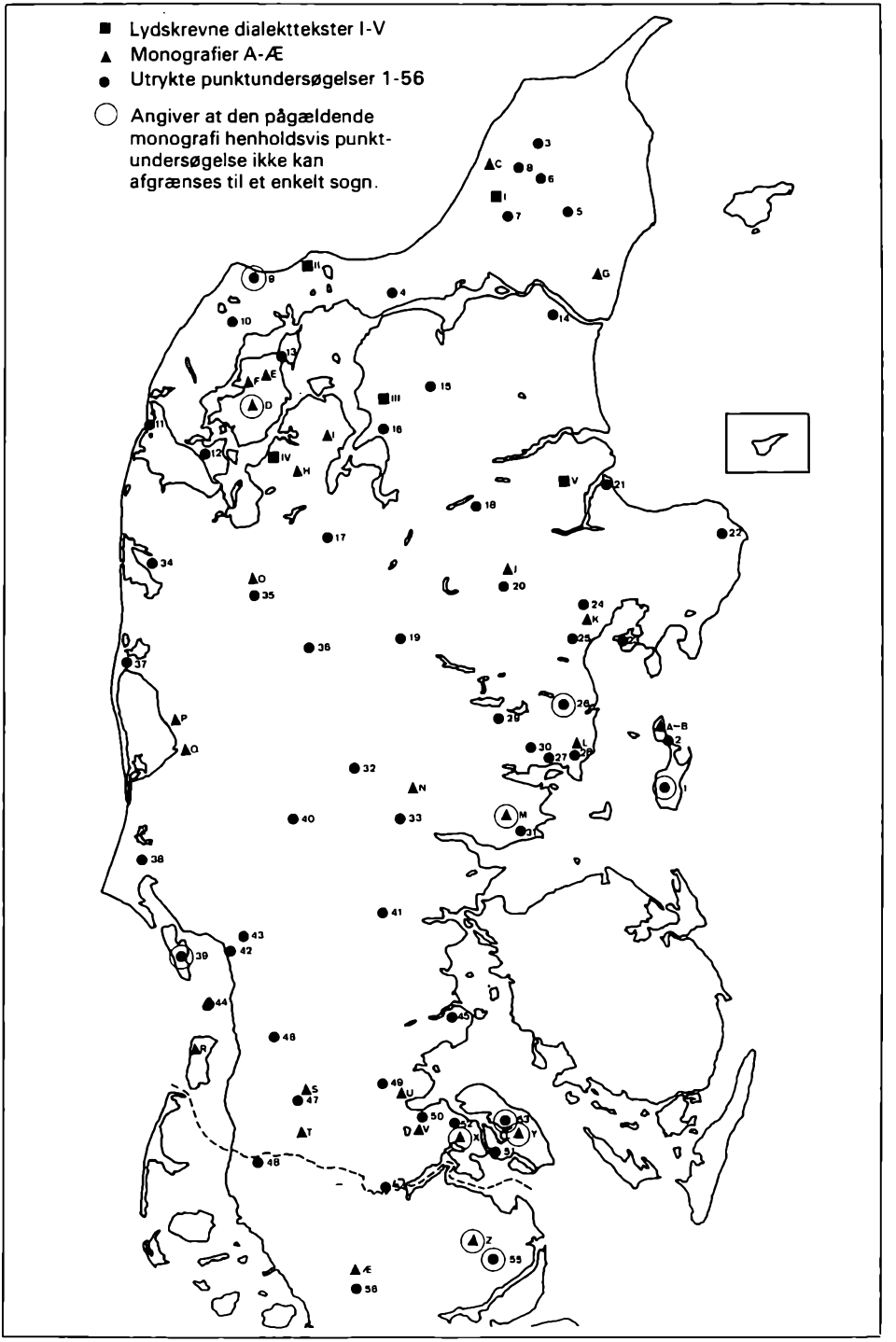

Kort over punktundersøgelser, dialektmonografier m.m.

j.	Houlbjerg	(1839), Houlbjergh. Ella Jensen: Houlbjergmålet. Bidrag til Beskrivelse af en østjysk Dialekt. 1944 og: Houlbjergmålets Bøjningslære. 1956.
k.	Elsted	(2077), VLisbjergh. Marius Kristensen: Udsagnsordenes bøjning i egnen nord for Århus. 1942.
l.	Gosmer	(2142), Hadsh. P. Andersen: Et Hadsherredsmåls Formlære. DF.XVII. 1957.
m.	Bjerreh	(2260). Bent Jul Nielsen: Et bjerreherredsmål. 1968.
n.	Hvejsel	(2308), Nørvangh. P. K. Thorsen: Bidrag til nørrejysk lydlære. 1886.
o.	Tvis	(2481), Hammerumh. Peter Skautrup: Et Hardsysselmål. 1927 ff.
p.	Stavning	(2559), Bøllingh. Holger Sandvad: Stauningmålet. 1931.
q.	Lønborg	(2575), NHorneh. J. V. Bloch: Nogle grammaticalske Bemærkninger om den vesterjydske Dialect. 1837.
r.	Rømø	(3112), Gunhild Nielsen: Musikalsk accent i rømømålet. 1959.
s.	Løgumkloster	(3118). Tønder, Højer og Lø herreder. Peter Jeppesen: En sønderjysk dialekts udvikling i de sidste generationer. Humanistiske Studier.I.1938.
t.	Hostrup	(3131), Slogsh. M. B. Ottsen: Hostrup-Dansk. Udg. af Ella Jensen og Magda Nyberg.I-V 1961-1969.
u.	Åbenrå	(3191). Karen Marie Olsen: Synchronisk Beskrivelse af Aabenraa Bymaal. DF.XVI. 1949.
v.	Felsted	(3224), Lundtofth. Marie Bjerrum: Felstedmaalets tonale Accenter. Humanistiske Studier.III. 1948.
x.	Sundeved	(3240). Peter Langfeldt. Die Mundart des Sundewitt. 1937.
y.	Als	(3246). Hans Jørgensen: Alsisk formlære. 1950.
z.	Angel	(3287). E. Hagerup: Om det danske Sprog i Angel. 1853. 2. Udg. ved K. J. Lyngby. 1867.
æ.	Fjolde	(3371). NGøsh. Anders Bjerrum: Fjoldemålets Lydsystem. 1944.
		Ligeså signaturer for lydskrevne dialekttekster, hvorfra mindst ca. 5.000 sedler er excerperet.
I.	Tise	(1252), Børglumh. O. L. Grønborg: Optegnelser på vendelbomål (udg. af O. Nielsen). 1884.
II.	Lild	(1319), VHanh. C.M.C.Kvolsgaard: Fiskerliv i Vesterhanherred 1886, og: Spredte Træk af Landbolivet, 1891.
III.	Farsø	(1594), Gislumh. Hans Jensen: Himmerlandske Dialekt-Fortællinger. 1940.
IV.	Rødding	(1681), Røddingh. Torolf Kristensen: Fræ mi bet'te Ti' å ong Daw·. 1939.
V.	Gerlev	(1879), Gerlevh. N. P. Bjerregaard: Sæd og skik i Ommersyssel 1919, og: Årets arbejde i Ommersyssel. 1959.

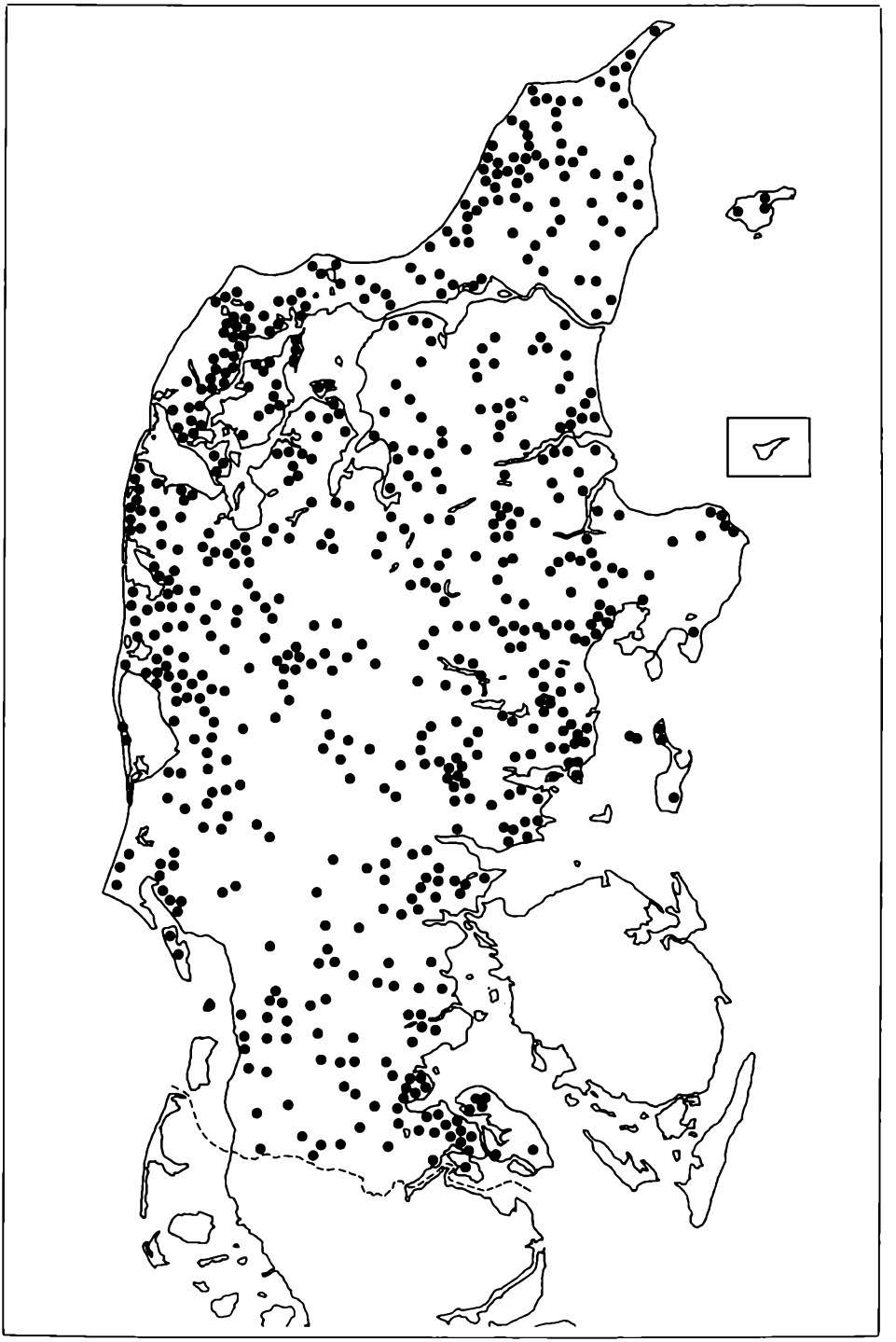

Kort over meddelere til Jysk Ordbog 1969

Spørgelister er fra 1954 regelmæssigt (3-4 gange om året) udsendt til de meddelere, som tilbød at medvirke ved dialektindsamlingen. Antallet af meddelere, der i 1955 var ca 300, steg hurtigt til ca 500 og er 1969 ca 620, se kort s. XX. Pr 31. december 1968 var der i alt indkommet 30.276 besvarede spørgelister. Disse lister omfatter gennemgående 30-40 spørgsmål, der hovedsagelig drejer sig om ordets afhjemling, dets tilstedeværelse eller ej, dets betydning, dets bøjning osv. Hvis der spørges om udtalen, kræves kun en grov gengivelse uden anvendelse af nogen finere lydskrift. Materialet fra disse lister bliver enten udskrevet på sedler eller foreløbig anvendt til dialektgeografiske kortskitser (godt 1000 kort foreligger udarbejdet, jf ovf), der viser sig særdeles nyttige for redaktøren til et første skøn over materialet.

Om de trykte kilder, omfattende al på dialekt skreven litteratur, ordbøger, grammatiske fremstillinger, dialektmonografier, dialekttekster osv, samt den rigssprogligt for nærværende arbejde relevante litteratur må der her henvises til Kilder og forkortelser (1965) med tilføjelser. Dog skal som særdeles givende kilder nævnes det kolossale materiale, der findes hos Tang Kristensen og H. P. Hansen samt i de lokalhistoriske årbøger og monografier. En del jyskfødte skønlitterære forfattere er jo nok allerede blevet udnyttet i Ordbog over det danske sprog, der har registreret mange dialektord, hvis de forekommer i en ellers på rigsdansk skreven tekst, men det har vist sig nødvendigt at gå flere af de betydeligere jyske forfattere efter pány, det gælder fx Blicher, J.P.Jacobsen, Johs. V. Jensen ofl.

3. AFGRÆNSNING

3.1. Afgrænsning i tid

Ordbogen omfatter tiden fra ca 1700 til dato. Kilder fra Moth-indsamlingen i slutn. af 1600tallet er dog medtaget, ligesom sikre ældre dialektkilder undtagelsesvis vil kunne medtages, for så vidt det skønnes formålstjenligt til belysning af ordet ud over selve lydformen. Ved sådanne eventuelle citater anføres altid årstal for kilden.

3.2. Afgrænsning i art.

Inden for de forskellige arter af sprogkilder melder sig specielle problemer vedrørende afgrænsningen. Enkelte sådanne kræver nærmere omtale.

Individuelt sprog. Medens man ved en rigsmålsordbog vil være meget forsigtig med at medtage individuelle (ny)dannelser (»kometord«), må man være mere imødekommende når det drejer sig om en dialektordbog. Man må her huske på, at der ikke i dialekterne som i rigsmålet har virket nogen særlig tvingende norm. Den enkeltes sprogudøvelse er i langt højere grad end i det bundne rigsmål (for ikke at tale om rigssproget – skriftsproget) fri, og for det andet kan man, selv ved en nok så dybtgående punktundersøgelse eller eksamination af enkeltindividet ikke på nogen måde være sikker på, at man har udtømt miljøets eller individets udtryksmuligheder. Man har altså et mere ufuldkomment sammenligningsmateriale til en vurdering af, om en sådan dannelse virkelig er rent individuel eller en engangsforeteelse, og selv om man skønner, at den er det, kan dannelsen være udtryk for en latent tendens, der muligvis vil vise sig at være blomstrende eller kunne blomstre andetsteds. Man må derfor nok

principielt forholde sig her, som det i almindelighed er tilfældet ved ældre perioder, hvor man uden betænkning registrerer hapaxlegomena.

Der er dog visse områder, hvor det vil være urimeligt (og umuligt) at medtage individuelle dannelser. Det gælder fx personlige interjektionelle dannelser olgn. For så vidt sådanne kan indpasses i en fast typologi (orddannelsesmæssigt eller syntaktisk), og denne uden besvær kan bringes på alfabetisk plads, registreres typen og der gives udvalgte eksempler på brugen. Fx anbringes edelige udtryk af individuel art indeholdende elementet *-mə (flæskmə, stjærnemə* olgn, se Feilberg under *ed* i bind IV) under *-mig,* hvor der gives eksempler, medens der under *a* pron (obl *mig*) henvises til *-mig.*

Generationsbestemt sprog. Ordbogen medtager ikke blot de voksnes ordforråd, men også »børnesprogets« ordforråd, for så vidt ordene skønnes at have almindelig udbredelse, fx ord som *bisse,* tand (pl *bisser*), *visse, vysse, bysse, bysselul(le)* olgn. Men her er imidlertid et område, hvor der forekommer et meget stort antal tilfældige og sikkert individuelle dannelser, ofte fremkaldt blot for rytmens eller rimets skyld, som det vil være urimeligt at registrere. I Krist. BRL. vil man næsten på hver side kunne finde varianter, som ikke kan medtages, fx: *Lopper å Lusser, Rotter å Musser*; rimet *Abel spendabel* med varianter: *spandabel, skjedabel, skandabel* osv.

Tælleremser uden »mening« er udeladt (typen: *Arke barke . ., Ælle tælle . . .* osv.).

Kæltringsproget medtages i det omfang, som H. P. Hansen i sin sidste redaktion har fastlagt (Natmændsfolk og kjæltringer. 2. udg.I.(1959).101-113), men citeres efter alle kilder i kronologisk rækkefølge.

Sømandssproget. En del ord fra sømandssproget var selvfølgelig kendt af fiskere, der ofte som sømænd havde faret på fjerne have. I tilfælde hvor ordene er almindelig kendt af vestkystfiskerne medtages de, fx ord som *halse, lens* olgn. Derimod medtages ikke benævnelser på skibets dele (sejl osv): *fok, mesan* olgn eller ord som *kølhale* olgn.

Litterært ordstof. Man kan ikke kort og godt sige, at en dialektordbog ikke skal medtage »litterært« stof. Bonden havde jo også en »litteratur«, selv om den ikke var ført i pennen. Han havde – eller rettere: nogle havde en ikke ringe litterær tradition, et sprogstof der lå helt uden for, hvad der hørte hverdagen og arbejdet til, et sprogstof som målt med litterært-æstetiske mål vel ikke var af nogen høj karat, men som dog var med til at fylde ledige stunder med glæde og give livet fylde, kort sagt give tilværelsen perspektiv og dybere mening. Der var en ikke ringe overlevering af viser, især i Vestjylland af folkeviser, en stor skat af visdom i ordsprog og sentenser, i gåder og »mørk tale«, en sproglig frihed og skaberglæde i legen med ord, ordlege, ordspil, gækkerier, bundet rytmisk i rim og remser, alt i stærk modsætning til den knappe og konkrete sprogbrug, som hørte dagliglivet og dagens syssel til, men som netop derfor var en nyttig kompensation, som skabte balance. Om nogle af disse områder, hvor det kan være vanskeligt at give faste regler for afgrænsning, nærmere nedenfor.

Gådesprog. I gådesproget optræder dels adskillige »kenninger«, dels talrige vilkårlige orddannelser, som det kan være vanskelig at sortere. Kenningerne vil i almindelighed blive medtaget. De giver udtryk for bondens billeddannelse, den impressionistiske udvælgelse af fænomenerne eller den symbolske »iklædning« af tildragelserne. Typen er *toben. Toben* er mennesket over for *firben,* hunden, og ind i denne

kenningskabelon presses så andre omskrivninger, der fritstående kunne synes uforståelige eller rent ud meningsløse, men her – med tilknytning til kendte ord eller orddele – kan godtages som rimelige. *Tolvben* er da huset (på stolper), *smalben* er kålen (kålstokken) i kålgården, *g(j)elben* eller *g(j)ællbejen* er hunden (der »g(j)æller«); *ronnitop, ronnibok* er vædderen (som »ronnier«); *fjerløs fugl* er sne, osv. Kenningerne må dog begrænses til sådanne dannelser, som har tydelig tilknytning til kendte ord(dele). Helt frie eller vilkårlige orddannelser kan ikke medtages (fx *Uku,* om haren, *Aka,* om have; gådefulde sætninger som: *Galilæja gik igjennem galiknirkens hen til grønhat efter vattenskvat,* dvs en pige gik igennem en låge til brønden efter vand; osv).

Historiske termini medtages, når de har haft relation til lokale forhold: sociale og økonomiske forhold, medens termini vedrørende riget og centraladministrationen ikke medtages. Ordbogen medtager altså *fattigforstander, fattiggård,* ord vedrørende *hoveri: hovarbejde, hovbonde* osv, ord som *ridefoged, sandemand, stodderkonge* olgn. Derimod ikke *fjerdingskirke, kopskat, rentemester, stud* olgn. De almindeligste ord fra ældre mål- og møntsystemer medtages: *daler, lybsker, skilling, specie* olgn, *fjerdingkar, skæppe* osv.

Folkeviseoverleveringen. Spørgsmålet om folkevisestoffet er vanskeligt. Det drejer sig ikke blot om selve ordene, men også på grund af rim og rytme om ordformerne. Ord, som med nogenlunde sikkerhed kan siges aldrig at have tilhørt talesproget, vil ikke blive medtaget, fx *(på) linde(n)kvist, (hendes) guldslagne hår, sindal, (du favren) yske Svend,* olgn. Men ved ord som *halsbind, ridder, snehvid* olgn, der medtages af andre grunde, kan også folkevisestoffet tjene som hjemmel. Talrige ord har bl a på grund af rytmen i folkeviseoverleveringen forlængede former, som ikke vil blive registreret. Det gælder fx substantiver i pluralis på *-ere: i Dagere fem, Ugere tow, Svendere to, i Timere fem, de Kvindere* osv. Også singularis kan have denne form: *en Sommere.* Derimod kan man muligvis ikke helt afvise nogle pl-former på *-er: alle de Dyrer.* En form som *Herresten* er meget almindelig: *Herresten Peder, Herresten Ove* osv, men udelades. Adjektiver på *-en* (opr akkusativ) har ofte ved stavelsestilvækst pænultimatryk, fx *brede-en (Bord), hvide-en Strand, sorte-en Jord, stride-en Strøm* osv. Også substantiver kan få samme rytme: *om Morge-en tidlig.* Alt dette er udeladt. Tilsvarende er forlængede former i *min Gulderinge fem, mine gammele Klæ'r, alderig, rød som en Rosende blid, en drukkende Daar'* olgn ligeledes udeladt.

Rytmeomkvæd vil i almindelighed ikke blive medtaget, fx *hej fiderej, fideralala, fillibok fillidæjj* olgn.

Overtroens ord. Kulturskiftet berettiger vel, at der medtages så meget som muligt og gives så fyldige oplysninger som muligt vedrørende gammel overtro, inden denne helt er glemt. Derfor medtages betegnelser for alle de væsener, som færdedes her: *trolde, ellefolk, bjergfolk, helhest, vojensjæger, kirkelam, liglam, varulv, mare, lokkemand, lindorm, skifting* osv. Ligeså betegnelser for herhenhørende ceremonier: *signe, mane, hekse, skøgeset* m m samt stående forbindelser, fx *støbe bly over en, strø hørfrø for en, kaste søvnepryne på en* osv. Ligeledes registreres tings anvendelse ved trolddom, fx *gørntråd,* ligesom navnetabu noteres, fx *»plag«* om ulv, osv. – Trylleformularer (bogstavremser olgn) fra Cyprianusopskrifter olgn vil normalt ikke blive medtaget, men enkelte alm kendte vil dog blive registreret, fx *abracadabra.*

Rim og remser. Ligesom ved ordsprogene søges rim og remser, for så vidt de

medtages, anbragt under det betydningsfuldeste ord (det centrale, bærende ord, der selvfølgelig ofte kan være svært at udpege), og fra andre ord i forbindelsen gives der da henvisning til stedet, hvor citatet er anbragt. I talrige tilfælde findes varianter, som det næppe vil være muligt at udtømme. Som eksempel kan nævnes remsen om fingrenes navne: *Tommeltot, slikkepot* osv. Her bringes artikler om hovedformerne samt endvidere de betegnelser, der indeholder personnavne, medens varianterne højst kan anføres som varianter under disse. Ofte kan det i dette stof være vanskeligt at afgøre, om man har med egentlige varianter at gøre eller blot tilfældige rim- og rytmedannelser. Hovedreglen for medtagelse må være den, at ordet er betydningsbærende (NB. dog med vage grænser ved interjektioner), men ligesom dialekter er friere i orddannelsen end rigsmålet, således er de også i dannelsen af rim- og rytmebestemte ordlignende artikulationer friere. Det må derfor blive en skønssag, hvor meget af dette stof der kan medtages, men da en del deraf er »stivnet« og almindelig udbredt, bør grænsen næppe drages alt for snævert. Af typen *snip-snap-snude* er der en hel del i dialekterne. De talrige meningsløse dannelser fra rim og remser medtages ikke, fx: *(Halen stander) rut, strut, lige ut*; *Trætten lækket smækket smikket, smakket blakket stakket Kallhåller* olgn.

Lydefterlignende ord. Substantiveringer, dannet som betegnelse for en eller anden lyd, medtages alle, fx *kuk, pip, tink* olgn. Det samme gælder verbaldannelser, afledninger på *-l-, -r-, -s-* olgn. Men bortset herfra kan formentlig kun medtages visse »vedtagne« former, som *ding-dang, kling-klang, ha(ha-ha), hi(hi-hi), håhåhå* olgn, mens frie eller individuelle dannelser ikke kommer på tale, fx gengivelse af savens lyd: *dilløv dillav, dilløv dillav, dilotta, dilotta.*

Fremmedord. Helt nye fremmedord medtages ikke, fx teknisk-faglige ord som *silo, traktor, kultivator,* metersystemets terminologi som *(-)gram, (-)liter, (-)meter,* nye varer og varenavne som *abrikos, ananas* olgn, nye navne på prydplanter (vinduesplanter) som *begonie, cyklamen* osv, betegnelser for sociale, økonomiske, undervisningsmæssige forhold som *kommunist(isk), socialist(isk), valuta, centralskole,* betegnelser for fremmede (udenlandske) forhold, som nok kan være kendt fra skole og læsning, men som ikke tilhører det ældre talesprog, fx *abbed, fjeld, katedral,* verber som *abdicere, abonnere, blokere, frisere* osv. Videre afledninger med fremmed suffiks, som fx *-ist: adventist, metodist, cyklist* olgn. Helt misforståede eller (individuelt) fejlhørte fremmedord udelades. Derimod medtages ældre, almindelig udbredte, ofte let ændrede eller forvanskede fremmedord, som fx *absolut, alert, arrestere, avancere (affensere)* olgn. Enkelte nyere indlån medtages, hvor særlige udviklinger kan tale derfor, fx *motor* med udtalen *mo'to:r, plantage.*

Tyske låneord i Slesvig. Kun sådanne ord medtages, som må siges at have bevaret en vis udbredelse. Flertallet tilhører kun den allerældste generation, er altså rester fra tiden før 1920, overvejende fra det religiøse kirkesprog, og må her udelades. Således udelades *ab, ablösung, abteilung,* men medtages *abendmahl.* Om de plattyske talord se ndf.

Ordklasserne.

Inden for substantiverne findes forskellige grupper, hvor en vis afgrænsning må finde sted.

Efter fremkomsten af Johan Langes Ordbog over Danmarks plantenavne (1959) vil

Jysk Ordbog i de fleste tilfælde kunne nøjes med en henvisning dertil for de jyske plantenavnes vedkommende. – Navne på lege medtages i almindelighed (under det betydningsbærende ord), men navnevarianter søges sammenført i samme artikel. – Navne på lægemidler medtages i ret stor udstrækning, men i almindelighed søges også her de mange varianter (forvanskninger) samlet under den ortografisk rigtige eller bedst dækkende (latinske eller tyske) form. Har en folkeetymologisk omdannelse vundet hævd, kan den dog anføres som selvstændig artikel, således fx *abedilledok*. – Karakteriserende tilnavne medtages i ret stor udstrækning på alfabetisk plads, det drejer sig især om ssgr med *-ben, -hoved, -tå* olgn. En særlig gruppe danner de karakteriserende indbyggernavne i byremserne af typen: *Lund pisender, Jedsted katsviere, Kjærbøl skradel, Ribe slughalse* osv, der alle medtages, for så vidt de kan henføres til et grundord. – Indbyggernavne afledt af stednavne medtages i vid udstrækning, selv om der ikke kan være tale om fuldstændighed her. Alle gamle navne medtages *(fyde, fynbo, sjællænder* osv), ligeså afledninger på *-ing* (de alm kendte) og *-ik*, mens afledninger på *-aner, -enser* og *-(n)it* udgår. Afledninger på *-bo* og *-er* samt de kun lokalt kendte på *-ing* søges eksemplificeret i samlingsartikler *-bo, -er* og *-ing*, lige så afledninger på *-sogner*.

Numeralier. Af talordene medtages tallene til og med 20 (tyve), derefter tierne indtil 90 samt 100, 1000 og million. Sneseberegningen eksemplificeres under grundtallet (fx. »*sytten og fyrretyve*« under 40 osv). De plattyske talord i Slesvig medtages fra 1 til 9 samt tierne fra 40 til 90.

Alle adverbier medtages, men den rent lokale fordeling og brug af de retningsangivende ord kan ikke registreres.

Interjektioner medtages i videste udstrækning, så vidt de kan gengives. Ligeså ord grænsende til lydefterligning, råb til kreaturer, kalderåb osv.

Proprier.

Hvor dobbeltformer forekommer af oprindelig samme personnavn, opføres formerne normalt som selvstændige artikler, fx *Andreas : Anders : Dres*; *Johannes : Jens : Jes : Hans*; *Katrine : Karen : Trine*, osv. Let afvigende former anbringes dog under en enkelt opslagsform, fx *Kristen (Kresten, Kræsten) : Kristian : Kren (Kræn) : Kre (Kræ)*. – Alle som appellativer anvendte personnavne medtages, fx *Hans, Jens, Peder, Tomas* osv, *Abraham, Habakuk* olgn, herunder også personnavne som navne på dyr: *Mikkel, Mogens, Morten* osv. Videre medtages personnavne (helgennavne), kendte som dagnavne: *Ben(edik)t, Gertrud, Poul* osv. Ligeledes personnavne, der indgår i faste (appellativiske) forbindelser, i rim, spottevers osv: *Jesper (knasfis), Lise (revle), Ole (lukøje), Maren (giftekniv)* osv. Derimod medtages ikke kortnavne, kortformer og hypokoristiske navne, med mindre de optræder som appellativer.

Alle sammensætninger med personnavne som sidste led medtages: *dovenlars, drukkendidrik, sorteper* osv. – Patronymika medtages normalt ikke.

Andre navne, fx navne på kreaturer, medtages kun, hvis de er oprindelige appellativer med karakteriserende betydning (fx. *blis, krimmelhorn* olgn) eller afledninger hertil. »Sære navne« i eventyr olgn medtages ikke, med mindre dannelserne er gennemskuelige og meningsgivende. –

Af stednavne medtages kun sådanne (virkelige eller fingerede), som indgår i faste talemåder, har appellativisk betydning osv, fx *Hamborg, Hækkenfelt, Løghøj, Tromsø* olgn.

3.3. Afgrænsning i form.

Visse sprogfænomener kan ikke registreres i ordbogen, i al fald ikke konsekvent behandles. Det gælder dels for morfologiens vedkommende, dels og især for syntaksen.

Det vil således i almindelighed være umuligt at gøre rede for genitivsformen ved substantiverne, dens brug eller ikke-brug. Under *hans, hendes* og *sin* vil der blive redegjort for brugen som genitiv, men under det enkelte substantiv vil der normalt ikke blive givet oplysninger. – Under verbalbøjningen vil det ofte være umuligt at oplyse om tempora, idet bøjningen kan være ufuldstændig eller ikke afhjemlet.

Normalt vil rent syntaktiske forhold ikke blive behandlet, det gælder således ordstillingen i almindelighed. Noget andet er, at der i mange faste forbindelser, talemåder osv ofte vil være (spor af) ældre syntaktiske forhold, men de vil kun blive registreret som faste forbindelser osv.

Forbindelser af verbum + partikel (adv, præp) behandles normalt – hvor forbindelsen er fast og alm udbredt – under verbet. Løsere og/eller sjældnere forbindelser kan tjene som illustration under adverbiet, men faste regler for fordelingen er det vanskeligt at give.

Hvad fraseologisk stof angår, medtages så vidt gørligt de faste forbindelser, talemåder, ordsprog osv, men fuldstændighed må ikke påregnes.

Hvad afledninger angår, vil præfiksafledninger blive medtaget i samme omfang som simpleksord. De eneste undtagelser er afledninger med forstærkende præfiks, som regel dannet med et oprindeligt selvstændigt ord (subst, adj eller adv), fx *al-, brøl-, bælg-, flunke-, himmel-, hunde-, knag-, pil-, pine-, skrup-* osv. For flere af disse vil der kun blive givet en samlingsartikel.

Suffiksafledninger behandles som selvstændige ord, idet der dog for visse typer kan være særlige forhold, der gør en indskrænkning i udtale, bøjning og afhjemling rimelig. Således vil substantivafledninger på fx *-else, -en* og *-(n)ing,* når de kun fungerer som rene verbalsubstantiver, blot blive anført i artiklens hovede, og indigenatsnavne på *-bo, -er, -folk* og *-sogner* kun blive behandlet (eksemplificeret) i samlingsartikler. Blandt adjektivafledninger vil augmentativer på *-e, -ede, -ene* og *-ige* blive behandlet under grundordet, ligesom forstærkende superlativer behandles under positiv. Adverbielle afledninger på *-t* til adjektiver behandles under adjektivet. Til de præpositioner, der har adverbielle sideformer, bringes særlige artikler for adverbiet, til *af : ave, fra (fræ) : frae (fræe), i : ie, om : omme, over : ovre, øver : øvre.* Afledninger (eder) på *-mø* af individuel art *(flæskeme* olgn) behandles i samlingsartikel, de alm udbredte *(fandeme, søre(n)me, spilleme)* i selvstændige artikler.

Sammensætninger frembyder på flere punkter særlige problemer. For opslagsformens vedkommende følges som ved simpleksordene normalt rigsmålsformen, men da s-komposition i jysk er meget hyppigere end i rigsmålet, vil der på alfabetisk plads blive givet en henvisningsartikel, hvori de fra rigsmålet afvigende s-kompositioner nævnes, og hvor kun én form kan afhjemles, er denne opslagsform. Komplekse ssgr bringes normalt som selvstændige artikler, således de mangeleddede konjunktioner af typen *dersomensinde(stid),* de kopulative ssgr. af typen *fed-og-mager* og de imperativiske ssgr. af typen *spring-i-rend-dreng.* Af sidstnævnte gruppe kan kun de mest almindelige medtages. Endelig vil de sønderjyske verbale ssgr af typen *skiladgrave* også blive bragt på alfabetisk plads.

Bøjning og udtale angives kun, hvis formen afviger fra grundordet. Hvor der ikke foreligger betydningsændring for sidste leds vedkommende, vil en definition enten helt være udeladt eller være ganske kort, og etymologiske oplysninger vil kun undtagelsesvis anføres, således ved en del indlånte (ofte forvanskede) fremmedord. Historiske oplysninger af betydning gives, hvor der er materiale forhånden fra ældre tid. For faste og væsentlige ssgr gives – om muligt – oplysninger om udbredelsen i samme omfang som ved simpleksord (eventuelt ved dialektkort).

Hvor det drejer sig om rækkesammensætninger med et første led, medtages de faste, gængse ssgr på alfabetisk plads, medens de tilfældige (ofte næsten uendelige) ssgr enten helt udelades eller blot eksemplificeres i en kort oversigtsartikel (se fx under *abild* og *aborre*). For rækkesammensætninger med et sidste led medtages ligeledes kun de faste og væsentlige ssgr, medens en sidsteledsregistrant udskydes til ordbogens afslutning. Hvor der kun foreligger mere tilfældige ssgr, tages disse til slut i grundordets artikel.

4. AFFATTELSE

4.1. Artiklernes rækkefølge.

Ordbogsartiklernes (inklusive henvisningernes) rækkefølge er strengt alfabetisk. Ensskrevne ord nummereres med romertal. Ordklasserækkefølgen er: s(ubstantiv), propr(ium), a(djektiv), art(ikel), num(erale), pron(omen), v(erbum), adv(erbium), præp(osition), konj(unktion), interj(ektion), præf(iks), infiks, suff(iks), og hører ordene til samme klasse, anføres de i rækkefølge efter deres ælde (hjemligt ord før låne- eller fremmedord).

4.2. Artiklens opbygning.

Den fuldstændige artikel består af 1. indledningen, »hovedet«, som efter opslagsformen giver oplysning om ordklasse, udtale, bøjning og i en halvfed parentes tillige om historie og etymologi samt eventuelt om brugsområdet, 2. »kroppen«, hvor der ved definition og citater gives oplysning om betydningsområdet (eller -områderne), og 3. eventuelt et eller flere dialektkort eller en eller flere illustrationer samt 4. eventuelt henvisninger til vigtigere litteratur.

4.3. Opslagsformen.

For ord, som er fælles for jysk og rigsmål, følges ortografien i Retskrivningsordbog (1955). Forlydspalataliseringen *gj-* og *kj-* skrives altså *g-* og *k-*. Dette gælder også særjyske ord. For dialektord, som er medtaget i ODS, følges som regel dennes ortografi. For dialektord, som ikke findes i ODS, bruges i opslagsordet en ortografi, der hviler på rigssprogets ortografiske principper. Fx skrives (i modsætning til Feilberg) enkeltkonsonant foran stavelsesdannende sonor lyd (altså: *todre,* ikke *toddre*). Princippet medfører, at ortografien får et let etymologiserende præg (fx *myrde,* ikke *møvre, opskyrd,* ikke *opskøvr* osv). For at lette opslaget forsynes ordbogen med et fyldigt udvalg af krydshenvisninger.

Hvad vokalismen angår, anbringes ord med vokalalternationer, der går tilbage til urnordisk omlyd, på hver sin plads *(nær : når, talg : tælg, tromle : trømle* osv) Herfra undtages normalt ord med *a*-omlyd, der anføres med rm under den ikke-omlydte form *(fugl, skud* osv). Dog skrives *o*-vokal i opslagsordet, når rm mangler modsva-

rende ikke-omlydt form (fx *knog, mog* osv). Hvor jysk adskiller sig med hensyn til brydning, følges rm for så vidt de to ord umiddelbart erkendes som etymologisk identiske (fx *sjette, stjæle*). Dog bringes hovedartiklen for det personlige pronomen i 1. person under *a*, ikke under *jeg*.

For konsonantismens vedkommende er hovedreglen den, at parallelle sideformer i en række tilfælde får hver sin artikel, fx *gnald : knald : nald; hjonte : jonte; hvippe : vippe; eller : heller ; beg : peg; borre: porre; fjas: fjas; makke : mjakke,* osv. Derimod betragtes alternationen *vr- : br-* som dialektal særudvikling og kræver kun en artikel, fx *vråde* og herunder *bråde,* ligeså *tærske* og herunder *træske*. Intervokalisk jysk *-v-* kræver altid *-b-* i opslagsformen, også hvor ordbogen (JO) derved vil afvige fra ODS, fx *snæbre* for *snævre*. Assimilerede og ikke-assimilerede former kræver to artikler, fx *bakke : banke, sykke : synke.*

Afledninger med forskellige former kræver forskellige opslagsord, fx *orne : orning, glatte : glatne, kniste : knistre, kun : kuns, ars : arst, vrid : vridt* osv. En- og tostavelsesformer ligeså: *bund : bunde, skål : skåle.* — Præpositioner (og adverbier) med tryksvag forstavelse, fx *æbag, igennem* osv, behandles dog under det usammensatte ord: *bag, gennem* osv.

Ord med stavelsesdannende *-l-* og *-r-* følger rm, selv om der i ODS ikke råder nogen konsekvens, altså fx *løgle, nøgle, rangle* osv, men *hammel, hvirvel, svingel, vævel* ofl. Som første sammensætningsled gennemføres – med de ovennævnte undtagelser på *-le* – former på *-el* og *-er,* fx *aggelfuld, hvistelpibe, flannerpotte, sladderhank* osv.

Verber, der i infinitiv ender på *-i* (eller *-ə* der ikke er realisation af *r* eller ikke har stået i dækket stilling af *v, g,* olgn) får opslagsform på *-ie,* fx *flannie, fnissie* olgn.

4.4. Lydskrift og udtale.

Efter ordklasseangivelsen følger oplysning om ordets udtale i de forskellige egne. Det uden sammenligning vanskeligste problem ved redaktionen af en dialektordbog møder ved vurderingen af kildernes udtaleangivelser. Det ofte meget store foreliggende materiale, optegnet til forskellige tider, skrevet af forskellige meddelere eller ført i pennen af forskellige optegnere, der kan have haft et eget lydskriftsystem, undertiden med forskellige selvlavede tegn, der ikke kan reproduceres i tryk og som undertiden ikke med sikkerhed kan tolkes, lader sig ikke uden videre transformere til en homogen og entydig form.

For en række ældre lydskriftsystemer har det dog været muligt at foretage en entydig translitteration til ordbogens lydskrift (jf 4.5. p XXX), der er en let ændret og på visse punkter forenklet Dania-lydskrift (jf ndf). Disse translitterationer gennemføres i såvel artiklens hoved som krop.

For det centrale ordforråds vedkommende vil der ofte foreligge et meget stort materiale optegnet af uddannede filologer i en sikker lydskreven form; hertil kommer, at ordbogen i de fleste tilfælde for disse ords vedkommende vil disponere over de ca 500 meddeleres spørgelistebesvarelser. Hvor redaktøren i sådanne tilfælde kan foretage en sikker tolkning af kildernes notation, anvendes i hovedet ordbogens lydskrift uanset kildernes finere eller grovere betegnelse, eller hovedets detaljerede udtaleangivelse erstattes af et kort.

I andre tilfælde hvor materialet ikke tillader en sikker tolkning gengives i såvel hoved som krop kildens notation uretoucheret bortset fra de ovenfor nævnte translitterationer og følgende forenklinger:

1° Ustemte konsonanter efter de aspirerede klusiler angives ikke: *kl̥ap* › *klap, krɔp* ›*krɔp, prɔp* ›*prɔp* osv.

2° Postdentalt *t, d, n,* der forekommer i visse egne, angives ikke.

3° Labiodental nasal foran *v* og *f* særmærkes ikke, fx *kom'fykjər* komfur.

4° Intervokalisk og antekonsonantisk konsonant, som hos Feilberg og i flere andre kilder er angivet som lang, noteres i JO som kort, medmindre længden er distinktiv, som fx i Nordty *båŋk,* bank, over for *båŋ·k,* banke.

Ordbogens lydskrift er som nævnt en let ændret og forenklet Dania-lydskrift; hovedparten af det nyere materiale er optegnet med dette system, eller hviler dog derpå med enkelte småændringer eller tilføjelser.

Ordbogens lydskrift afviger ud over pkt. 1-4 ovenfor på følgende punkter fra Dania-lydskriften.

1° Hvor der ikke er distinktiv modsætning mellem *p, t, k* og *b, d, g,* skrives *p, t, k,* fx *spark* spark, *stɔrk* stork, *hatən* hatten, *væ''k* væg.

2° Palatalt *t* betegnes *tj,* fx vendsysselsk *tjerk* kirke.

3° Palataliseret *k* og *g* betegnes *kj* og *gj,* fx vestjysk *kjær''k, gjæl'* gæld.

4° Labialiseret *k* og *g* betegnes *kw* og *gw,* fx vestjysk *gwål'* gulv.

5° Der benyttes kun tegnet *r* for de forskellige *r*-lyd.

6° De komplekse spiranter *hv, hj* og *sj* gengives *hw, hj* og *sj.*

7° Såvel den fremskudte som den tilbagetrukne spirant i sønderjysk betegnes *x,* fx *ba·x* bage, *pi·x* pige.

8° Ordbogens forenklede vokalskema indeholder følgende lydtegn

i	*y*	*u*
e	*ø*	*o*
æ	*ö*	*å/ɔ*
	a	

Hvis kilden har 4 åbningsgrader, anvendes for rækken mellem *e ø o* og *æ ö å tegnene è, ò* og *ò*

9° I lukkende diftonger gengives sidste komponent ved henholdsvis *j* og *w,* i åbnende gengives sidste komponent ved *ə,* fx vestjysk *bøj'* by, *hyw'* høj, *miə(r)* mere, *stuə(r)* store. Hvor en udtale er vaklende mht labialiseringsgrad, og ingen distinktive modsætninger optræder, gengives første komponent med urundet vokal og overskrevet bolle, fx *brə̊w,* brev, *knə̊w',* kniv.

10° Hvor svævende diftonger forekommer, skrives sidste komponent som fuldvokal, fx i Bjerreh *ie, yø* og *uo.*

11° Hvor musikalsk accent forekommer, er accent 1 ikke betegnet, medens accent 2 angives ved et foranstillet vinkeltegn: *ˈhu·s* huse.

12° Det vestjyske stød betegnes ved '' *: ha''t* hatte, *kjæ''p* kæppe, *lam''p* lampe.

13° Den dynamiske cirkumfleks, der forekommer flere steder er normalt ikke angivet, men i citater fra dialekter, hvor den er betydningsadskillende, angives den ved accent cirkumfleks foran ordet, fx *ˆhu·s* huse.

14° I simpleksord sættes trykstreg kun, når trykket ikke falder på første stavelse.

4.5. Translitterationstabeller.

De ovenfor omtalte ældre trykte og utrykte kilder, der anvender særlige lydskriftsystemer, translittereres for de afvigende tegns vedkommende efter nedenstående tabeller.

K. J. Lyngbys lydskrift

Lyngby	Jysk Ordbog	Lyngby	Jysk Ordbog
č/c	*tj*	Halvlængde i sønderjy dial	
g (postvokalisk)	*q*	uden stød og musikalsk	
ǧ	*gj*	acc, fx *hụs*	*hu.s*
k̂	*x*	Fakultativ længde foran	
ǩ	*kj*	ustemt kons i sønderjy	
ľ	*ɭ*	dial ved musikalsk acc	
ň	*ŋ*	2, fx *loḳ*	*lo-k*
ŋ	*ɳ*	Vestjysk stød, fx	
š	*sj*	*kaṭ laṃp*	*ka''t, lam''p*
' (apostrof)	*ə*	Stød på kons, fx *maṇ̌*	*maŋ'*
Korthed, fx *ạ*	*a* (uangivet)	Stød på vok, fx *hụs*	*hu:s*
Længde, fx *a̱*	*a·*		

H. F. Feilbergs lydskrift

Feilberg	Jysk Ordbog	Feilberg	Jysk Ordbog
c	*tj*	Halvlængde i sønderjy	
ijə	*iə*	dial uden stød og mu-	
i̱jə	*i·ə*	sikalsk acc, fx *huəs*	*hu.s*
ijə	*i'ə*	Fakultativ længde foran	
š	*sj*	ustemt kons i sønderjy	
ľ	*ɭ*	dial ved musikalsk acc 2,	
uwə	*uə*	fx *sæək*	*sæ-k*
uw̱ə	*u·ə*	Tryk, fx *a·*	*'a*
uẉə	*u'ə*	Iøvrigt som Lyngby.	
yjə	*yə*		
y̱jə	*y·ə*		
ỵjə	*y'ə*		

P. K. Thorsens lydskrift

Thorsen	Jysk Ordbog	Thorsen	Jysk Ordbog
i̱ᵉ	*iə*	*y̱ᵒ*	*yə*
ịᵉ	*i:ə*	*ỵᵒ*	*y:ə*
u̱ᵒ	*uə*	*ǩ*	*tj*
ụᵒ	*u:ə*	*ǧ*	*dj*
		Iøvrigt som Lyngby og Feilberg.	

Evald Tang Kristensens lydskrift

Tang Kristensen	Jysk Ordbog	Tang Kristensen	Jysk Ordbog
ň	*ŋ*	Vestjysk stød (angivet ved	
ſ	*ʃ*	kursiv kons), fx la*m*p	*lam''p*
k	*kj*	Stød på kons (angivet ved	
ǧ	*gj*	kursiv kons), fx laň	*laŋ'*
đ	*ð*	Stød på vok (angivet ved	
g (postvokalisk)	*ɑ*	kursiv vok), fx hus	*hu':s*

Lydskriften i Ottsen. HostrupD.II.5.

HostrupD. II. 5.	Jysk Ordbog	HostrupD.II.5	Jysk Ordbog
í	*iɻ*	Fakultativ længde,	
ý	*yɻ*	fx *me_t*	*me-t*
ú	*uk*		

4.6. Den grammatiske bestemmelse.

Umiddelbart efter udtaleangivelsen følger ved substantiver oplysninger om ordets genus, numerus og determination i rækkefølgen: genusmærke, bestemt form singularis, ubestemt form pluralis samt eventuelt bestemt form pluralis. Sluttelig registreres eventuelle (forældede) kasusformer, mens genitiv normalt ikke anføres. I de områder, hvor genus er semantisk umotiveret, forsynes substantivet med genusbetegnelserne m (maskulinum), f (femininum), c (commune) og n (neutrum). Hvor genus er semantisk motiveret (vestjysk genus), benyttes c ved substantiver, der betegner noget formet og tælleligt *(hus, hest* osv) og in (innumeralis) ved substantiver, der betegner det uformede og utællelige (fx. ved *vand, mælk* osv). For pluralismorfemet nul (ved uændret pluralis) anvendes signaturen -O. – For adjektivet oplyses om genus (sporadisk forekommende), pluralis (sammenfaldende med determination), eventuelle augmentativer, komparation og (eventuelt) adverbiel form. Suppletivt kompareredе adjektiver anbringes på hver sin plads. – Akkusativ af de personlige pronominer behandles under nominativformen. – Ved verberne oplyses om følgende former: infinitiv, præsens, præteritum, perfektum participium samt eventuelt optativ (fx i eder) og imperativ pluralis (i sønderjysk). Efter disse former kan eventuelt anføres verbalsubstantiviske afledninger (på *-else, -en*), hvis de kun har verbal (handlings)betydning. – Det vil næppe være muligt i detaljer at redegøre for de indviklede trykforhold ved præpositionerne, hvorimod afvigende former med hensyn til stødforekomst så vidt muligt klargøres.

4.7. Hjemmelangivelsernes rækkefølge.

Hvor flere hjemmelangivelser anføres for en enkelt form i hovedets lydlige eller morfologiske afsnit, følges samme topografiske ordning, som gælder for rækkefølgen af

henvisninger og citater i kroppen, nemlig den i Kilder og forkortelser (1965) s. 34-36 anførte opdeling af området. Dog kan eventuelle ældre ikke-lydskrevne former, der ikke kan stedfæstes nærmere, anbringes forrest i rækken.

4.8. Etymologi og historie.

Til de også i rm forekommende (dvs: i ODS medtagne) ord gives der normalt ikke etymologiske oplysninger, men i den halvfede kritiske parentes anføres kun med årstal den ældste kendte form fra jyske kilder (dvs: forfattere eller skrivere af jysk ophav), eventuelt suppleret med en ældre dansk form og/eller en endnu ældre nordisk form (se fx under *abildgård, aborre, adstadig*). For låneord gives der oplysning om det långivende sprogs form. Kun for det specielt jyske ordstofs vedkommende kan der gives videregående etymologiske oplysninger (se fx præf og adv *a,* II *abber,* I *abegant, abel*). I parentesen anføres videre henvisninger til afledte ord, grundord, paralleldannelser og beslægtede ord (gamle dannelser).

4.9. Brugsbetegnelsen.

Hvis en brugsbetegnelse, dvs betegnelsen for ord eller udtryk der ikke er alm brugelige i dialekterne, gælder hele ordet, anbringes denne sidst i den halvfede parentes. Gælder den kun en enkelt betydning, anbringes den i parentes foran definitionen. Det samme gælder stilbetegnelser.

Endelig kan til sidst i parentesen også anbringes tegnet ®, der angiver, at ordet har været eftersøgt i en eller anden spørgeliste, og at der derfor i ordbogens materiale normalt vil ligge op til 5-600 sedler med besvarelse af spørgsmålet eller på grundlag af besvarelserne en kortskitse af resultatet. Denne oplysning kan da tjene til at underbygge en nogenlunde sikker vurdering af ordets udbredelse og betydning.

4.10 Kroppen. Betydningsinddeling, definition, citatmateriale og hjemmelangivelse.

Ved ord med flere betydninger er rækkefølgen den, at den primære betydning sættes først (så vidt den kan fastslås) uden hensyn til afhjemlingstiden. Hovedbetydningerne betegnes med halvfede arabertal: **1)**, **2)** osv, underbetydningerne **1.1)**, **1.2)** osv, og er der brug for yderligere gruppering anvendes planker som skilletegn: ||. Ved meget omfangsrige artikler foretages en primær inddeling ved hjælp af store bogstaver: **A, B** osv, ligesom der kan gives en indledende indholdsoversigt, se fx *ad.* Hvor der i en (under)betydning optræder flere særlige grupper, der anføres efter planker, søges overholdt en bestemt rækkefølge, således at der først anføres faste forbindelser, talemåder og ordsprog, derefter eventuelle oplysninger af folkoristisk karakter og sidst fraseologiske henvisninger og eventuelle synonym- og litteraturhenvisninger.

Definitionen søges gjort kort og direkte (uden omskrivninger), og ved ord, som er fælles med rm, vil definitionen i almindelighed kunne indskrænkes til rigsmålsordet,

når dette er entydigt. Ved sammensætninger anføres ingen definition, når betydningen klart fremgår af de enkelte led. – På visse områder følges særlige regler. Således anvendes ved zoologiske og botaniske navne m m den officielle rigsmålsbetegnelse med tilføjelse af det latinske navn efter det i den gældende nomenklatur anvendte (binære eller ternære) system. Handlingsbetegnende ord, navne på spil, lege, danse olgn vil i almindelighed ikke (som ofte hos Feilberg) blive beskrevet eller defineret, men der vil som regel være henvisning til beskrivende kilder. Tilsvarende vil for folklorens vedkommende definitioner (med realkommentar og beskrivelse) blive indskrænket til et minimum. Omvendt vil det undertiden ved realia være naturligt at give oplysning om specielle forhold, eventuelt tillige et billede eller en tegning.

Til oplysning om ordet, den enkelte betydning osv, gives der et passende antal citater, men der kan ikke være tale om at »brolægge« ordet geografisk eller tidsmæssigt, og der kan ikke gives faste regler for citatantallet. Citaterne i kroppen ordnes 1) kronologisk til og med ca 1850 (i praksis groft regnet til og med Blicher), derefter 2) topografisk efter ca 1850 i overensstemmelse med den i Kilder og forkortelser (1965) s 34-36 anførte opdeling af området og dermed givne rækkefølge af hjemmelsteder. En sådan deling begrundes dermed, at de kronologisk ordnede citater eller henvisninger i første gruppe normalt ikke vil fremtræde i eller rumme lydskrevne former, og her anføres da meddelerne til Moth, Jessen, VSO og Molbech samt enkelte »dialektskrivende« forfattere til og med Blicher, medens anden gruppe begynder med Lyngby og overvejende rummer lydskrevne citater, der ikke i detaljer ville kunne tidsfæstes nøjagtigt.

Ved valg af citater tilstræbes det af få oplysende, eventuelt ligefrem beskrivende eller definerende citater med, ligesom det sikre lydskrevne citat foretrækkes frem for citater fra usikre hjemmelsmænd eller citater med normaliseret ortografi. Ved lydskrevne citater gives i vid udstrækning oversættelser.

For hjemmelangivelse gælder følgende regler. Materiale fra trykt litteratur citeres med forkortet, men gennemskueligt forfatternavn og stærkt forkortet titel. Hvor det skønnes hensigtsmæssigt udtrykkelig at stedfæste et trykt citat, kan forfatter- og eventuelt titelforkortelse anbringes i parentes efter stedsangivelsen (ligesom ved citater fra ældre håndskrevne kilder, jf ndf), men i øvrigt er for alle benyttede forfattere udarbejdet en fortegnelse over deres proveniens, det vil sige den lokalitet (det sogn), hvis dialekt forfatteren (bevidst eller ubevidst) har benyttet, og de anvendte litterære citater placeres derfor i den ovenfor nævnte topografiske rækkefølge. Således er til illustration proveniensen for Knuth Becker Hjørring, for Anton Berntsen Engom, for Erik Bertelsen Hardboøre, for Marie Bregendahl Fly, for Kappel Bøcker Gøl osv. – De ældre håndskrevne optegnelser mellem 1700 og 1850 (men her altså ikke trykte kilder) citeres med stedsangivelse efterfulgt enten af forfatternavn (eventuelt + årstal) eller for de Jessenske relationers vedkommende blot med henvisning til disse. Også her foreligger en udarbejdet liste over kildernes proveniens. – de yngre håndskrevne optegnelser, hovedparten af materialet, citeres blot med stedsangivelse. Ved sogne- og herredshjemmel skrives navnet helt ud. Bestemmende led forkortes og sammenskrives med navnet (fx *SLem* for *Sønder Lem, NOmme* for *Nørre Omme* osv). Hvor to eller flere sogne har samme navn, vedføjes herredsnavnet, fx *Skanderup Hjelmslevh* til forskel fra *Skanderup Gernh,* enkelte hyppigt forekommende navne (for

punktundersøgelser), nemlig *Tolstrup* (Børglumh), *Torsted* (Hundborgh), *Tved* (Molsh) og *Voldby* (Djurs Nørreh) dog uden herredsnavn. Ligeså *Als*, når det drejer sig om øen, men *Als Hindstedh* om sognet.

5. REDAKTIONEN.

Ordbogens seddelmateriale benyttes ikke som trykmanuskript, men det af redaktøren anvendte seddelmateriale overføres til et grundmanuskript (GM) på sedler af format 17x10,5 cm. Der anvendes i JO fire forskellige skrifter: 1. **halvfed** (8 punkt) antikva i den leksikalske opslagsform, 2. 8 punkt antikva i ikke-lydskrevne citater, 3. 8 punkt *kursiv* i lydskrevne citater og 4. 6 punkt antikva overalt, hvor redaktøren har affattet teksten, dvs i alle grammatiske termini, definitioner, kildeforkortelser osv. – I så stor udstrækning som muligt er der sparet på interpunktionen. Der udelades således punkt efter de alm forkortelser og på grund af de forskellige skrifter normalt også efter selve citatet, ligesom komma udelades mellem lydskrevet citat og en eventuel redaktionel oversættelse. Komma anvendt i hovedet mellem hjemmelsteder angiver, at den forudgående form haves i nøjagtig samme skikkelse de angivne steder. Punktum anvendt mellem citater og/eller henvisninger i kroppen angiver, at kun det omhandlede ord eller udtryk – men ikke nødvendigvis formen eller forbindelsen – er fælles.

Der bringes i JO kort, hvor det skønnes påkrævet. Dette vil især være tilfældet, hvor materialet er meget stort, således at en kortlægning (af lydformer, ordformer, synonymer osv) vil være mere anskuelig og instruktiv end en længere opremsning i artiklens tekst. Kort over synonymer trykkes i forbindelse med artiklen over det alfabetisk første synonym (se fx kort nr. 4 over *Abraham)*.

Redaktørens grundmanuskript gennemlæses kritisk af en anden redaktør og går derefter tilbage til redaktøren til godkendelse eller modkritik. Uoverensstemmelser mellem redaktør og gennemlæser fremlægges til afgørelse på redaktionsmøde, hvorefter manuskriptet renskrives på maskine som trykmanuskript (TM) for derpå at gå til trykning. Når korrekturen foreligger, læser redaktøren en grundig bogstavkorrektur, ligesom en eller flere andre læser en meningskorrektur. Efter en sidste korrektur giver lederen besked om rentrykning.

JYSK ORDBOG

A

I a s *a:* alm; også *a:ə* Bindslev, Storvorde, Torsted, SBorris, Hemmet, Ål; i bet 2 har udtalen *å:* været brugt af de ældre ved stavning: Sønderholm, Sønderup, Bælum, Ørsted (ååu), Hørning Hjelmslevh (ov), Fur (åw), Møborg, Tønder, F. – c: vjy; n: JMJens.Vend.118, Tved, Åby Hasleh; f: Læsø. – pl *a:ər* Tvis, jf JMJens.Vend.134; bf pl *a:ərən* Åby Hasleh [1586 a JakMadsen.21, ca 1300 a JyLov.Dgl.III.80; ®] **1)** lyden *a. a: sæjər a:, be: e: be:, a·be* Tvis. *sɔ 'bruq'd i 'a: i 'sdɛj fɔ 'ø:* så brugte I a i stedet for ø. Give. **2)** bogstavet a. de ældre sagde *æn å:* F. *ən stu:r a:ə* Torsted. Skyum.Mors. I.281. || (alm) talem *hå mæ så a:, ma mæ åsə se be:* Vends(F). nær en haar saa'j a, mo en osse sæj b Rindum. || i talrige børnerim, fx a, b, ab, slå æ skolmæster å æ flab Vslesv(F). *'a:ə 'be:ə 'bejs, 'no ka 'a mi 'lejs* Storvorde. Jf Krist. BRL.100. || i gåder. Sgr.VI.20. Krist.DF.9ff. F. IV.1. **3)** om tone, node, violinstreng. *'a: 'de: ɔ 'ge: de wa 'tærmə* a, d og g det var tarme. Give. **4)** (fiskerspr) (bly)synk formet som et A. Endelave. Stambl. 1.96.

II a s *a:* [lydord; jf nty a-a maken, forrette sin nødtørft; jf VI a, ba, bæ, æ; ® barnespr] skarn (især fæces). NordbySamsø. *dær ær a: o: et* vestjy(F). Kom ett te et; det er a Hejnsvig. Varnæs. især i forb gøre, lave a forrette sin nødtørft. Als Hindstedh. Valsgård. *o gjö a:* vestjy(F). Skautrup.H.I.294. Brande. || i børnerim. Tammes jov a i vor Frammes, Thomas gjorde a i vort frammers. Sulsted.

III a s, se I ae.

IV a pron *a* nørrejy (m undtagelse af Ty og enkelte sogne syd for Limfjorden i Vandfuld h). — *æ* Ty og de nordligste sogne i Vandfuld (se kort nr 1) samt i sønderjy (se kort nr 2). Jf Kort.163. — *ær* (sideform til *æ*, opgivet i ældre tid fra forsk egne i Sjy og Sslesv, bl a fra Rømø og Angel(F.III.1) samt fra de Wenkerske spørgelister 1880 fra Vedsted, Skrave, Læk, Adsbøl og Bov). — oblik *mæ* alm; *mæ·* Anholt; tryksvagt *mə* alm (jf -mig); *mi* Angel(SJyMSkr.XIV.72. Sydsl.II.99) og (obs) Treia (DSt.1919.70(1856). Festskr.Skautrup.303f (1856). – i enklise m foreg trykstærk stavelse *-m'ə: haj djør na'r am'æ* HalsLæsø. *gji m'æ æn skjèl'ən* Kvolsgaard.L.37. *så ga æm'ə te:ɔ fe·sk* Rær. *gan' hæn' te m'æ,* se hen til mig. Lødderup(Lyngby). *tam'ə de* Fur. *ka do ræŋ 'fråm'ə* Give. || m flg tryksvagt ord kan pron få længde og/el stød (el stødet kan falde i det enklitiske ord). *så ka 'am'o'ski: go 'mæ* EJens.NSams.30. *så rèj·əð að'æŋ hæ:r betə stump* Kvolsgaard.F.21. *mæn 'aw'ə dræŋ'* mens jeg var dreng. Ejsk.Brønd.86. *gi mæ:m* giv mig dem. Tvis. *'æ·ə bu·ŋ* jeg er bonde Vodder. || i andet sammenligningsled alm *mæ. hon æ tikər æn mæ* hun er tykkere end jeg. Tved. De ku godt wær horlaaden fu en bette Knot som mæ AarbMors.1926.104. Do sow et jo sjæl lisse gaat som mæ AFSchmidt.Brørup.110. *di æ da øŋə som mæ* De er da yngre end jeg. Ål. — sjældnere *a,æ.* han var olyval trei Aar æller end a GldgsSkæmt.15. *mi Fiol æ møj æller in A Blich.XXX.186. saaen en gammel Kun som A Læsøbl.Juni 1922.nr3. Krist.FK.222. *han ær stör· æŋ æ* Agerskov(Lyngby). || i appositionel forb m et andet subj ® alm *mæ.* Grønb.Opt.87. A wa jo saa faarsultj, mæ sølle Kon Ungh LCRingsholt.Tk.12. hva ska mæ arme Kvenfolk gyer Aarb Thisted.1948.271. *saa mæ sølle Hjawl gik og vringelt og raved Aakj.ET.17. NMKrom.FH.II.111. — sj *a.* dæ maa a gammel Staackel val rettelig bekiend GldgsSkæmt.5. || sideordnet i flerleddet subj anvendes i nørrejy alm *mæ.* — 1. som første led. mæ aa dæ . . jeg og du. NB. aldrig siges: dæ aa mæ NBlich.VP.160. Bloch.56. *nu ska' vi slijj', det ska' mæ aa Maritj LCRingsholt.N.30. Mæ aa dæ FLindberg (bogtitel.1905). ved Indkørselen til Jenle står to Afviserstene med følgende Vers af Aakjær: Mæ å mi Bro'er/ vi vi·ser Vej· til Jenle Go'er AarbSkive.1939.23. *vi æ 'li· 'gamøl 'mæ ɔ 'mas* Ål. i børnerim: Krist.BRL.24. i vrøvleremse: *mæ å mi mu:ə å mi måste, vi sku jæn' goŋ' te klåste* Tåning; jf Krist.BRL.65. — 2. som sidste led. *fræð'rek ɔ mæ feske hwånfesk sam'əl* HalsLæsø. *Vi ha'e saamøj e' yndi Stæ / det ha' Muer og mæ LCRingsholt. N.34. *Ywst og Moust og Mads og mæ / er føj i Weggergaard HansPovls.HD.25. Kjæsten å mæ PæØwles.15. Ussing.ME.139. *'hæ:ə 'bu:ə vi 'sɔ mi 'kuən o 'mæ* Ål. — i det sydlige Søjy og Slesv *a, æ.* A o Peier mi Broer, vi var toe Brøer GldgsSkæmt.15. A og min Broder Anders var meget sammen Vejen(Krist.DS.NyR. II.307). Se, dæer e' no for en Eksempel æ o'do Felsted(SprogfAlm.1897.99).MartinNHansen.

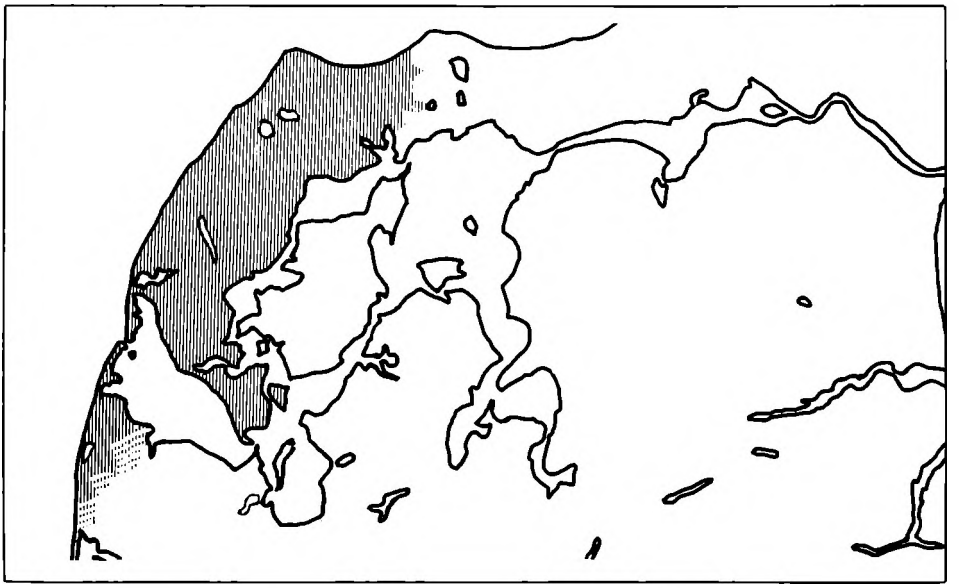

I det skraverede område hedder 1. persons personlige pronomen *æ*

JPH.22. *dæn kiəl hå vi hå·t så læ·ŋ som je·əns å æ hå væ(r)l te'saməl* den kedel har vi halt, så længe Jens og jeg har været sammen. Arnfjolde(DSt.1920.82). || isoleret, i svar og spørgsmål, udråb osv alm *mæ. wå do i æ byj' iaw·əs? — mæ? — ja* F.II.588. — i det sydlige Søjy og Slesv *a, æ.* Kresten! saa hun te mæ. A! saa a GldgsSkæmt.15. SprogfAlm.1897.96. || som præd alm *mæ. de war mæ dær war te na·r* Tved. *de æ mæ* Hunderup. — (spøg?) *a.* Huem dier aad de var a GldgsSkæmt.16. || som hensobj i upers sætn se tykkes. || i passivisk konstruktion anvendes ved verber, der i aktiv kan have dobbeltobjekt (fx byde, give olgn) *a* som grammatisk subj (skønt logisk hensobj). Varming.165. *a æ blöwən gin· æn klå''k* Tvis. *a blöw få'to'l te* . .Tvis. || (vestjy, spøg) oblik *a* i talem: "Kom du til a", saa Woherr' te gammel Ann' Aakj.LH.6(jf Sgr.I.44). Tvis.

[1586 ah JakMadsen.72, 1/9 1443 egh GljvT. 17, ca 1300 æc JyLov Dgl.III.81, ca 1300 ak JyLov DgL.II.22,III.3, 1100-1350 run obl mæk DRun.63, urnord ek DRun.31; formen mi lånt fra nty; jf jeg]

1. persons personlige pron sg. 1) i al alm. A vilde gierne, men a kand int Terpager1. (aftenbøn:) A ligger mæ paa mi hyver Ley, saa souer a paa vor Frou Frey jeg lægger mig på min højre side, så sover jeg på Vor Frues fred. EPont.E.66(F.44). Snyd min Næse, Sergeant, sagde Jyden, for a veed, a ma int snyd mæ sielv under Gevær Vends(Melsen). *kom! saa skal A bih Blicher.XXVIII.77. *Og no kan I tru mæ og teg mæ,/ No wil a hen og leg mæ JVJens. V.108. *æ hå sko· mæ å e knyw'.* jeg har skåret mig på kniven. Rær. *de kaŋ a e''l wæ tjænt mæ* Lødderup(Lyngby). *No lægger a mæ i mi søde Bill (dvs vugge);/ Gu læ mæ ålder te Jowren trill Ulborg(Krist.JyF.IV.345). æ kan it hovs', om e va i æ Hèhststold heller i æ Kóbbòs Hagerup.170. *Vet du ha mæ, da kat du foa mæ; / var æ hær, der hær æ oa mæ vil du have mig, da kan du få mig; hvad jeg har, det har jeg på mig. Fjolde(SJyAarb.1953.118). || i eder. Døvlen annammer mæ! om a gjør Vends(Melsen). her æ Katten ryw mæ, saamanne Trejdækkere ioer, te di hjørmer Blich.XXIV.126. saa ræner a Fanden gloume ett di Rejsen faa ret møj SVasegaard.KS.131. Trold tæj mæ Hagerup.99. Jf -mig. || emf. i skal sey, som a seyer, i. e. g. Jæg, seyer a 1600t(Norsk hist.tidsskr.II.317). "Nu vil a raade, Dorthe raade før", sagde Doctor Christen Langberg (Longomontanus), da hans Kone var død 1638(Norsk hist.tidsskr.II.315). Da Jyden

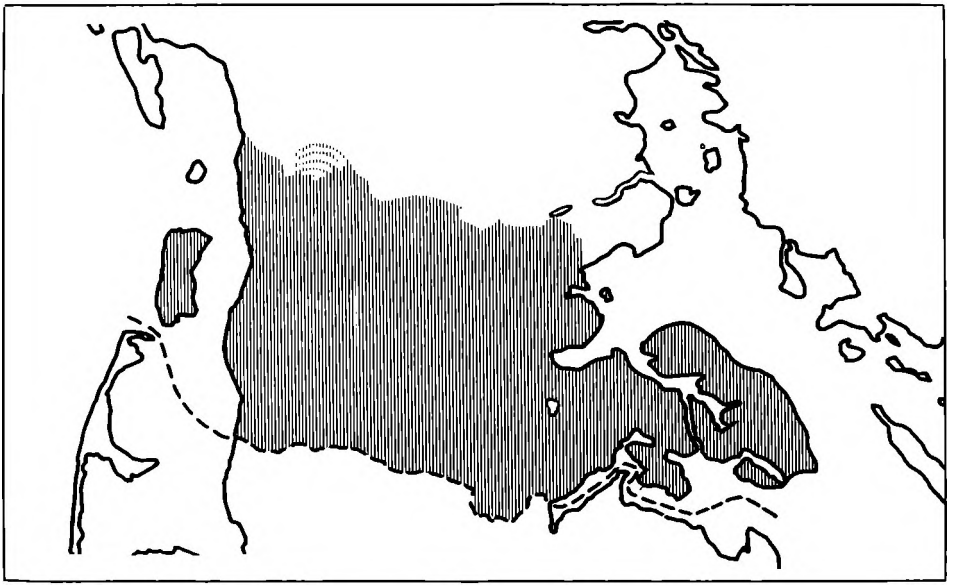

I det skraverede område hedder 1. persons personlige pronomen *æ*

blev skabt, sprang han op og råbte: Her er a, der er nør, å hwar er min madpues Krist.Ordspr.651. *den' gåŋ' a wa dræŋ', da wa ðəɹ dreˑŋə te* NPBjerregaard.Om.45. **no əɹ ɔsə a blöðn gam'əl ɔ sdeŋ'* ThøgLars.Høstawten (StudierDahlerup.219). *da 'a gek i 'skuəl* Ål. — i forb for mig gerne se for. — p gr af lydligt sammenfald m præp med opfattet som indgående i en forb mig forlov el få lov. Mæ faa Low aa gi Dem et bette Støk (dvs: regnestykke). PJæger.Jyl.3. || (alm) sige a (æ) til sig selv anvende a (æ) som 1 pers pron. der waa jej der spoert mæ om, hvorfor a saar "a" te mæ sæl, de er der ingen der sejer mier paa Øen, saar hai Læsøbl.Febr.1924. Tved. *a sejˑər a te mæ sjel' å do te Wo Hærˑə* Tåning. EBertels.H.119. Krog.Tyrstrup.177. || oblik anvendt som interessens dat (jf bet 2). Rein Me de ud = Regn mig det ud Varde(JesRel). Det slog mæ nok aaller saa møj fejl, Catilina JakKnu.CT.8. *skræl' mæ de æˑvəl* Tved. A roevt: "Luk mæ aap, Maastelil" PJæger.Y.8. *Bitte Bænd, bitte Bænd, kan du wask mæ mi Wown Noe-Nygård.J.63. 2) oblik anvendt som etisk dat. Do æ mæ da relle en pussig Krabaat Blich.XXX.119. "Vel Do no it hol mæ de Mun", saaæ a JPKrist.KL.9. Si mæ nu paa de Husmandsunger Aakj.VF.102. *di soˑ mæ nøj stramˑ uˑð* Jelling. || gentaget i vrissende svar (m genoptagelse af en tidl talendes ord). Grønb.Opt.244. *slæjt mæ hið å slæjt mæ dið, hår a nuˑə ka a ta teˑət* slægt mig hid og slægt mig did, har jeg noget, kan jeg tage til det. Sønderhaldh(F.III.388). 3) *mæ* som ed (forkortet af et længere udtryk, jf ovf sp 4.17 samt -mig). De leg'e, mæ, stell de, dæ ska nåk tæmm jæ (dvs: det ligger, mig, stille det, der skal nok tæmme jer), sagde manden til hans plage. Han mente markarbejdet Krist.Ordspr.463.

V a art, se æ.

VI a v *a* alm; også *aˑ*. Storvorde, Vellev, Vrove. [til II a; jf ba, bæ, æ; barnespr; ●] forrette sin nødtørft. til børn sagde man — skal du ud å a Volsted. Mour a ska a Hald. NordbySamsø. ska søtte eller dengse it a Kolt. Vrove. a ska have a-et Vrads. — Jf: Når dagvognskusken holdt ved Grauballe krou og skulde spørge: "Æ dæ nowwe, dæ ska å", vilde han være vittig og spurgte i stedet: "Æ de nowwe, dæ ska a"? Det (dvs: ordet) kunde altså godt bruges udenfor barnesproget Svostrup.

VII a v, se ae.

VIII a adv, se a- præfiks.

IX a præp, se ad, af, i, på.

X a interj, se ah.

a(-) præf el adv. *aˑ-* i kystegne fra Klim i nord

gennem Ty og Hards til Ringkøbing fjord, tidl antagelig helt til SBork (Anchersen ca 1700) og Ribe (Terpager1 ca 1698) samt muligvis også i Vends (ÅstedHornsh(Røst 1808)). *-å·-i* området øst for kyststriben, omfattende Vends, Him, Ommers, Mors, Sall, Fjends og Hards. — *o·-* sporadisk i sa område; jf også skrivemåden ovmodig (Staun.UD.169) og ovmeget (Staun. UD.244). Se kort nr 3. || ofte særskrevet, jf ndf; i alm m lige tryk på ssg.s to led, men førsteledstryk kan også forekomme: *'å·stu(ɤ) 'stø''k* lidt for stort et stykke. Tvis. [1400t aa JyLov.DgL.II.121.1 var, ca 1300/1325 af, of JyLov.DgL.II.121.1 og var; vn of-, no ov- av-, færøsk ov-, fsv of-, sv dial uv-; jf alangen; øst og syd for ovennævnte områder nu ukendt; ⊛] i ssg og i forb m flg adj el adv angivende en grad, som er større end det ønskelige el passende: (alt) for, lidt for, lovlig. A got, adjectivum. Er saa meget, som aldt for godt Ribe(Terpager1). a stor SBork (Anchersen). Du er agod dvs: du er alt for god Aagaard.Thye.240. a.a.dyre dvs: alt for dyrt Ty(LEft.1804.562). Han gjov sæ te ää møj Kääl Han gjorde sig til altfor meget Karl, han havde for høje Tanker om sig selv Schade.83. Do'k ett behøw aa lied aah laant du kan ikke behøve at lede altfor langt. Blich.EB.23. JMJens.Vend.183. aa laang (temmelig lang) Lars.Ordb.1. *o· møj'* Års. *å sdø·ə* (bruges kun af de ældre) Bjerring Middelsomh. *han gjor sæ a· swæ·ɤ* (dvs: vigtig). Rær. *dæn* (dvs: høleen) *går å· næj·lə* den går altfor nederlig. Rær. *hon æ 'a· 'gu· 'a sæ* Torsted. *æ ståw· ær a· stuw'ər* Agger. *de ær 'a· 'skjøn' te' å væ 'san·* Hvidbjerg Refsh. *de ær å· møj'*, for meget Lødderup (Lyngby 1868). JLund.Mors.90. *æ su'əl bren·ər ræ'n å· 'øwə,sdælt* solen brænder rent for overstilt. Skyum.Mors.I.84. somti drøw han no hans Kigser aavidt Aakj.P.136. Der ska møj te nåk å mi·r te å·møj Holmsland (Røjkjær). *å·* . . kan veksle med *wal* og *low·lə* . . Efter min sprogfølelse betegner *å·* en mindre høj grad end *wal*, og *low·lə* er vistnok et nyere ord Skautrup.H.II.95. HPHansen.LF.40.

Litt: Ture Johannisson: Verbal och postverbal partikelkomposition i de germanska språken.1939.

abag adv og præp, se bag.

abbe adj. *abə* [sa ord som II abber?; skolejarg, århusiansk] kvik. Århus(1944). NÅNiels. DJV.238.AarhStifst.7/3 1954.

abbelat s, se oblat.

I abber s avver (se ndf) [substantivering af II abber] 1) (jf II abber 1) bidende kulde; tør frost. Det er en svar Avver i dag Varde (Tøxen 1698). 2) (jf II abber 3) iver; hidsighed. Så snurret æ Præst rundt i æ Stow lisom en Sysselkon, å da han i æ Avver hâd' vælt tre Stuel, råvt han li'som Lyssen å Torren: "Nej det er dog for galt" Noe-Nygård.VV.117.

II abber a *av'ər* EJens.NSams.155. *aw'ər* Hammerumh(F). *afə* Als. [ænyda aver, bornh avver, skarp, hvas, hidsig, skånsk aber, stærk, skarp (om lugt, smag), vn apr, hård, slem, shetl aber, skarp, hvas, lysten efter noget, isl apur, hård, barsk, bidende kold; jf I abber, abre og (?) abbe] 1) skarp; bidende. Avver . . translaté sigesz om Værliget, naar en sterk tør frost og kuld bider og svier i næsen. f.E. Avver luft, Avver Væir Varde(Tøxen 1698). || også: bitter, besk. *æ mjælk hår æn aw'ər små'q* Hammerumh(F.I.36). 2) arrig; gnaven. det er en aber knect Viborg stift(Gerner 1697-98 (SprKult.X.58)). De gamle (de syge) plejer at være aver (vulgo: aber) og ond, morosus, difficilis Løsning(?) (Nysted.2 ca 1700 (SprKult.X.58)). Han er så "avve", så knotten Hedensted. Skjold. 3) ivrig; ilter. vi sagde om en der var noget arbejdsivrig at han var nøj aver Alstrup Gislumh. i avver kaal Nordby Samsø. *De hersens avver små Oldenborrer,/ de hænger ve wos som Bi å Burrer Noe-Nygård.T.44. || spec: forhippet. Fovlum. Nordby Samsø. i forb abber på, forhippet på. Gørding Hjermh. || spec, om hest: hidsig. Hards (SprKult.X.58). Als.

abbisrod s [fra nty (düwels)abbis; 1. led afbid, jf dyvelsabid; plant] rod af djævelsbid. Boers.DVF.52(1748),134(1800t).

abc s (ældre:) *a·bəs* Vend(F), Mors(F), *a·bəs* Kvolsgaard.L.138, Torsted, Hvidbjerg Refsh, *a·vəs* Års, Darum, *avəs* Ørslevkloster, Klakring, Hunderup, *awəs* Læsø, Ål, *'aØOs* Øsby, *'avə,se·* Voldby. — (yngre:) *abe'se·* Læsø, Endelave, Torsted, Mors, *'a·be,se·* Endelave, Tvis. — c: alm; f: Tved. — bf *-(ə)n;* pl: *-ə(ɤ).* [1488 ABC Mariagerleg.3906 jf abcd,abecet] bogstav-rækken; også: læsebog for begyndere. 32 bog-staver i Aves stor Højbjergcyprianus 1785 (Krist.JvF.VI.384). Schade.25. *Entj saa lidt mat Mur a mæ / stritjes med min Abes EKrogh.MBL.28. Den Gaang a wa Baa'n, da haa vi næ Aveser mæ Trosbekend'els aa Fadervor NChristians. NPW.122. *han æ komən i'gjèmel hans 'a·bəs* Torsted. ka do di aves Hunderup.

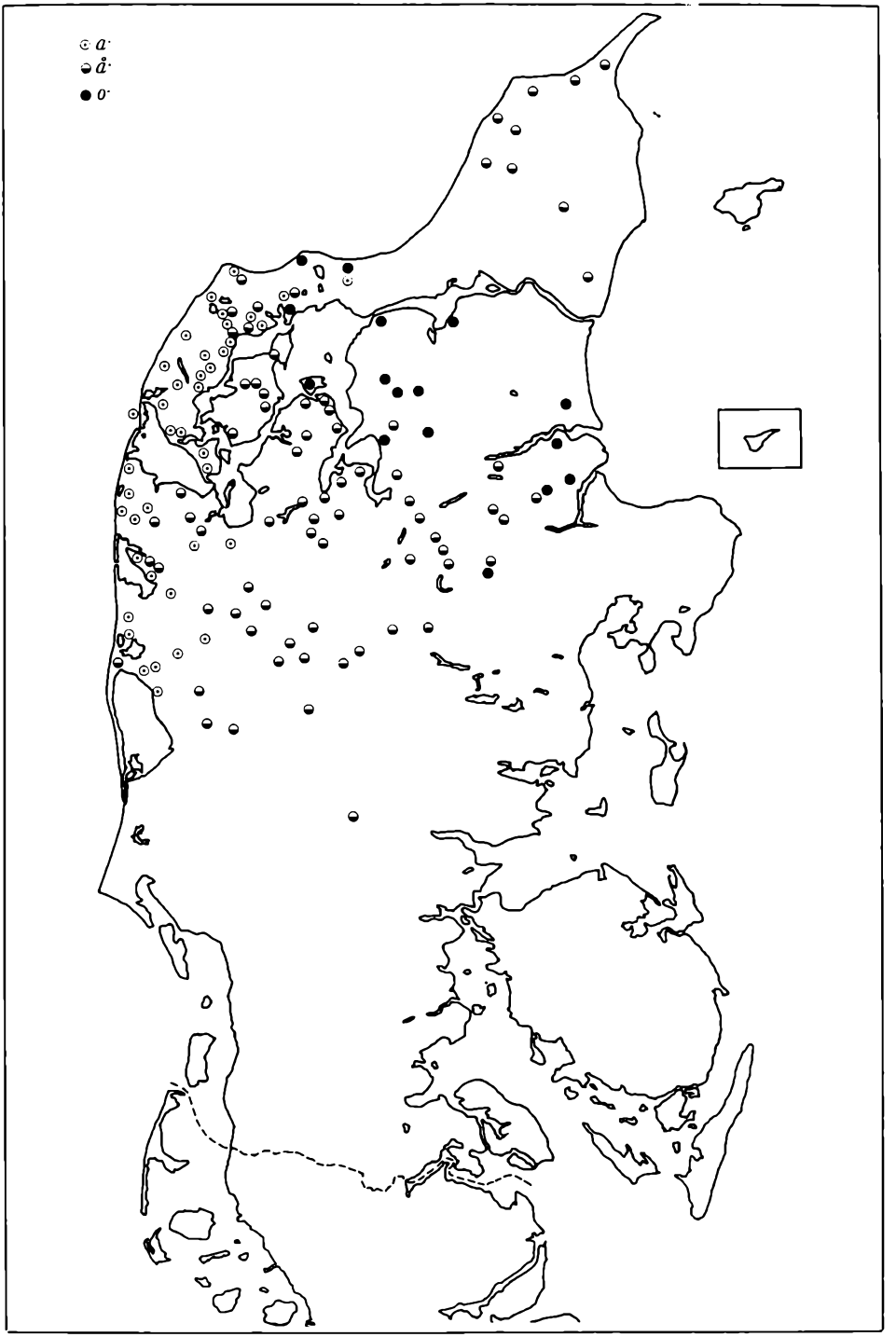

Kort nr. 3: Præfikset a-. (Følgende ældre afhjemlinger er ikke indtegnet: *å·* Åsted (Røst 1808), SBork (Anchersen ca. 1700), Ribe (Terpager ca. 1700).

abcd s (obs) ds som abc (jf abecet). 11 Evangelie Bøger, 5 Katekismus, "11 abcdr" Citat 1746(AarbThisted.1942.267).

I abe s *a·b* Vends, Mors; *a·w* Læsø; *a·v* Him(F); *å·v* vestjy; *a·f*, ˈ*a·f* sønderjy; (i bet 3) *a·p* Sønderborg; *a·b* Fjolde(ABjerr.Fjolde.176); (omdannelse i ndf anførte talem) *å·q* Vind (Røjkjær). — c: alm; m: JMJens.Vend.3; f: Tved; n: Tønder. — pl: *-ə(ɾ)*. [ymda abe; vn api; jf III abe, abet] **1)** (1 br, jf abekat) abe. ˈ*no vel di jo ˌha te e* ˈ*miŋəsgə sga sdam ˌne·ə fʀa e* ˈ*a·fə* Rise. Ottsen.HostrupD.II.6. Jf Morten. || talem, om beruset person. *fuˌ' som en å·v* vestjv(F). Vind (Røjkjær). Feilb.BL.92. Jf fuldabe. **2)** om person. **2.1)** nar; tosse. AlbThura.482.Hunderup. Brarup(Lyngby). *de æ en* ˈ*ʀɛχdəx* ˈ*a·f* ˈ*sɔʀn som han* ˈ*sga·fə sæ* Rise. Tønder. Aventoft. || (alm) talem (jf 2.2). den ene abe får (kommer AlbThura.482) den anden til at gabe. Aarb-Vends.1935.121. Lejrskov (JMads). Angel (SvGrundtv.GlM.III.215). jf NikChrist.F.2. || (obs) talem. Hand løber Abe-gabe AlbThura.482. **2.2)** person, der aber efter; efteraber. i talem: *æ döwˈl æ gus a·v* djævelen er Guds abe. vestjy(F). **3)** (jf nty aap, ds; søv) det næstnederste sejl ml stor- og mesanmast. Sønderborg.

II abe s *a·b* [vbs til III abe; ®; især vends] det at ligne noget, lighed. *de hår eŋˌ no a·b ætər noteŋ* det ligner ikke noget. Vends(F). Skallerup. Hallund. Fovlum. det har a·b efter hans Mening Aspe.

III abe v *a·b* Vends. *a·w* Læsø. *ò·b* Søvind(F). *å·b* Torsted. *a·f* Aventoft. — præs *-ə(ɾ)* alm. præt og ptc *-ə* Vends; *-əð* Torsted. [ænyda abe; til I abe; jf II abe] **1)** (til I abe 2.1) i forb abe og gabe. 1. glo og gabe. Bindslev(Melsen). JMJens.Vend.250. 2. (®) småskælde; jage på. *haj gor å a·bər å ga·bər frå må·n å te aw·tən.* Vends(F). AarbVends.1935.121. **2)** (til I abe 2.2) om person, i forb abe efter (el på. Thomaskjær.FL.1. TKrist.BT.5), efterabe, efterligne (for at latterliggøre). Asdal. han ave etter Nordby Samsø. *han æ* ˈ*slæm*' ˈ*te*' *å* ˈ*å·b ætər* ˈ*fɔlk* Torsted. Lejrskov(JMads). *i* ˈ*mɔɪˈd av* ˈ*æ*''*dəɹ* I maa ikke efterabe Folk Vodder. Als. Sønderjy-Digte.43. Jf: Han ku mohl (male), veh Glarmæjste, klujesneke (kluddersnedkre) lit, ja ku oeb næjsten aapo aall Ting Thomaskjær.L.29. || upers, m præp efter: ligne, have lighed med. Sulsted. *de a·wər int ætər no* Læsø.

abecet s — c [ænyda abecete Danske Magazin.VI.366, abesetth DaViser.III.183] dss abc. A-b-ceten, Luthers Catechismus . . samt Emolletten . . var det hele Skolecursus Foersom.18. 8 "Abeseter" FPoulsen.Samsø. 263.

abedilledok s appedeldok NAsbæk.P.11. (apot; folkeetym omdannelse af) opodeldoc. FolkLægem.I.9,III.7. Hundslund.

I abegant s *abɪˈgånʃ*, *abeˈgånʃ* JMJens. Vend.17,115; *abiˈgɔnt* HalsLæsø; *abiˈqanʇ* Torsted; *aviganʒˈt* Hellum(Røjkjær); *gaviˈganʇ* Humlum; abengant Galten; habigant VAssels, Hvidbjerg MorsSønderh. — (i bet 1:) n: JMJens. Vend.115; (i bet 2:) c: Torsted; m: Læsø. — (i bet 2:) pl: *-ər* Agger(Grøn), Vestervig. [1599 abegant Ranch.141; af I abe og gant; jf II abegant, I aberigant samt avvigavvi; nu næppe br uden for Læsø og Thy; ®] **1)** narrestreger; spøg. *dæɾ æɾ Olə så møˑ abiˈgånʃˌ dæɾ æɾ i noˑ alɜɾ iˈblånʃ*, der er aldrig så meget abegant, der er jo nogen alvor iblandt JMJens. Vend.250. Hellum(Røjkjær). **2)** naragtig person; nar. *Men siden faldt jeg af og blev en Abe-Gant Jacob Knudsen Schandrup(Aarb-Skive.1923.113). DSkæmtev.275. Brønderslev. Læsø. Arup. Rør. Tilsted. *han æ* ˈ*nøj· ən abi-*ˈ*qanʇ*, han er noget af en naragtig fyr Torsted (nu sj). Hvidbjerg Revsh. Jf. *abiganʇ* . . spadsemager, dagtyv, en der intet nyttigt tager sig for Agger(Grøn). "Abigant = lystig, forsoren Fyr" Thisted landsogn. **3)** aparte formet ting; tingest. ·Villerslev. Hvidbjerg MorsSønderh.

II abegant a avigant Hards(1854); Gørding Hjermh. [af I abegant; jf II aberigant] **1)** (obs) naragtig. Avegandt. gandt vuren, Giæckelig Varde(JesRel.1743). jf: avigant, fjantvorn, meget spøgende som unge Folk ere, bruges af Oldinge Hards(1854). || i bet: forvildet. Gørding Hjermh. **2)** (sj) vigtig; selvklog. Mou. Vandet.

abekat s ˈ*a·bkat* JMJensVend.110. ˈ*a·bəˌkat* el ˈ*abiˌkat* Torsted. ˈ*a·wkat* Læsø, Øland, Nebel (de ældre). ˈ*a·bəˌkat* Tved, Hundslund, Skyum. Mors.I.99, Skautrup.H.I.138. ˈ*a·vəˌkat* Års, Voldby, Todbjerg. *a·fkat* Hellumh(F), Vodder. ˈ*a·fkat* Rise, Als. *afəkat* Åbenrå. *å·kat* Rind Hammerumh, Madum, Lejrskov (JMads.). ˈ*å·vˌkat* Ål (de gl), Darum(F). ˈ*å·bəˈkat* Ræ. — c: alm; m: JMJens.Vend.110, Læsø, Voldby. — pl: *-ə(ɾ)* alm i østjy og sønderjy; *-kaˈˈt* vestjy; bf pl: *-æˑn* Voldby. [1674 abekat Klitgaard. Hvetbo.II.243] dss (og almindeligere end) I abe (jf Mensing.Wb.I.150). **1)** abe (I.1). AarbVends. 1942.209. Skautrup.H.I.138. Vodder. Jf Morten. **2)** naragtig, løjerlig person; spilopmager; bajads.

AlbThura.482. Ungdommen er saa wild aa fjaaltewurn aa klee dem som Abkaet Thise.LS.106. Nu dansede hun igen med Jens Prøjser, den Avekat Skjoldb.RF.I.44. Hundslund. o for det te Do jo ejsen er en flink o ordentle Mand og inne Af'kat Agerskov-(SJyMSkr.VI.154). Jf DSt. 1905.19,23. **3)** (®) stang m klud på enden, anvendt fx ved teglbrænding (Kolt, vestjy(F)), i smedjen (Jetsmark, Darum, Seem), i bageovn (SFelding, GlHaderslev) el andetsteds (Bislev) til at stænke vand med.

abekatteri s *å·kateri'*. narrestreger. Lejrskov (JMads.). Verst(F).

abekattestreg s især i pl: narrestreger. JMJens. Vend.152. Læsø. Darum(F). JJacobsen.T.3. Haderslev.

abel s *a'be·l* SFelding, Hoven, Darum(F). *a'be·l* Angel(F). *abi'l* Agerskov(Lyngby). *abi·əl* Oksbøl(F), Egen(F.IV.2). — c — pl: *-ər* Als (DSt.1909.152); *abi·l* Agerskov(Lyngby). — sideform: lavel(e), lavæl(e). *lavæ·l* Sundeved (F), SAndr.SBH.7. *lavæ'l* Nordslesvig(F). *la've·l* Åbenrå. -pl: *lavæl·ə* Sundeved(F) [nty abeel, mnty abele, aweele, fra oldfr aubel, af lat albellus, til alba, hvid; formen lavel(e) muligvis subtraheret af ssgr som søl(v)abel, poppelabel, el (?) direkte lånt fra (ældre) fr l'aubel; jf abeline, abild 2; ®; især sønderjy; plant] **1)** sølvpoppel, Populus alba L. Viborg.Pl.199. Lange-Seeberg.42. JLange.II.313. **2)** gråpoppel,Populus canescens Smith. Hoven. SFelding. Als (DSt. 1909.152). JLange.II.315. **3)** bævreasp, Populus tremula L. JLange.II.320.

abelat s, se oblat.

abelig a *a·bələ* Thy(F); *av·ələ* vestjy(F); *av'ələ* Grindsted. *av·lə* Løgumkloster; *aw(ə)lə* Ål, Lejrskov(JMads.), Haderslev; *aflə* Åbenrå, Felsted, Als, Burkal [ca 1500 abelig Grinderslevhs (Brandt.LB.160) til I abe; nu især svjy, søjy og sønderjy; ®] **1)** (jf. I abe 2) naragtig. Han er saa meget avele, naar han er drukken Ribe(Terpager2). Schade.178. Kok.DFspr.262. en stoe trat, aa et saa let stjampe aa afle en stor tratte og ikke så lidt stjampet og naragtig. Ullerup Nybølh. Felsted. Als. || også (m overgang til bet 2): skabagtig. Ullerup Nybølh. *hOn hæ·ər sæ 'Oltin sɔ aflə* Løjt. — i videre anv: tåbelig; panikslagen. Lønne. de blev saa afli (dvs: p gr af det overnaturlige syn), te de blev helt tumpet Vilslev (Krist.DS.NyR.V.310). **2)** (®) om børn, unge mennesker, kreaturer: kåd, overstadig, uregerlig, vild. Do ska int' væ' saa afvele Højer(PSaxild). æ hæst stor o blive saa awle Givskud. Smidstrup. Elboh(AarbVejle.1934.126). Hoven. *'awlə 'bö:n, di fenə o 'konstə* abelige børn de finder på kunster. Ål. Egtved. Hostrup. Agerskov. Brøns. Burkal. Åbenrå. Bjolderup. Rinkenæs. || spec: pjattet. Skærup. Vrigsted. Min Mand gik hen for at tale med 2 store Piger, men de var saa afle at han ikke fik et fornuftigt Ord fra dem GlHaderslev. Ottsen.HostrupD.II.6. Nibøl. Ensted. Holbøl. — også spec: forkælet. Nes(PKMads.).

abeligant s, se I aberigant.

abelighed s [1575 abelighed Vedel. Saxo.40; til abelig (2)] overstadig munterhed; kådhed. Av(e)lehied Hoven. Ottsen.HostrupD. II.6.

abelin(e) s *abəli·n* Kegnæs og Lysabild (F.IV.2). — pl: *-ə(r)* Als(DSt.1909.152). [fynsk ds; sideform til abel; alsisk; plant] **1)** dss abel 1. Tandslet. JLange.II.312. **2)** dss abel 2. DSt. 1909.152. JLange.II.315. Jf stedn som Abelinstykke (DStedn.VII.172), Abelinskov (smst. VII.272).

abelit a [omdannet af appetit?; vends] i forb blive abelit på, blive opsat på, ivrig efter. Thise.NKS.47. no er hon bløven saa møj abelit aapaa i Jøngstul (dvs: en gyngestol) smst.48.

Abelone propr *abə'lo·nə* alm; *abə'lo:nə* Ål; *abə'lon'ə* Darum(F); *'abəlon* Darum(F); *abəln* Søvind(F); *a''pəlon* Lild(Kvolsgaard.L.135). [ymda Apollonia; jf Lone] kvindenavnet Abelone. Skyum.Mors.I.291. Skautrup.H.1.313. || Abelones dag, den 30. juli (Apollonias dag er ellers den 9. febr; 30. juli var festdagen for martyrerne Abdon og Sennen). Krist.JyF.IX.75.

abelvorn a *avəlwon* Jerlev; *afəlvurn* ØLøgum(F); *afəlvon* Haderslev. [vel til abelig; jf abevorn; ordet forekommer sporadisk i hele området, dog ret alm (vekslende m abelig) i svjy, søjy og sønderjy, og dets bet er mange steder vagt afgrænset; ®] **1)** (jf abelig 1) om person: som står og måber. ØLøgum(F). || hertil vel: "ikke nem at omgaas . . abelvorn . . tvær" Jetsmark. "(som) snakker dårligt" Læsø. "(som) er noget for sig selv" Bælum. "vrøvlevorn" Skelund. "lidt til en side" Lødderup. "kan ikke ta en Beslutning" Brejning. "vistnok: tommelfingret" Ølgod. **2)** (jf abelig 2) om børn, unge mennesker, dyr: overgiven; uregerlig; uvorn. Bregnet. Årre. Jerlev. Hunderup. Haderslev. Han æ så affelvorn . . ter sig overstadig og halvpjattet Tofdund. hvor er de Børn avlvorn Rømø. Burkal. Felsted. || hertil vel: "drillesyg" Tise "drilsk" Sommersted.

abenant s, se avenant.

abendma(h)l s *'obən,mâ·l* Hjoldelund. [fra ty abendmahl, nadver; vslesv og msslesv, relig] nadver. SJyAarb.1895.33. Mackeprang.Tønder 445. Hjoldelund.

abengant s, se I abegant.

aber konj (og adv) *awə* Nsams(F), Ssams (gldgs), Angel(HKeller.Angler.560). åwer(s) Angel (Hagerup.XXIV). avers UlsnæsAngel(1856; Sydsl.II.94). *åbər* Daler(Lyngby). *ɔbəɹ* Løgumkloster. [fra nty awer(s), ty aber; sams og msslesv] men. Hagerup.XXIV. FestskrSkautrup.298. Løgumkloster. || som indlednings- og overgangspartikel. *awə, de we'əð anɫ* Nsams(F.IV.2). HKeller.Angler.560. No awer, din Sön er kommen . . herr do ham slagter et fett Kalle smst.562. || også m udvidelse: *awəto* Nsams(F.IV.2).

I aberigant s *abri'gântj* Vends(F). *av·əriganɫ* Vejle og Bjerreh(F). avrigant Lejrskov, Barrit. habrigant Hvidbjerg MorsøSønderh, jf haberigantsmager Skæve, Tårs. *av·əliganɫ* Vejle og Bjerreh (F), jf abligant Spørring, abligaantj Hals Kærh. — (i bet 1:) n: Ugilt, Vrejlev; (i bet 2:) m: Ugilt, Volstrup. [sideform til I abegant, jf da aberi; overvejende vends; ®] 1) dss I abegant 1. Råbjerg, Asdal. Skallerup. wi ka entj løw aa jenner Abrigaantj, der er jo Alvor iblandt Skjoldb.RF.III.169 (jf. AarbVends.1935.121). Jf: abrigantstreger Tolstrup || også: sludder; snak: Det er det rene Abrigaantj . . det kommer jo slet ikke Sagen ved Vrejlev. Hæstrup. Brønderslev. Lejrskov. 2) dss I abegant 2. Krist.Skjæmtes.81. Flade. Ugilt. Asdal. Tårs. OlesenLøkk.UG.10. Jetsmark. Ajstrup. Farstrup. || ordet forekommer spredt m mange forsk betydninger, fx: spøgefugl (Ødsted), kværulant (Jetsmark, Galtrup), pralhals (Børglum, Vust), vidtløftig person (Volstrup, VAssels, Bjerre), fupmager, upålidelig person (Stagstrup, Farstrup, ØAssels, Erslev), sær, underlig person (Serritslev, Sulsted, Hals Kærh, Barrit, NOmme), ofl. 3) dss I abegant 3. Hvidbjerg MorsøSønderh. Østbirk. Barrit.

II aberigant a — abligant Hurup. [af I aberigant] 1) dss II abegant 1. Ølstrup. *han ær av·əriganɫ i æ snak,* tåbelig i sin tale Malt(F). || også: kåd; fjantet. (hun) saa her Husets Piger lege (udklædte og meget fjantede). Det fik den gamle Bedstemor til at udbryde: Hvor er I da "avrigant" Vends. Hurup. 2) (jf II abegant 2) stolt; stor på det. Odder. Randlev.

abes s, se abc.

abeset s, se abecet.

abespalt s, se ausbundt.

abet a *a·və* [til I abe] naragtig. Agerskov(F).

abevorn a [til I abe; jf abelvorn] naragtig. Schade.21. Tårs. ØBrønderslev. Fovlum. Skyum. Mors.II.268. Felsted. Hørup AlsSønderh.

abigajlsk a [af kn Abigail?] tosset. haj er hilt abigajlsk (når en lavede tossestreger) Tolstrup.

abil a *a'bi'l* [formentlig af bil, a, m tilknytning til habil; jf abilsk®; Ty, Sall og Hards] flittig; arbejdsom (og energisk); stræbsom. Rær. VWandet. han æ en abil kaael Hillerslev. Hurup. en abil arbejder, døgtig eller solid arbejder Hvidbjerg Hindborgh. Krejbjerg. Humlum. Madum. Brejning.

abild s *a'bl* JMJens.Vend.143. *ab'il* EJens. Houlbj.L.97, Åby Hasleh., Hundslund. *a·bil* JLund.Mors.145. *abil* Hundslund. *av'əl* Tved, EJens.NSams.90, Vodder, Agerskov(Lyngby). *av'əl* Voldby. *av'il* Todbjerg. *av'il* Hellumh(F), Hjelmslevh(F), Vjy(F). *avil* Tønder(DStedn.V.482). *af(ə)l* el *afil* Tinglev, Løjt, Rise. *'afl* Langf. Sundew.67. — c: alm; f: Vends(JMJens.Vend.143), Tved, NSams(Hjorth.NSams.14). — pl *-ə(r)* og morfemløs form kan forekomme side om side; *av(·)əl* Tved, NSams(Hjorth.NSams.26), Lejrskov Agerskov(Lyngby); *a·bil* Åby Hasleh; *abil* PAnd. Hadsh; *'aðəl* Øsby; *'afil* Løjt; *'afl·* Langf. Sundew.67. bf: *a·bilən* Åby Hasleh; *av'əlæ·(ə)n* Voldby. [ca 1330 Apæld stedn Abild Tønderh; jf 22/10 1245 Liusapeld, Lysabild Als; vn apaldr; ®; plant] 1) (alm, især i Øjy, Søjy og Øslesv, men nu svindende) æbletræ, Malus x domestica hort.; mul undertiden også om skovabild, Malus sylvestris Mill. NBlich.VP.149. Saa kam han (dvs: Messingjens) da aasse te aa legg unn den stue Avvil, som mi Faaer had stammed Blich.EB.42. *Wi ha' plante' A'bild / å Pærer å Plo·m' Klastrup.T.26. *æ Avil fyldt Bønnik å Fjarrild Pæ Øwles.42 ABerntsen.M.29. det var svart å vint fro e Afild blåstred te e Efild var mun' det var svært at vente fra abilden blomstrede til æblerne var modne. MartinNHansen.VA.7. han vild ha en Afl pohrt i sit Growstej han ville have en abild podet (dvs: plantet) i sit gravsted. Hagerup.68. JLange.II.7. || talem (m varr, jf også u abildgård og abildhave). De sus' i min Affild — soj æ Kuen, da haj hun kun jen Hyld SJyMSkr.V.111. Jf F, SJyMSkr.IV.156. — Jf (om stormvejr): det su's i' avvild Gårslev. || i videre bet: (frugt)have. Vinding Ulborgh. SBorris. Ut. Felsted. || spec om æbletræets ved. Vodder (de gl). 2) (påvirket af el misforståelse af abel; sporadisk,

især i Vjy) sølvpoppel, Populus alba L. Fjelsø. SRind. Fovsing. Rind. He. Ølgod. Darum. JLange.II.313. 3) vortemælk, Euphorbia. Felsted (JTusch.301, JLange.I.572).

abild- i ssgr. Foruden de ndf anførte fx abildbloster, -gren, -træ samt stedn som Abildholt, Abildskov, Abildtoft, Abildtrup ofl., jf DStedn.passim.

abildgrå a [1480 abelgra Karl Magnus.232; vn apalgrár] gråskimlet. en smuk blaa-blommet eller da saakaldt abildgraa .. Hoppe Blich.XXVII.55. Lejrskov(JMads.). SJyMSkr.XIII.48. || i børnerimet Ride ranke (jf Krist.BRL.44f). Tolstrup. Skautrup.H.I.295. *hæstən dæn' ær av·ilgrå'* Agerskov(Lyngby). Jf Hagerup.182. || substantiveret: (navn på) abildgrå hest. Blich.XXVII.56. i ovennævnte børnerim: Tåning. Nebel. Krist.BRL.44ff,492.

abildgård s [ca 1325 apæld garth JyLov. DgL.II.482, vn apaldrsgarðr; alm kendt, men nu svindende, bedst bevaret i det østlige Sønderjy; ®] frugthave. Vends(F). Støvringh (Molb). Nsams-(EJens.NSams.87). Lejrskov(JMads.). Øsby. De rønn egømmel e affelgaa'e, å ue i e krudgaa'e (krudgård, dvs urtegård) Ullerup. Als(DSt.1909.153). Hagerup.31. || talem (m varr; jf u abild og abildhave). Det suser i nordre Abildgaard, sagde Konen, hun mente en Hyld, der stod en Mil fra Huset, og den var endda hugget jævn te med Jorden RibeAmt.1927.579. Jf Krist.Ordspr.403.437.

Litt: Johannes Tholle. Æble og Abildgaard. DSt.1932.97ff.

abildhave s [1662 abildhaffue AarbVends. 1938.311; svindende og nu sj uden for Møjy og tilgrænsende egne i Søjy] dss abildgård. Vindblæs Gerlevh (de gl). Glesborg. Aarb Aarh.1931. 175. ØH.1957.27. Randlev. Alrø. Ravn.Herslev-Viuf.20. Kolding(Krist.JyA.VI.109). Smidstrup || talem (m varr, jf u abild og abildgård). Aarb-Vends.1928.45. *de pu·sdə i avlhaʊ·n, sœ kʊ·ón(ə)n; hun ha· id œ·n n pæ·ɹtræ:ə* det puster i abildhaven, sagde konen; hun havde ikke uden et pæretræ. Todbjerg. Jf Krist.Ordspr.403,437. RibeAmt.1927. 579.

abildtorn s [®] 1) (plant; alm i Øjy, Søjy og Øslesv, i yderområderne dog svindende) skovabild, Malus sylvestris Mill. Volstrup. Hals Kærh. Bislev. Visborg. Gerrild. Kolt. Gylling. Lejrskov. Taps. GlHaderslev. Ullerup. Hagerup.1. JLange.II.14. spec om den tornede form: StArden. 2) (plant) vild rose, hunderose, Rosa canina L. Vust. Alstrup Gislumh. Brejning. 3) grentorn på skovabild (anvendt som pølsepind). Ginderup. Galten. Hvilsager. Klovborg. Stenderup. Burkal.

abilsk a *a'bijχlsk* Torsted [til abil; jf bilsk; ®] ivrig (til arbejde); stræbsom (og flittig). Aarb Thisted.1951.211. Trine var "en abilsk Kvenn", hun singlede og lappede paa Arbejdstøjet smst1965.67. Tisted. Snedsted. en abilsk Hest Skyum. Villerslev. Hurup. Søndbjerg.

abklabuni s [fra nt klapuner s, afklapunern v; jf klabuni] (navn på en) skjuleleg. *sga vi leχ abkla 'bu·ni* Løgumkloster.

abligant s, se aberigant.

aborre s *'œ'wbåɽə* Vends(JMJens.Vend.99); awbårre VHjermeslev, Hals Kærh, Hunderup; åwwerbårre Hallund, Tise; *'òbòrə* Torsted; *åborə* Snejbjerg (de gl), Tvis (de gl), Aventoft; *'œˤborə* Haderslev; *åbår'ə* Linå, Darum(F), Lejrskov(JMads); *'ɔˌbɔr'ə* Skarresø; *o·bər* Lild(F), Hillerslev, ØVandet; *o·bo·rə* Løddorup-(Lyngby); *'a·ˌbor* (ældre *'å·ˌbor)* Mors (Skyum.Mors.I.102); *'aˌbɔr·ə* Fur; *abɔɽə* Tvis (Skautrup.H.I.134); *'abOɹ* VVandet; *'aˌbɔr'ə* Åby Hasleh, Tved, Ål; *'aˌbɔr'o* Voldby. — fk: alm; m: Vends, Tved. — bf: *'abor'ˌo·n* Voldby. — pl: alm. *-(ə)r* Lild, Års, Torsted, Haderslev; *'aˌbɔro* Voldby; bf: *'abɔˌro·n* Voldby. [1540 aabber DiplVib.222; ældn agborre; former med *a-*(vel u påvirkn af rm) forekommer nu næsten overalt vsa former med *å-* eller *ɔ-* (i Ty *o(·)-);* en (ældre) form med diftongisk førsteled forekommer sporadisk, bl a i Vends (og Hunderup); fisk®] aborre, Perca fluviatilis L. Ty (Moldrup 1744). Schade.21. And.Gilde[1]. 10. Der var rigtig Liv paa Isen naar vi kolpede Aborrer Aarb-Aarh.1933.29. Ål. Hunderup. || talem (m varr) skyde ryg som en aborre. *haˌj go·r å skuər røq' som i òwbår'ə* Vends(F.III.344; jf F.IV.3). Tolstrup. Darum(F). Malt(F.III.103). || i forb aborre krykryg (Schade.95, NikChrist.F.3, Lild) el krogryg (Låsby(Kaae.Torsted.139), Tåning) el krumryg (Staby, Vestjy(Ferskvandsfiskeribladet. 1925.34)). i en ironiserende skæmtehistorie om aborren som den bedre fisk i sammenligning med skallen. Skalle Blink-Yv, den four Fesk, den skal e Mand ha; men Aaborr Krøk-Røg, den grim Fesk, den skal e Kåål ha — sää e Kuon, hun unt e Kåål bæjer end e Mand Schade.95. Jf Krist.Skjæmtes.125.

aborre- i ssgr, fx aborregrøde (Schythe. SA.617.JLange.II.95), aborrekrog (Lejrskov(JMads)), Aaborr-Ned aborrenet (Schade.112).

abracadabra s [fra lat abracadabra; obs] som (skrevet) trylleord anvendt i kloge folks kure.

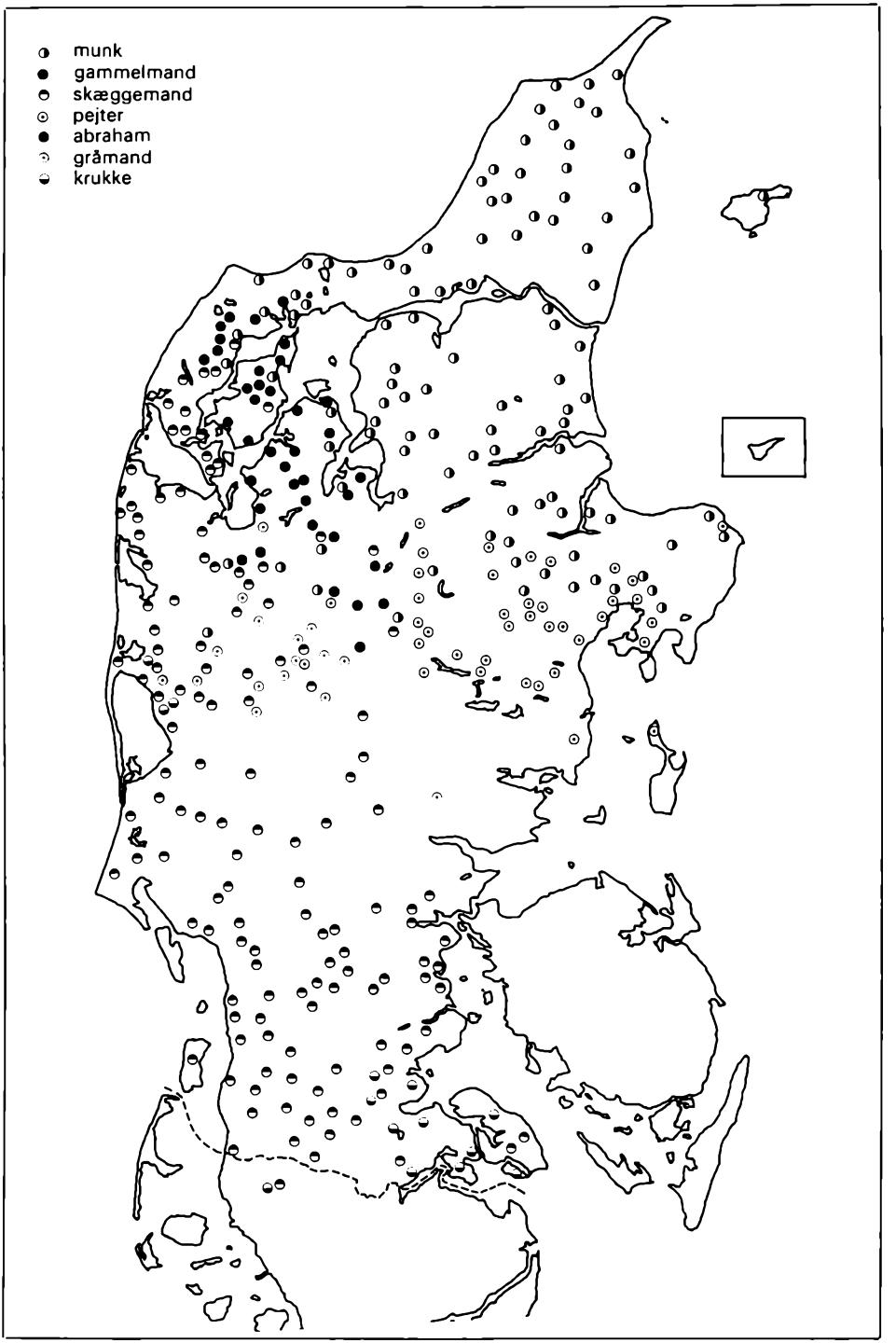

Kort nr. 4 : abraham (bet 3) og synonymer.

JySaml.IV.141,240. Krist.GR.50. HPHansen. KF.I.64,11.89. - jf DSt.1918.152,1919. 13ff,160ff.

Abraham propr og s *'a·bra,ham(')* alm; tidl *å·bram* Kok.DFspr.1.71, jf Ååbraham Schade.2; *a·brəham* Tvis. [ældre Abraham, Abram propr; ca 1543-44 abraham (om dunk:) Palladius.V.127, jf 208. ca 1590-1600 abraham (om tiggerpose:) Ranch.292, jf mnty abraham vadsæk, nty abraham klingbøjtel; om bet 3 se kort nr 4; ⊛] **1)** mandsnavnet Abraham. Kok.DFspr.II.2. Aakjær.GJB.15. Skautrup.H.1.313. — alm i flere kæltringslægter (jf bet 2). MylErich.JH.486,491. HPHansen.NK. II.reg. **2)** (jf bet 1 slutn) kæltring. Salling (AarbKult.1897.155). **3)** (efter et på dunkens hals afbildet skægget hoved;

Abraham (Herning Museum).

synes kun at forekomme sporadisk uden for Mors, se kort nr. 4 og jf. gammelmand, grämand, krukke, munk, pejter og skæggemand; jf. Dania.V.89) (ler- el sten-) dunk til øl el brændevin. Schade.21. Torsted. *hans sejsten Pots Abraham, den er i Skohr Ejerslev.DG.38. ØAssels. Skyum.Mors.I.34,35.

abre v *a·brə* Vends(JMJens.Vend.5); *abʀ* Hvidbjerg Hassingh. - præs ds JMJens.Vend.215. Lars. Ordb.3; avrer Vistoft; *abʀə* Hvidbjerg Hassingh. — præt ds JMJens.Vend.215. Lars. Ordb.3. Råbjerg; abred Ørsted; abret GlHaderslev. - ptc *a'brə* JMJens.Vend.215. [skånsk abra på anstrenge sig; af I abber] **1)** stræbe; skynde sig. Nordby Sams. Skørring Framlevh. — også refl: ds. Ørsted. || i forb abre på skynde sig (m sit arbejde); anstrenge sig; kile på. Lader os abre paa, at vi kan faae Arbeidet færdig Vends (Melsen 1811). Ulsted. Du skal anderledes abber epo, om du skal være færdig til aften Sejlflod. Farstrup. Hanning. GlHaderslev (de gl). Jels. Åbenrå — spec: tale el læse (for) hurtigt, de er da rele, som do abr aapaa Lars. Ordb.3f. — også: skynde på (en anden). Astrup Vennebjergh. — også: genne på. haj abber ə'på hæ·jsten Råbjerg. || i forb abre ved skynde sig; hænge i; stræbe (så man kan blive færdig). Skallerup. Byrum. Klim. Overlade. Vistoft. Søften. Randlev. Vedslet. *abʀə 'we* blive ved med at bestille noget Hvidbjerg Hassingh. Hurup. Aspe. He. avver ve — hænge i, ikke spilde Tiden Skern. Brande. Lejrskov. Ølgod. Grindsted. || i forb abre efter skynde sig. Lødderup. **2)** plage (for at opnå noget). Egvad.

abrepå s, se apropos.

abrigant s, se I aberigant.

absolut adv *abso'lut, absə'lut* alm; *absə'lut* Vends(JMJens.Vend.37); også *'absə,lut* Todbjerg, Tvis; *'absɔ'lut* Storvorde; *'abso'lut* Torsted. [fra rm] **1)** ganske bestemt; afgjort; ubetinget. *de bløw ə lɔŋ' lyw' ɔ apsə'lut enɥ hji'll al'mendəliq* Hals Læsø *de wa 'absə'lut ən 'gu·ə i'de·ə* Storvorde. *komər do a 'søŋ·da? — 'abso'lut* Torsted. de wa hær så absolut ham, dæ før an TKrist.BT.40. *de 'pasə absə'lut* Al. Hunderup. *'dɛ sgu han ,da absɑ'lud haj ,gø·ɹ* det skulde han dog absolut have gjort Vodder. **2)** for enhver pris. Tolstrup. *han 'wil abso'lut 'mæ·ə toq* Torsted. *dæŋ* (dvs drøbelen) *sgu absɔ'lud læ'dəs* Vodder. SJvMSkr.1952.114. **3)** som adj: karakterfast. Han æ·n möj absolut man' Linå.

absternasig a, se obsternasig.

accise s, se sise.

acht num [fra plattysk acht; nu kun brugt af ældste generation i Slesv] otte (også i tallene mellem 40 og 100). *aχtenfe·rtiχ* = 48. Verner Dahlerup. Det danske Sprogs Historie.1921.174. Jf PJepp.Løg.35,42, Kok.DFspr.I.165.

ad præp. —Trykforhold: i adverbiel anv altid trykstærkt (bet 13-21); som præp trykstærkt, når det indgår i en verbalhelhed (m tryksvagt verbum, jf bet 9) og i reglen også når det uden at indgå i nogen verbalhelhed har følgende styrelse i bestemt form (i vestjy altså foran artiklen, se fx u bet 3.2) samt foran enklitisk enstavelsespron, hvor præp da enten selv kan få stød el stødet overføres til pronomenets konsonant (se exx u bet 1,2,3), jf. Ella Jen-

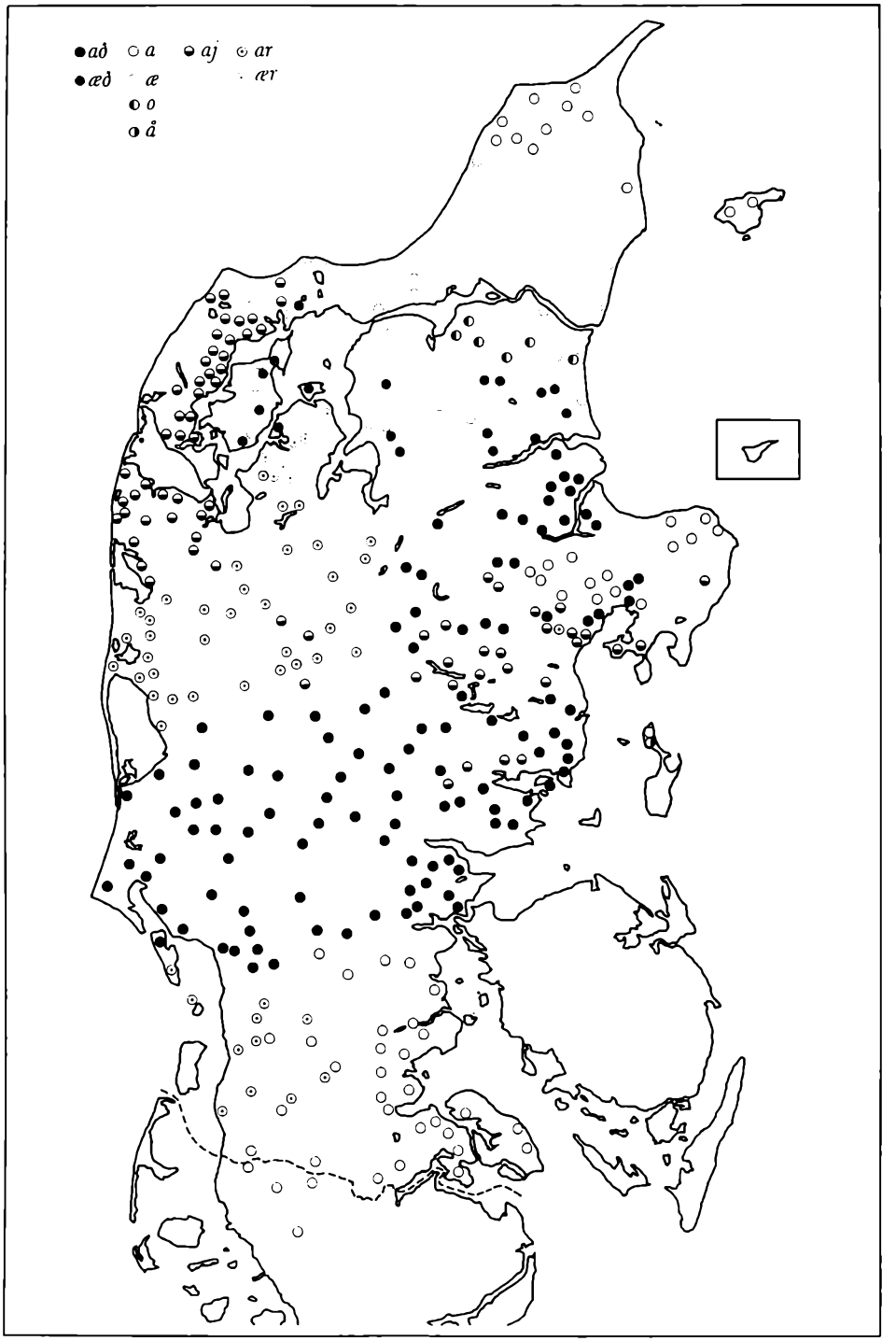

Kort nr: 5: Præpositionen ad (trykstærkt i forbindelsen bære sig ad).

sen i Festskr.Skautrup.287-295. I tryksvag stilling foran artikel kan forlængelse finde sted ved fuldstændig sammentrækning (se fx u bet 6), jf at præp i denne (halvstærke) forb i Øslesv og på Als får accent 2: *de ˈʀæŋə ˌne·ə ˈa·* det render ned ad (den) MBjerr.F.99. *haŋ gæ ˈu ˈa ən* han går ud ad den (f.e. døren) HJørg.Als.48. — 1. trykstærkt: [*aŏ*] Svjy og Søjy og store dele af Møjy og Ommers; [*a*] Horns h og nordvestlige sogne i Vennebjerg h, Læsø, sporadisk i Ndjurs og nordlige dele af Møjy, endvidere i Øslesv og på Als; [*aj*] Ty, Hards indtil Storå, centrale dele af Møjy samt Mols; [*ar*] Hards fra Storå til Skern å og mod øst fra Måbjerg til Karup å, Fjends h og dele af Nørlyng og Lysgård h samt Vslesv fra Ribe sydpå og tidl (foran vokal) i Angel (Kok.DFspr.87); [*æŏ*] sporadisk på Mors og i Sall, Fur samt sporadisk i Him; [*æ*] Vends (undtagen de nordligste sogne), Han indtil Lild og Hannæs samt sporadisk i Sall, på Mors og i Him; [*ær*] Sall; [*å*] Nsams; [*o*] (muligvis ved sammenfald med ændra a, på) sporadisk i Nordhimmerland; [*åq*] Malling og Beder sogne (Krist. JyF.IX.100; nu næppe forekommende). Se i øvrigt kort nr. 5 - 2. tryksvagt: ved siden af de trykstærke former m bevaret kons kan i tryksvag stilling optræde svækkede former uden kons. — Flere steder forekommer lydligt sammenfald af præp ad og en anden præp, som regel dog kun i tryksvag stilling, og mulighed for urigtig normalisering i enkelte af de anv citater kan derfor ikke udelukkes. Således i Ty sammenfald m præp af (Torsted), i Nsams (Hjorth.NSams. 86f) og stedvis i Hads h (Gosmer, jf. DF.XVII.98; Hundslund) sammenfald m præp på; ret alm er i forb ad døren præp nu erstattet med af, og sporadisk kan forekomme andre afsporinger fx *go æ We'j fåɾ,* gå af vejen for. Tolstrup; *wæɾ ræj' aj' sæ,* være ræd af sig Hove(Efterslæt.240). Tilsvarende repræsenterer (ældre) skrivemåder som a og ad i flere tilfælde næppe opr ad, men gengiver blot en ubestemt svagtryksvokal, der kan dække over opr præp som i (fx abag, se bag, ad Bag (Bindslev(Melsen 1811)); afor, se for; ad for (Bindslev(Melsen 1811)), på *(ræŋtj ə kap.* . synes ved tydelig udtale at måtte være å kap Vends-(F.II.88); tsjy a kaap, køre om kap SktOlai), af (jf bet 21 op ad dage, se dag).

[ændra at, run at, oldisl at; ®]

Oversigt.

A: som præp (m styrelse).

I: i udtryk for stedsforhold. 1. angivende kontaktstilling. 1.1. om tilhørsforhold. 1.2. om (stedlig) nærhed. 1.3. i forb købe ad. 1.4. i forb være ad. 1.5. i forb være allesteder ad. 1.6. i forb være ad alters. 1.7. forb holde en ad sig. — 2.angivende retning mht stilling. — 3. i forb m bevægelsesverbum og m styrelse betegnende punktet, i retning af hvilket bevægelsen foregår, el målet, hvortil bevægelsen når. 3.1. i al alm. 3.2. om specielle forhold. 3.3. m styrelse, der betegner en (ny) tilstand. 3.4. m styrelse, der betegner en åbning el passage, hvorigennem bevægelsen foregår. 3.5. m styrelse og efterstillet til. 3.6. elliptisk i ed. — 4. m styrelse, der betegner linien, fladen for et forløb.

II. i udtryk for tidsforhold. 5. ved tidsbestemmelser. 5.1. styrende betegnelsen for et kommende tidspunkt. 5.2. styrende betegnelsen for et kommende (nærforestående) tidspunkt, henimod el inden hvilket noget finder sted. 5.3. styrende betegnelsen for et tidspunkt i den nærmest forudgående tid. — 6. i udtryk for samtidighed el tidsmæssig opdeling mht handling. 6.1. i udtryk for samtidighed mht handling. 6.2. i udtryk for tidsmæssig opdeling mht handling

III. i udtryk for andre forhold. 7. i tilstandsbetegnende udtryk efter adjektivisk prædikat. 7.1. i forb være lig ad. 7.2. m (neutral) styrelse angivende årsag. — 8. i verbalforb m styrelse betegnende målet for en følelses- el viljesytring. 8.1. i udtryk for latterliggørelse, hån olgn. 8.2. i udtryk for kalden, hilsen, henvendelse olgn. — 9. (trykstærkt i verbalhelhed) i udtryk for handling (efterstræben, angreb). — 10. i særlige forb.

B: i adverbiel anv (uden styrelse).

11. i verbalforb som udtryk for samhørs- el gensidighedsforhold. — 12. i verbalforb som udtryk for at en handling el et forløb fører til et mål, til nær kontakt. — 13. i verbalforb som udtryk for indstilling, holdning. — 14. i verbalforb som udtryk for retningsgivende handling. — 15. i verbalforb som udtryk for at tilstanden varer ved el at handlingen fortsætter el at forløbet skrider småt fremad. — 16. i forb m sansningsverber angivende retning for sansningen. — 17. i forb m spørgende verber. — 18. i forb m verber, der betegner deling, kløvning osv. — 19. i forb blive bedre ad, værre ad. — 20. i forb m forudgående adverbiel retningsbetegnelse.

C: af anden oprindelse.

21. i forb ligne, være en op ad dage.

A. som præp (m styrelse).

I. i udtryk for stedsforhold.

1) angivende kontaktstilling (jf hartad). **1.1)** (sønderjy) om tilhørsforhold: hos. *jæm ar vårt fålkøs* hjemme ved vor Familie Agerskov (Lyngby). Maria ar e Smejs, Smedens Marie Kok.DFspr.I.262. omme ad Frederiks

smst. *a vårt, a mit, a tamæsæs* . . hos os, i mit hjem, i Thomas's hus Sønderjy(F). Dengang da min Mor tjente ad Dahls Rømø (SJyMSkr.1932.13). Hans a æ præstes SJyMSkr.1967.421. || rester af denne brug synes at forekomme sporadisk andetsteds i ældre tid. *fejlapi, de haj ha fât knuèrn è* Finlappen, som han havde fået Knuderne af Grønb. Opt.148. han hå nåk olderæj· fot hans Pas æ Såwnfåwden HJens.HDF.17. (de) tog tøjet omme ad Snogs (dvs omme hos en mand, der hed Per Snog) Hornslet(Krist. JyA.T.V.38). **1.2)** om (stedlig) nærhed, placering tæt indtil: ved. han ga mæ . . Kampiirum ve æ Sie, Bøs a æ Belt, o Leierknap i mi søllet Trøy GldgsSkæmt.15. luwen . . sidder næst a howet Læsø. Naa, hvad Nyt var der ad Kjerk ida? Gaardboe.FV.327. *de leqər æ løʃ' æ hwatâ·ŋtj* det ligger ad lund ad hvertandet, om stort, toptungt korn, der helder stærkt og er næsten ved at gå i leje Hellum(Grøn). *haŋ hâit 'âbʃoŋən 'kru'dət . . mæn haŋ 'hâ'rət enən asə lisæm ka deŋkəs mjælgrø'əð* han har ikke opfundet krudtet . . men han har det inden ad sig (indvendig) ligesom Karen Dinkes Melgrød Hundslund. — talem: *hon brøste sæ sòm èn maw'ər sow' æ è dej·* hun bryster sig som en mager so ad et dige Hellum(Grøn). — i forb (ligge, klos osv) op ad (noget), se op. || i forb ad hånden, spec mht hestens placering i tospand (foran vogn osv, idet kusken går ved venstre side af vognen osv; jf adhånds): til venstre; nærmer. Østerild. Hillerslev. Rær. *'dæn' 'hæjst, dæ gor 'aj'ə ˌhâ'ŋ* Torsted. Sønderholm. || i overf bet. have sin Hu ad det Staun. UD.112 *'do 'væ·bə 'it 'nu·əð ve 'si·ən å 'ham* du magter ikke noget (dvs har ingen Kræfter) sammenlignet med ham Gosmer. han haj hans Aller (dvs alvor) aj'e Hillerslev. *de wâr að, de ku ha skij'ə* det var lige ved, at det kunne være sket. Vestjy(F). Konen sagde, te dersom hun ikke havde været en kone i huset, te der var noget ad, så havde det gået hårdt til Hoven. — i forb lægge sin vid ad noget, gøre sig umage med noget, være omhyggelig med eller agtpågivende overfor noget. Sall(F.IV.3). Aakj.FB.34. *'de laa' dje' Ved ad den Gryssen, de gjord'* Aakj.MM.143. Jf: *leq no æ bæl'ə ar'ə,* læg nu bælgen ad det, dvs tag fat. Vrove. — i forb (komme) på kant ad hinanden, i konflikt med hinanden. Tved Hillerslevh. **1.3)** (Vends, Han, Ty) i forb købe ad, købe hos el af. Grønb.Opt.147. *a ku tjy·əb æ ham, hons de a wil·* jeg kunde købe ad (af) ham, hvad jeg vilde Hellum(Grøn). *åm haŋ trow·əð, dæ wa nu·ər, dæ wiʃ ky·əb tal'əð æ ham* om han troede, der var nogen, der vilde købe tællen af ham Kvolsgaard.F.22. *æ 'kjôw·t ən 'kow' 'aj' ham* Torsted. **1.4)** i forb være ad, være hos, besøge. Klakring. Han gør det ett længg', æ Præst har væ't ad ham KAlk.FV.105. Han er a Sywerstej, han er i (rejst til) Siversted Hagerup.1. || spec mht arbejde: være i lag med. a er ajer aa graw· Humlum. **1.5)** i forb være allesteder ad, være på færde allevegne. *dæm dær ær åʃster að får aŋten tæsk, hæjer röwn gâ·n* de, der er allesteder ad, får enten tærsk eller revet garn. Holmsland(Røjkjær). Vodder. spec: være næsvis. Hoven. || i forsk talem. *åʃ· stæj að* (el *åʃ ste ve að*) *lisæm æ æŋ· å æ sæk* allesteder ad ligesom enden af sækken. Lejrskov(JMads). Gram. *du ær åʃsteð að, lisom u·iŋ pæ·ŋ* du er allesteder ad ligesom onde penge. Holmsland(Røjkjær). *han æ Oʃsdæjɑ. ʃisOm liʃ· faŋən* han er allesteder ad ligesom lille fanden. Løgumkloster. Conradsen-Johannsen.NRS^{2}.104. Krist.Ordspr.1. **1.6)** i forb være ad alters, være til alters. Han var æ Aalters Schade.23. — også (absolut, jf bet 11 slutn): være ad, ds. Mols(Bøtt.Æ.76). Vistoft(JySaml.3.Rk.1.39). A var ad Søndag, dvs jeg var til Alters i Søndags Hardboøre(Molb.7). **1.7)** i forb holde en ad sig, søge at holde en til sig, søge at vinde en, ens venskab el kærlighed. Bindslev(Melsen). "Haj holler ham ad sæ". Han sørger for at have ham på sit Parti Skallerup. Skødstrup. Søvind(F.IV.XXXII). Jeg ved . . godt, at Potte-Peter holder Dig ad sig og gør Stads ad Dig Thyreg.F.II.269. Holmsland(Røjkjær). *hâʃ fâlk ar sæ* Vestjy(F).

2) angivende retning mht stilling el beliggenhed: imod. Det er godt, når man først på året ser: en føl, dæ vænner æ 'en, å en frø, dæ vænner fræ 'en VAssels(Krist.JyA.T.III.133). || i forb imod ad, ned ad, op ad osv, se imod, ned, op osv

3) især i forb m bevægelsesverbum og m styrelse betegnende punktet (stedet osv), i retning af hvilket bevægelsen foregår, el målet (pladsen osv), hvortil bevægelsen når (er nået). **3.1)** i al alm. Saa vild a no ad æ Giaer (dvs gården). GldgsSkæmt.16. A ska endlemaal æ e Mark, jeg skal endelig ud i Marken Schade.49. han sku' dryw' ad e Hie mæ e Foér Bloch.59. *go æ tjær·k* gå ad kirke, til kirke Hellum(Grøn). *ka·rən ta hjuw·l'bwâ'rn ɔ tyr a strɔj'ən* Karen, tag hjulbøren og kør ad stranden. Læsø. *go a*

lå·ən, gå i laden Tved(Lyngby). (forældet:) *ska do å 'kɾow'ərə* skal du til kroen. Hjorth.N-Sams.86. *Han stielt aj æ Stol' han stilede mod stalden. JKirk.NT.104. *æ' æ mark mæ æ fo:ɾ* Skyum.Mors.II.159. *æ Dunk — den trilt ad en Mergelgrav Aakj.VVF.92. *kyl æɾ aɾ'ə (eller o:ə) möɾeŋ* kyl det ad (el på) møddingen. Skautrup.H.I.44. *sɔ sku vi að a 'kly·n,muəs å graw 'kly·n* så skulle vi i klynemosen og grave tørv. Ål. *han sga a· ə la:ŋ,* han skal ud på landet Løgumkloster. *æ skal føst a'stèj ar æ mark* Agerskov(Lyngby). Hagerup.175. || m styrelse betegnende retning, verdenshjørne osv. Mads Peter kam pæssi (dvs løbende) e Westen twat øwe Kuen aa oll Ting Thise.L-S.II.22. *Di soe te hinajen aa aj æ Sydvejst JSøe.TB.38. Til rigsm. mod svarer ved hovedhjørner til, og ved mellemhjørner ad. Te vejste . . ar syvejst Estvad. *aɾ dæŋ' kaŋt* i den retning. Skautrup.H.II.89. *e tox gek a e 'no·ʀən* Rise. — i forb ad æ sønden. Skautrup.H.II.90. spec (vestjy): mod syd til Tyskland. Aakj.VF.245. (han) nærede sig ved at drive Kvæg og Svin "ad æ Sønden" Sulkjær. NNissum.26. Understrup.Vildbjerg.62. Ribe Amt.1919-22.408. || (nu I br uden for Vestjy og Sønderjy) ved stednavne som målet for bevægelsen: til. Veien ad Hiørring Bindslev(Melsen). Caarl han skuld' ad Kjøvvenhavn te Høst o ind o e Latinskuel Bloch.61. æ Kjæltring skjøwelt å . . øster o, ind øwer æ Hie ar Isen (dvs Isen i Ikast sogn) HPHansen.LF.31. *æ tæŋkər å kom ar ʀør·əŋ* (dvs Rødding) Agerskov(Lyngby). Kok.DFspr.I.262. *vi sga a 'sbaŋəi* vi skal ad Spandet (til Spandet); nu mest *tɛ 'sbaŋəi* Vodder. *sɔ kɔm æ a døbəl ɔ tê·n* så kom jeg ad Dybbøl og tjene Ladelund. *han ʀɛj·sd a a'me'ʀjkå* Aventoft. *han hæ væt en tu·ə a kjøfən'hawn* Risc. HJørg.Als.47. *Rî a Rom! Hagerup.186. *dæŋ 'tʀælsdʀßb 'ʀi·s 'smi·əi mæ·n 'sdi:ən fʀov 'tʀælsdʀßb a 'fjå·l* den Trælstrup Rise smed med en Sten fra Trælstrup ad Fjolde Fjolde(DF.V.117). || m refl pron som styrelse i forb som lægge (el stå Søvind(F.IV.XXXII)) ad sig gå (stå) til side, give efter. *leq a sæ* Tåning. || (m overgang til adv, jf bet 20) i postposition: *no hòlər haɔj dè:ɾ å fu·ələr, å kom·ər e·ən wèj æ,* nu holder han der og foler, og kommer ingen vej ad; om den der giver sig gode stunder og gør ophold under kørslen Hellum(Grøn). || i forb fram ad, ind ad osv, se fram, ind osv. **3.2)** om speciellere forhold. || m styrelse, der betegner stedet, hvor der venter en noget ubehageligt (sygehus, fængsel olgn). A ka' komm' ad æ Fattegaard Aakj.US.22. Ål. *no æ han blöwn kø·ə a e 'sy·χhus* Rise. Han kam a æ Gaff (dvs i fængsel). Hagerup.27. — talem: *a lilt o æ spel, så haŋ kræn nawr han skuɭ að æ tuwthu's* jeg tænkte det nok, sagde han, Kristen Navr, han skulle i tugthuset. Holmsland(Røjkjær). Jf Feilb.Bl.197, AarbHards.1930.115, Skautrup. H.II.101. || (især vestjy) m styrelse der betegner hvile-, siddeplads osv; især i forb ad sengen, i seng, til sengs. tesidst bløw han da sølle, o mot' ad e Seng Bloch.65. Søvind(F.IV.XXXII). *æ mo 'hèlər kom 'aj' ə 'sæŋ'* Torsted. *dæŋ' gån' a kom hjæm, gik a ær' æ sæŋ'* Ramsing(Sgr.XII.32). Æ Mand er lig kommen ad æ Seng Aakj.P.161. EBertels.H.104. Skautrup. H.II.90. Ål. || (især vestjy og sønderjy) i forb ad byen el (m tryksvag præp) ad by, hjemmefra; spec: på besøg el i et ærinde uden for hjemmet. æ ska ad æ Bye ell. Bøj Ty(LEft.1804.562). *a skal æ byj'* Lild(F). *wæ do 'mæj 'aj'ə 'byç* Hvidbjerg Revsh. *æ gor æn be''tə swep aj' æ byj'* Agger(Grøn). En Gang vilde min Fader kjøre æd By sildigdags om Aftenen Vile (Krist.DS.Ny R.II.469). 'Ka' du vown', mi' Baa'en! Du sku gjân med di Faa'r ad æ bøj". Aakj.GJB.18. *haŋ æ gon aɾ' æ bøj'* Skautrup.H.II.90. Estvad. Jelling. *no kør di 'æ'' mæ 'fi·ə 'hæ·st 'får að a 'byj'* nu kører de ikke med fire heste for ad byen Ål. *böjən 'a· a by· å spel 'kɔt,* budt ud at spille kort Ål. Kok.DFspr.I.262. *å gå ar æ byj'* Agerskov-(Lyngby). *vi haj 'ɔlti·i·n 'fɔi'glə ˌfɔi 'aŋ'dən vi geg ai· 'bøɖ hæl̥əi vi vɔ 'jæm·* vi havde altid et Forklæde paa, hvadenten vi gik i Byen, eller vi var hjemme Vodder. || (sønderjy) om bevægelse med retning opad. *Den lill' Fövl flø a æ Luft ò folêst (dvs mistede) sin Sång Hagerup.187. — i forb ad vejret, i vejret, opad. *ɔ smi ə 'be·n 'a ə 'væ·ə* og smide Benene ad (i) Vejret Øsby. *vi sga ha·d ai· 'væ·i* Vi skal have det i Vejret. Fx. naar Tømmeret rejses paa Nybygning. Vodder. SprogfAlm.1919.23. Langf.Sundew.85. — i forb op ad, se op. || (egl ud fra den gående kusks placering i forhold til spandet). 1. (især sønderjy) i forb ad dig, som kommandoord til (plov)hesten: til højre. Gerlev. Hurup. adæ Felsted. Tandslet. 2. i forb holde ad sig, om den kørende: holde til venstre. Høysg.S.267. Vennebjerg. Tåning. *do skal hål aj' dæ* Agger(Grøn). *hOl̥ 'a sə* JLund.-Mors.225. Holmsland(Røjkjær). Lejrskov(JMads.). Agerskov(Lyngby). 3. i forb vende ad sig ds. Bindslev(LMelsen). **3.3)** m styrelse, der betegner en

(ny) tilstand. i forb. gå ad glemme. SktOlai. Års. Ørsted. *de æ gon mæ a glæ·m* Agger(F. I.462). — i forb gå ad stå, gå i stå. *‚gon å 'sto'* Hjorth.NSams.86. jf: kowen æ malke a sto, koen er malket sen. SktOlai. **3.4)** (vestjy) m styrelse, der betegner en åbning el passage, hvorigennem bevægelsen foregår. *han (dvs den slemme) skræj' som en Rø'g ar æ Hwål mæ æn Hy'l! PæØwles.54. — spec især i forb ad døren, (egl: gennem døren og) ud af stuen, i det fri: også: bort. *kom saa ad æ Dar,/ men æ Daa er paa Sky, og æ Vejlo er tar Aakj.RS.100. *den (dvs arven) faar mi' Bø'n laa i dje' Kled'/ nær de skal ad æ Da'e (dvs ud at tjene, hjemmefra). Aakj.MM.41. *haŋ kam aɾ æ 'daːɾ (el 'aɾ'ə 'daːɾ) ɔ de liˑ mæ de samˑ* Skautrup.H.II.90. Steensberg.SS.40. — i overf bet: dø. Aakj.P.69. || i forb ind ad, ud ad, se ind, ud. **3.5)** m styrelse og efterstillet adv til (sj ad. Tårs. *go að æ sæŋ' að* Darum(F)): i retning af. saa stumred han aa op ad e Bøj te Blich.EB.44. Gerum. Albæk. *nier aa Fywren te' LCRingsholt.N.25. *å vi ska ett ad Hjemmen te, faar vi ska ha wor Næærer SStef.BJ.18. Sijen kam vi a Rensborre til Ulvsnæs(Festskr.Skautrup.307). — i faste forb som ad bloksbjerg til, ad hekkenfeldt til, ad helvede til, ad Karen Malers til, ad Wandsbeck til, se bloksbjerg osv. || ogsaa i postposition m forudgående præp til (sj efter. han ræn· æde den kant aj Linå), ds. *han drèjəð te 'tisti ‚aj'*, han drejede ad Thisted til Torsted. *Saa saat de ijen te Lindhvolm aj. JSøe.TB.39. **3.6)** ellipt i ed. *döwˑlən a mˈə* F.IV.124.

4) m styrelse, der betegner linien el fladen (vejen, gaden osv) for et forløb: langs (med), hen ad. GldgsSkæmt.18. Blich.EB.6. *wæj' ær enŋj te å tjyˑər æ, få dæˌj æ så stæq'əl* vejen er ikke til at køre ad, for den er så stejl Hellum (Grøn). *han kyə a 'wæj'ən te 'muəsən* han kørte ad vejen til mosen Storvorde. *aj gåˑjən* Vorh(F). *wi gik . . aj en Stie / twat gjemmel æ Kue (dvs kornet) JKirk.NT.107. *A lo ad æ Jurd som en vælted Skru' jeg lå langs med jorden som en væltet tørveskrue. Aakj.MM.160. (omkvæd:) *trep trap ar æ Væj PæØwles.25. ABerntsen.GÆ.11. (om lus:) *groˈ stuˑð mæ strivˑər að æ rø''k* grå stude med striber ad ryggen. Darum(F.III.620). SJyMSkr.X.12. (om lopper:) *dæmˑ mæ ən sdriˑw ar æ rø''g* Vrove. || (uegl) i udtryk for karakteren af forløbet. di æ sint a wejj . . de er sent på færde SktOlai. *de lawˈə gåt è wæj'* det går hurtig Hellum(Grøn). || m flg adv: ad langs, skrå, tvært, se langs, skrå, tvært. || i forb endelangs ad, fram ad osv, se endelangs, fram osv.

II. i udtryk for tidsforhold.

5) ved tidsbestemmelser. **5.1)** (jf bet 1) styrende betegnelsen for et kommende el fast genkommende bestemt tidspunkt, da noget finder sted: på. æ Wonsda er e jo, wi skal te Wal Thise.NKÆ.139. *æ sæn wòlsda sku dæ vær fuˌl' kjaˑn i rowˈəð* skt olufsdag skulde der være fuld kærne i rugen. Kvolsgaard.L.31. Vi ska ha Samtaalsmød' æ Søndæ Awten NChristians.NPW.114. EJens.Houlbj.B.85. *Ad Grawwesdaa filt ve e Bovser te Knæ Løvig.K.152. **5.2)**styrende betegnelsen for et kommende (nærforestående) tidspunkt (af døgnet, året) henimod el inden hvilket noget finder sted: henad, henimod; til. Æ Awten kommer haj nåk Tolstrup. Nu tror han, hun skal kere sig ad Sommerdage, naar Vaaren kommer Staun.UD.185. *hun kOmˈə a 'meˑə* hun kommer ad middag. Todbjerg. *do ka komˑ a 'dʀøwˑtiˌdaws* du kan komme ad drivtiddags. Rær. *aɾ 'mɑjˈəˌdåˑ* Skautrup.H.I.222. *að 'awˈ''tən blywə əd 'swåːəl* ad aften bliver det svalt. Ål. Kok.DFspr.I.262. *de grɣˑr a æ dawˈ* Agerskov(Lyngby). || ad åre, se år. || (kun kendt i Nørrejy) i forb lakke ad m tidsbetegnende styrelse (s el substantivisk bisætn): nærme sig. *Da de no lakked a Minnætsti, / De bløw saa øhle i Skowen. Blich. XXIV.184. de lakke æ, te wi ska i sæng Hallund. *de lakə a 'sæŋəˌtiˑ* Storvorde. Hundborg. *de laˈ''kər ajˈ, te wi skal i wå sæŋ* (!) Agger (Grøn). Ål. *de laˈ''kər að awˈ''dən* Lejrskov(J-Mads.). || i forb hen ad, op ad, ud ad, se hen, op, ud. **5.3)** styrende betegnelsen for et tidspunkt i den nærmest forudgående tid: forrige, sidste. *De' ræent a' Freja, aa de' blæest i Goor Klastrup.KPM.64. *wi wa dær æ toˑsda* Vends.(F.IV.3). And.Gilde[1].9. *han 'war hær a 'tiˑsda* Torsted. Lødderup(Lyngby). a(r) öwrgor Hagerup.1. a(r) ettermeddes smst. (Jf bet 5.2:) a lårde = både: i lørdags og på lørdag Skarresø.

6) i udtryk for samtidighed el tidsmæssig opdeling mht handling **6.1)** i udtryk for samtidighed mht til handling el forløb. *de ku sajt læ sæ gøer / aa ordn dehele lieg aj en Skrald (dvs på et øjeblik). JSøe.TB.15. || i forb ad gangen, på samme tidspunkt. *ən 'skip å* (eller *o*) *'goŋ'i* en skæppe ad/å gangen Hjorth.NSams.86. *vi baq'd fjpwˈ''dn kaqəɾ aɾ æ gɔŋ' dæ'hjæmˑ* vi bagte 14 kager ad gangen derhjemme Skautrup.H.I.168. *'sæjs 'tiˑmə a æ*

'gäŋ' 6 timer ad gangen ÄI. *æn ka æ'' væ mi·ə æŋ jæn' stæj a æ goŋ'* en kan ikke være mere end et sted ad gangen Jelling. *'veŋ'əi vi ha kun 'jæn' ˌsgåθd ˌne·i ɑɯ· ˌgɔŋ' sɔ væ dæi 'fi·i ˌsɋjæl* når vi har kun eet Skaft (dvs Selskaft) nede ad Gangen, så bliver der 4 skel Vodder. || i forb ad gang ds. (vi kastede) en bette hal Skovlfuld æ gaang Vrejlev. *dæ wa jo sɔ 'jæn' 'eˌ·j å 'gåŋ'* der var jo så een inde ad gang(en) Storvorde. lidt æ Gaang NChristians.NPW.124. Jen a Gaang saa e Dræng han sku ha Fenke Hillerslev. || i forb ad én gang, på en gang; uden afbrydelse. *a 'jæn' 'gOŋ'* Todbjerg. *wi ɧow·r a jæn' gåŋ'* dvs vi kørte samtidig, på en gang Agger (Grøn). *dæŋ ˌo·ð 'o''t puŋ 'smör að 'jæn' 'gåŋ'* den åd 8 pund smør ad én gang Give. ad jet Gång Kok.DFspr.I.262. — også: pludselig. *æ bɬew' sɔ hjamsk, nøj· dær kom'ər ɬij· a en gåŋ'* jeg blev så hjamsk, noget der kommer lige ad en gang Rær. ɔ *'sɔ a 'jæn' 'gɔŋ' 'sɔ ʀusd han 'ne·i iɋjæməl æn 'gaʃ* og så på een Gang så rusede han ned gennem et Hul Vodder. SprogfAlm.1927.51. || i forb ad tiden, ad gangen *å gi 'jet å 'ti'ən* at give et (kort) ad gangen Hundslund. Søvind(F.III.788). **6.2)** i udtryk for tidsmæssig opdeling mht til handling el forløb. *'de hæɬt vi 'o· að 'ʃli·ə 'gåŋ·* det hældte vi på ad flere gange Give. *han ku 'so· ən 'fæm' 'faw'ns 'a·qə a 'træj' 'kast* han kunne så en fem favns ager ad tre kast Give.

III. i udtryk for andre forhold.

7) i tilstandsbetegnende udtryk efter adjektivisk prædikat. **7.1)** i forb som være lig ad én, det er ingenting lig ad, se lig (a). **7.2)** m (neutral) styrelse angivende årsag: på grund af. han gjov krøtten ajed, krympede sig derved Hillerslev. *haŋ wa så fogreŋəð aj' ər,* han var så forléet af det Agger(Grøn). — i forb (være) ked ad, led ad, se ked, led,

8) i talrige verbalforbindelser m styrelse betegnende den el det, som er målet for en følelses- el viljesytring. **8.1)** i ytringer som udtryk for morskab, latterliggørelse, hån, trusler olgn. i forb som blæse, flire, grine, grinne, høde, høge, kimse, le, pege, skæbe, smile, snare, støje, svaldre, tinne, true ad ofl, se blæse osv; gøre kastekæp ad, se kastekæp, gøre nar ad, se nar, pege fingre ad, se finger, række tunge ad, se tunge. — som exx på mere tilfældige forb.: flække Tryyn æ jen, flække Tryne ad En dvs gjøre Grimaser ad En Schade.54. du ska et spåt mæ æn dø gris, de ka wær æn ka stå åp å gryɲt a dæ Holmsland **8.2)** i udtryk for kalden, hilsen, henvendelse olgn. i forb som bejle, hatte, hvifte, høde, kalde, nikke, råbe, støje, tale, vifte, vinke ad ofl, se bejle osv. — som exx på mere tilfældige forb.: *jæ for 'ɬɔw' ɔ uw' ɔ ha 'ræ·n 'ɔp a 'tuw·rən* jeg må vel ud og ha ræden (dvs signalet om at komme hjem) op til Thuren Læsø. a ga e godt Brøl æ' en NChristians.NPW.190. *pek o æ winir aj ham* pikke på vinduerne ad ham. Agger(Grøn). gör (Ære) að (en) Lejrskov(JMads.).

9) (trykstærkt i verbalhelhed) i udtryk for handling (efterstræben, angreb) og m styrelse betegnende genstanden herfor. At giøre ad noget dvs skynde sig dermed Vends(Molb.). **mannæ lækkæ Pigger haa uot a mæ* (dvs været efter mig) And.Frieri.16. hun kund ett gjør ad (dvs have at gøre med) æ Buundarrbed ABerntsen.SF.18. Det lod næsten paa hendes store, forundrede Øjne, som hun kendte mig eller vilde noget ad mig Thyreg.F.2. *a skal að ham* . . give ham en Irettesættelse eller Overhaling Røjkjær(jf F.I.3). — i forb gå 'ad én, være i vejen med en, påkomme en. *der gor 'no 'a m'æ,* der er noget i vejen med mig Læsø. 'Hvad gik der 'ad 'Manden Houlbjerg(Festskr.Skautrup.288). *hwans go dær a ð'æ ?* hvad fejler du Agger (Grøn). — i forb komme 'ad én, komme efter en (for at straffe). Hallund. Tvis. — i forb komme 'ad noget, komme i besiddelse af noget. *haˌj æ nåk enɬj komən rècti è·rli è·ə* han er nok ikke kommet rigtig ærlig til det. Vends (F.II.258). Grønb. Opt.204.

10) i særlige forb. **10.1)** i udtryk for virksomhed, pågående udvikling; i forb som (være) ad færde, se færd. **10.2)** i adverbiel forb: ad gen(ne)st(en) olgn [ymjy ath genæstæ, a genæstæ (Skautrup.JL.112), æmjy at genstæ (DgL.II.335,336), at gienst (DgK.I.121); alm opfattet som ssg og derfor sammenskrevet, se agenst; 2. led er dat sg n af gennest, s d; nu næppe br] straks; (lige) med det samme. Saa kan du gaae derind, forrette det Ærende, ad giennest, s. (dvs eller) ad giennesten (Bruges i Jylland). VSO.II.360. *a gjænstər* . . brugtes 1810 af de gl. (Hell.herred), ej længere af de yngre (Lyngby). F.I.445. *å gjænstən.* Søvind(F.I.445).

B. i adv anvendelse (uden styrelse).

11 (til A1) i verbalforbindelser som udtryk for samhørs- el gensidighedsforhold. Byttes ad, skiftes til, afvexle CClaus.168. — især i forb

følges ad, hjælpes ad, se følge, hjælpe. || som udtryk for (stedlig) kontakt. *læ wɔ̀s blyw ve mæn' vi ær aj* Søvind(F.IV.XXXII). *di må 'sna·d væ 'a,* de må snart være her Als.

12) (til A1, jf A9) trykstærkt i verbalforbindelser som udtryk for at en handling el et forløb fører til et mål, til nær kontakt. i forb som bære sig 'ad, falde 'ad, gro 'ad, gå 'ad, hale 'ad, komme 'ad (jf adkomst, komad), lakke 'ad, lægge 'ad, løbe 'ad, se bære osv.

13) (til A2) i verbalforbindelse som udtryk for indstilling, holdning; i forb være imod ad, være kontrær, tvær, *haŋ er i'moð 'að te 'hwæ'rən 'ti'* Hundslund.

14) (til A2; vestjy og sønderjy) i verbalforbindelse som udtryk for retningsgivende handling. *bæj· ham að* bede ham om Lejrskov(JMads.). — især i forb vare ad (jf advare). **14.1)** vare ad give varsel. Hunden var hæjsen (ellers) god nok til at waa'r ad Asp. waaer aj — siges om Børn naar de er bleven saa gamle at de kan gjøre opmærksom paa naar de skal noget Humlum. Holmsland. Udridere skulde vare ad . . , naar der kom Fjender Thyreg.F.I.35. m obj: ka du wå·r mæ ad, næ de æ mæj·ə Grindsted. Felsted. || spec: give meddelelse om dødsfald (og indbyde til begravelse). *vi sgɑ jɷ 'vɑi ˌɑi vɛ· 'dø·ˌgrɑðəi* vi skal jo vare ad hos(underrette) dødegraveren Vodder. Løgumkloster. Bovlund(F.III.1011). **14.2)** vare ad advare (imod). AarbSkive.1938.33. *Hans Kuen hun var' ham ad:/ Lad vær' med Kortspil, Punser, Sjov. MartinNHansen.A.8. **14.3)** refl: vare sig ad vogte sig. Vae dæ a Felsted.

15) (til A3; især vestjy og sønderjy) i verbalforbindelser som udtryk for at tilstanden varer ved el (ved bevægelsesverber) at handlingen fortsætter el at forløbet skrider småt fremad; ofte efter gå i sideordnet forb. *hwa gær do ɔ ślåj·ər aj* hvad går du og driver omkring efter Tved. *han go:r å pamper að* går på sin særegne Måde Røjkjær. *han lær ət slið 'að* lader det gå som det kan Vestjy(F.III.372). *de ka 'li· skraļə 'að* dvs det kan lige gå an Al. *han go:r ò snakər að* han går vedblivende og snakker uden at man lægger nogen vægt på indholdet Lejrskov(JMads). *vi lestər siŋ·ə að* det går stilfærdigt, langsomt, for os Darum(F. II.437). *vu'dan sdɛ 'dɷ' ɔ kæjdəi 'ɑi* hvordan staar du og kejter ad dvs bærer sig kejtet ad Vodder. *å gå å hæv·əl ar* gaa og hænge, være halvsyg Agerskov(Lyngby).

16) (til A3) i forb m sansningsverber (el -udtryk) angivende retningen for sansningen. *haɔj lò ø·rən gåt 'æ* lyttede opmærksomt, satte al sin kraft ind på Vends(F.III.1180). *ly· að,* lytte efter Lejrskov(JMads.). || især i forb som 'føle, 'høre, 'prøve, 'se 'ad, undersøge nøjere ved at føle osv. høre ad . . høre sig for Tåning. "Ja, si no aj", sejer a te ham, "faa do ka jo si, te Blowet komme fræ dæ." JyUgeblad.1906.63. *æ wèl 'six 'aj', åm æ ka ʃo tix* jeg vil se ad, om jeg kan få tid Torsted. *do ka hø·r ham aj',* spørge ham ad Agger(Grøn). Æ kan da godt gaa ud til Rønland og høre ad EBertels.H.16. *do ka jo 'prö·w· 'ar,* du kan jo forsøge Tvis. *fø·l að åm æ hö·n hår e''k* føle ad, om hønen har æg. Lejrskov(JMads.). *'nå ka vi jå 'se· 'ɑi* Vodder. *'hyə'a* forhøre sig HJørg.Als.43. || i forb se ad, oftest (irettesættende el truende) i imp el m flg inf el (substantivisk) bisætning: sørge for. Da skal A . . lær dæ, Karnali, vil do se ad, do putte dæ HimmerlKjær.1918.123. *Sie ad, Do ku dyu Dæ (dvs bare Dig) Dit Asen And. Gilde.10 *ka ɒo 'six 'aj' å kom 'ùxð a ə 'da·r å 'de i ən 'få·rt* ! kan du se ad at komme ud ad døren og det i en fart Torsted. Agger-(Grøn). AarbSkive.1952.17.

17) (til A3) i forb m spørgende verber; især i forb 'spørge 'ad, forhøre sig (nærmere) hos el om. Vends(Efterslæt.248). Alrø. *han 'spu·ə ham 'að om han vil 'æ'' 'ɔp ɔ 'ky·ə* han spurgte ham ad om han ville ikke op at køre Give. *a spu·r æ'' að* jeg spurgte ikke ad Jelling. *ɔ sɔ vœi'əd æ 'pʀæsd 'sbu·i ham 'ɑi vu'dan dɛ vœ 'gɔn' ham* og så var det Præsten spurgte ham ad, hvordan det var gået ham Vodder. Ladelund.

18) (til A3) i forb m verber, der betegner deling, kløvning osv; ofte nærmest som en forstærkelse. *han 'flæŋət hans 'bɔwsˌlom· 'að* han flængede sin bukselomme (ad) Al. *klöw· æ spår ar* dvs køre således at den ene hest går imellem hjulsporene, den anden udenfor Brarup(Lyngby). Den hôr' Stien den klövve sè a Hagerup.187. — især i forb skille(s) ad, splitte(s) ad, sprede ad, se skille, splitte, sprede.

19) (til A3) i forb blive bedre ad, værre ad, blive bedre, værre. *blyw bæjə aj,* blive bedre, raskere Linå. *dè blywə və·r aj,* det bliver værre Søvind(F.IV.XXXII).

20) i forb m forudgående adverbiel retningsbetegnelse, fx fram ad, hen ad, ind ad osv, sønder ad, vester ad osv, se fram osv.

C. af anden oprindelse:

21) i forb ligne, være en op ad dage, se dag.

Adam propr *a·dam* alm; *a·dəm* Skautrup. H.I.313. [ædma Adam; fra hebr] **1)** mandsnavnet Adam. F.I.4,IV.3. *i (j)a·dam's da·w* Ommers(SprKult.VIII.66). || i forb Adams børn, menneskene. AlbThura.354. — talem: vi er alle Adams børn og vil gerne æde (el have) pandekager. Tolstrup. Ål. Krog.Tyrstrup.181. Haderslev. Kok.Ordspr.1. Krist.Ordspr.1. || Adam og Eva, rodknoldene af gøgeurt. Mors (Krist.DS.IV.614). Jf JLange. II.151. **2)** navn på en sangleg. Danm Sanglege.283ff. Jf AlbThura.354.

adamsblomst s klokkelyng, Erica Tetralix L. Lemvigegnen(F).

adamsleg s (nu næppe br) navn på en danseleg. NTranders(JySaml.IV.235). Ersted(Krist. JyA.-T.IV.25). Krist.Æ.130. Jf DanmSanglege.30.

adamsæble s den forreste del af halsens skjoldbrusk. Østjy(JKamp.DF(1879).59. Krist.Jy-F.IV. 335. Nebel. Give.

addel s, se ajle.

I. adel s *að'əl* vestjy, F (jf Sgr.III.106, Krist. JyF.VI.345); *ar'əl* vestjy, (jf Krist.JyF.VI.346). [ædma athæl- i ssgr, vn aðal, natur, beskaffenhed, i ssgr aðal-, hoved-; jf IV.adel; nu I br] i talem og byremser om person(er): velsitueret person, velhavende folk. Han ær hal' ad'el å hal' skrad'el (el fårawt) Dejbjerg(Sgr.III.106). — i vestjy og sønderjy byremser (alm brugt som modsætning til skradel, kradel olgn; jf AF-Schmidt.DB.92ff): *Snæjbjærre Skraddel / å Tjørring Addel Krist.JyF.VI.345. *Uldbårre Arrel / å Staby Krarrel smst.346 (jf PChrist.-Idum.233). *Borris ad'el, / Faster skrad'el Krist.JyF.IX.133. Indbyggerne af Jandrup sogn . . kaldes (dog ligesom for skjæmt) Jandrup adel Krist.JyA.T.III.17. Sgr.XII.143. XII.143. Brøns Adel (arr'l) og Skærbæk Skradel (skrarl) Roager (jf JyF.IX.131).

II. adel s *a·ôəl* Lejrskov(JMads.); *að'əl* Give. [lånt fra rm, hvor det er lånt fra ty Adel; I br] adel. Års. *'að'əl fɔ'pleqtə,* adel forpligter Give. Lejrskov(JMads.).

III. adel s [fra nty adel; sønderjy] byld (betændelse) i finger; panaritium. Molb.7.

IV. adel a *al'* JMJens.Vend.12,100, Hammerumh(F). ael, eller (dragen langt paa ordet) a·l Varde(Tøxen, 1698). *aj'əl* Darum (de gl F); Ail Schade.25, Velling(HAOlivarius, 1807), jf: al, vel ail SBork(Anchersen,ca 1700). — n og pl ds JMJens.Vend.175,178. [af I. adel; nu næsten obs; ®] fortrinlig (i sin slags); god. i ajl Kaal eller Pig Hals Kærh. Fovlum. Odder. Mors (Skyum. Mors.II.259). Hjerm. || spec om kreatur. det er en ael stud, et a·l nød Varde (Tøxen.1698). Schade.25. In ail Hæist Vends (CBruun). || m forstærkende bet, om person: stor; ærke-. *i al' ʧcel·tʁeŋ* . . stor kæltring JMJens.-Vend.165. *æn al' e·ðər* (dvs grovæder). Hammerumh(F). — om vej: hoved-. *i 'al' 'wɛj* . . hovedlandevej JMJens.Vend.165. Vinderslev. *æn aj'əl væj* Darum(F).

adelgade s også (som propr) Algade. [ymda adelgade; til I.adel] hovedgade, -vej. Vokslev(1779; HimmerlKjær.1914.376). Aagaard.Thye. 241. — nu kun som gadenavn. fx (Adelgade) i Randers, Æbeltoft, Horsens, Skanderborg, Skive, Kolding ofl, (Algade) i Sæby, Nibe, Ålborg ofl.

adelstid s [alm opfattet som hørende til II.adel, men formentlig omdannelse af arildstid, til ædma af arældæ, fordum; jf adeltid; erindres alm nu kun af de ældre; ®] gammel tid. Vends. det var i adelstid Torslev Dronninglundh. Jetsmark. Tise. Vedslet. Hillerslev. Løddorup. Thise. Viuf. Ødis. Guldager. Sem Ribeh. Jels. Døstrup. — i forb fra adelstid, fra gammel tid. de haar sødn væt Skek fræ Adelstii Schade.178. det stammer hiel fra ajelsti Bording. Ølgod. Årre. Hunderup. Varnæs.

adeltid s *aj'əltij'* Darum (gldgs; F); *ɑəltij'* Vends(F). [til I.adel el omdannet af arildstid (m tilknytning til II.adel el IV.adel); jf adelstid; erindres alm nu kun af de ældre; ®] gammel tid. Byrum. Vust. Bælum. StArden. Borup. Galten. Gammelsogn DjursNørreh. Glesborg. Torsager. VVandet. Bording. He. Grindsted. Lindeballe. Hunderup. GlHaderslev. Hviding. — jf: en god tid kaldes adeltid SBorris:

adelvej s *aj'əlvæj* Tarm, Darum(F), Agerskov(Lyngby); *ajəlvæj* Torsted(F), Agerskov (Lyngby); *'ajəl,væj'* Mors(Skyum.Mors.I.69); *ɔlwæj* Voldby; *å:lwɛj* Him(F); *a·lvæj* Tønder; *'al·,wɛj'* Torsted; (propr:) æ arrildvej Kaae.-Lem.45; også (især som propr) skrevet alvej(en) Blich.XIX.132, Gejlager.NHF.9, AarbSkive.1925.4; jf IV.adel slutn. [ædma athælwægh; til I. adel; nu næsten kun som propr] hovedvej; spec: landevej. Uk.sjy.(ca 1698). Emmerlev(1740; Vider.III.60). Schade.25. NNissum(CClaus.166). Velling (HAOlivarius' 1807). Aagaard.BTL.222. Voldby. Rind. Tarm. *dær gror iŋ·t gjæn· grajs å æ aj·əlvæj·* Sydlige Jylland(F). Kok.DFspr.I.262. Agerskov(Lyngby). || som propr: Gassum(Krist. DS.IV.53). AarbThisted.1947.110. PSPed.Hing.18. Abildtrup. Vorgod.3.Krist.DS.NyR.III.249. Jf registre i DStedn.IIIff.

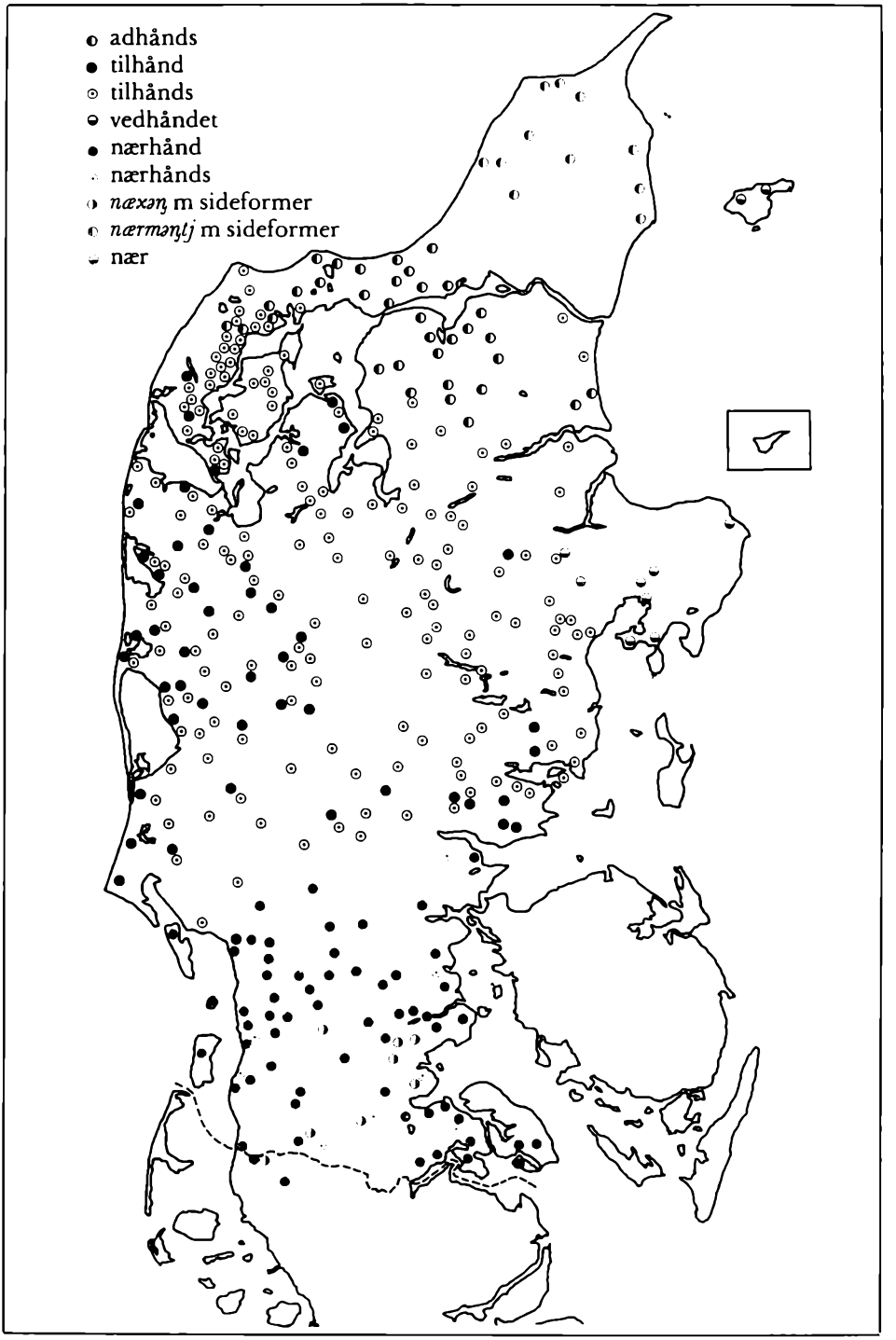

Kort nr. 6: adhånds adj med synonymer. (Betegnelsen nærmer er kendt over hele området og derfor ikke indtegnet på kortet. *nærmənʧ* se nærmend (nærmund), *næxəŋ* se nærhånd(s)).

adhu s *aðhu* Hammerumh(F). — c. [no dial aathug, opmærksomhed, eftertanke; jf vn athugi, opmærksomhed; synes nu sj uden for Vestjylland; ®] opmærksomhed; interesse. han hørte efter med stor adhu Vive. Brugtes . . i forb at have adhu for sit arbejde ØTørslev. Haldum (de ældre). Vi skulde have adhu ved vort Arbejde Randlev. Han havde, som man siger, ingen Adhu til sin Gjerning Thyreg.BB.I.8. Far (f.1849) sagde altid: "A ka et hol mi Ahu ved", vi siger det ikke mere Bøvling. han viest en adhu for Sagen som var enestaaende Bording. han har stor adhu til læsning Brande. Vorgod. Tistrup.

adhænder adv *a'hæŋ'ə* Houlbjerg(EJens.-Houlbj.L.92. sa. Houlbj.B.83). [af ærnda at + komp hænder, videre, længere hen, jf ymda a hander (1400t; Vejleder for Pilgrimme. Mandevilles Rejse, udg af M.Lorenzen. 1882.212,213); jf APhS.XIX.220ff og Brøndum-Nielsen.GG.IV.161; ordet opgives sporadisk (1967) som kendt, især i et midtjysk område fra Ommers og Møjy i øst til Hards i vest; ®] 1) omtrent. Klim. a'hæn'e lige gamle SRind. *'hujn 'go'rət jə mæ 'höstən? 'jɔ·w vi 'æ a'hæŋ'ə 'fæɪdi* Houlbjerg. *vi 'æ ves 'så'n a'hæŋ'ə 'li·q 'gamət* smst. Falslev. Voldby Gernh. Gern. (han) fek en Dykkert i Møngfloppen, hue han bløu svennet saa gaat, te han bløu ahænne ædru PJæger.IF.27. ja vi æ ves a'hæn'e lie gammel Kolt. Randlev. Odder. Vridsted(meget gammelt, helt udgået). vi mo da vist ahæn vær paa sam alder Bording. 2) lidt efter lidt. så'n ahænd'e, sådan lidt efter lidt, så småt Vellev. 3) måske. a'hæn'der vi ses i morgen Fjaltring. Sunds.

adhånd a, se adhånds.

adhånds a. — adhånd (æhaand Arup, ØBølle) — *'æhɔˌɟˌs* Torslev; *æhåŋs* Lild(F); æhånds ØHan og VHan, Him, Schade.59; æhands Havbro; æhænds Gryderup (Krist. DS.V.589); ajhaands Hillerslev, Sennels, Østerild; aj'e haands Tilsted, Sjørring. [til ad 1.2; jf tilhånds, vedhåndet, nærmer; ordet begrænset til Han, Him og Nordty, se kort nr 6; ®] om hest i spand: nærmer; venstre. *dæŋ æhåŋs hæjst* Lild(F). Så satte han sig da op at ride på den æhånds hest og red så hjem ad Ersted(Krist.JyA.I.61). || som adv. *plaˑqən gor æhåŋs* Lild(F).

adjø interj *a'djø* Løgumkloster, Tønder; *a'djøs* Haderslev, Løjt; *a'djǫs* Sønderborg, Øsby, Løgumkloster(spøg); *a'djes* Tønder, Ullerup. [af fr adieu; formerne adjøs osv fra nty adjös, ty adjes; ordet er kendt de fleste steder (jf Blicher. EB.17), men enten slet ikke brugt el kun brugt i spøg; alene i sjy var det indtil 1920 alm, men nu l br; ®] som afskedshilsen: farvel. Ja så må do ha adjes Asmos SAndr.SBH.23. *haŋ 'vɑ hæ ɔ sæj fɔ'væl* (tidl: *v'djǫs*) Øsby. *det bløv sild hen o e Nat . ./ för di kjør åv: Adjø, Adjø!* MartinNHansen.KK.19. Ottsen.HostrupD.II.I.5.

adkomst s *'að·ˌkomst* Torsted; *aðkomst* Darum(F); *'arkåmst* Tvis; ajkomst Linå — pl *-ər* Torsted. [fra rm] adkomst; rettighed. haj hor fåt åkomst på Gor'ri Tolstrup. || spec: (ret til) adgang. *han hår 'eŋən 'að·ˌkomst te 'dæn' støk ˌjow'r* Torsted. *'að,kɔmst te æn 'mær'qəlˌgraw'* Ål. Darum(F). Jf: Jeg stod nærmlig (således) . . at hun . . fik den bekvemmeste Adkomst til den høire Halvdeel af mit Ansigt (dvs til at give mig en ørefigen). Blich.XXIX.52.

adle v a·jl Volstrup. — præs ajle Tem. — præt ajlet Linå. [vel indlånt fra rm adle, måske m tilknytning til IV.adel; ®; forekommer spredt i nørrejy, men nu svindende] rose. SktHans. de va da fåle som han adlet ham Borup. Hvilsager. Odder. Fur. Sem Ribeh. især i forb adle én for noget, rose en for noget. De vell a no int a·jl ham for Volstrup. Ugilt. Gunderup. det er ikke noget at adle ham for Finderup. En mo adel ham fuer hans indsats Oddense. det skal han it adles for Viuf. Hunderup.

adløber s, se underløber.

adræt a *a'dræt* alm; *a'dræˑt* Gosmer(PAnd. Hadsh.70). [ret nyt lån fra rm, gennem gymnastikundervisningen kendt de fleste steder af de yngre; ®] om person: adræt (i materialet ofte m tilf betydningsangivelser som: smidig, hurtig (i bevægelser, i sit arbejde), gesvindt, kvik, ivrig, flink olgn). haj æ svær adræt te gimnastek Volstrup. du må være mere adræt (vågen — oplagt) om morgenen Vrå. Lars.Ordb.4. en god Gymnast, og en Karl eller Pige der var hurtige i Vendingen oppe og nede, de var adræt Nordby Samsø. adræt, let og behændig Tåning. han er svær adræt, han er ivrig og vågen af sig Nors. han er hel adræt, kløgtig NNissum. adræt . . betyder smidig, men også somme tider, kvik, veloplagt, beleven Guldager. *'graŋ'ə . . de æ 'leˑqəmli a'dræt i a 'lemə,* granner . . det er legemlig adræt i lemmerne Ål. — om hest: ivrig. SBorris. || exx på yderligere betydningsglidning: godt tilpas (Jetsmark), lidt fraværende (Hvirring, Sem Ribeh), parat (Givskud), tilpas, parat (Østbirk), veloplagt (Brande). han eller hun er saa a'dræt, om et smukt menneske, god

holdning (Sottrup), fin, sirlig, renlig (Haderslev).

adskel s *'aðˌskjæl* Tved; *aðskjæl* Hvidbjerg Revsh, Skyum.Mors.II.138, Holmsland(Røjkjær), Grove; *aðskjel* Lødderup(Lyngby), Grindsted; *askiļ* Nøvling, Snejbjerg; *'asɕel* JMJens.Vend.11; *'aˌskjeł* EJens.Houlbj.L.82, Hundslund; *'asgjel* Todbjerg, Ejsk.Brønd.106; åskæl Vindblæs Gerlevh, Nibe; *'ajˌsɕjæł* Kragelund; ajskel Voldsted. — c: alm; n: JMJens.Vend.119. [ænyda adtskiel, at skill; jf skel; ordet er svindende, om end endnu kendt og brugt i Vends og dele af Him og Østjy, huskes af gamle i Ty, Mors, Sall og Hards, men er så godt som ukendt i Svjy, Søjy og Sønderjy; ®] forskel. Schade.25. Vends-Him(Milling 1829). De ka dæ wæ stue askel aa Mosbjerg. der er no Askjel aa dæj Slawels Fyrer Klastrup.KPM.99. Der er intj møj askel på di ong· no å i gammel daw Hallund. dær æ Adskel po Hærremænj' å Håw·bønj'er Års. det gør ingen askil Havbro. til adskel fra Malle. Men fordi det var dygtig skummelt der inde, kunde han ikke gjøre Adskjel paa noget Vindum. Jeg kan ikke kende Adskil paa Roer og Agerkaal, naar jeg skal lug Roer Simested. *dær ær 'et 'stow'r 'aðˌskjæl o 'di 'seskən,* der er ikke stor forskel på de søskende Tved. Nordby Samsø. *'ne'ə ən si nøw 'te, 'e'ət ligåt ən 'aˌsgjel* når en ser nøje til, er det ligegodt en adskel Hundslund. Skjoldborg.RF.II.132. Hvidbjerg Revsh. *de æ dær aðskjel å:* Lødderup(Lyngby). Aakj.FB.11. *dæ wa tröj·ə o'r aðskjæl o wås* Grove. Noe-Nygård.J.15. de æ mæ uðən fåsgjel eller aðsgjel Grindsted. Vorgod. Hoptrup. || (spøg) i forb der er forskel på adskel, der er forskel. Hals Læsø. Hellum. Tolstrup. Gerlev. Homå. Mørke. || talem: der er adskel på fisk (undertiden m tilf: sagde manden, han kørte om med tudser) (udviklet af det opr ordspil: der er skæl/skel på fisk, se skel; jf kår). Farsø. Ødum. Nebel. Ry. Fovsing. Velling. He. Ølgod. Ansager.

I. adskillig s *'asgełə* Vodder. [substantivering af II. adskillig; Vslesv] (kvinde)arbejde ud over det daglige (fx vask, bagning, slagtning osv). *vi har 'askeləfår* F.IV.4. *vi sga ha 'asgeləˌfɔɹ i dæn 'hæɹˌu·x,* vi skal have Adskillig for i den her Uge Vodder. *di ha haj 'asgeləæ 'he·l 'u·x,* de har haft Adskillig hele Ugen smst. — også: ikke-hverdagsmad (fx fersk suppe, kål). *å kå·q 'askelə* F. Gram.

II. adskillig a *aðskel·ə* Lejrskov(JMads.); *a'skel'iq* Hals Læsø; *askjel·iq* NSams(F); *ajsgæl'i* Åby Hasleh. [ymjy (pl:) atskilligæ, forskellige Grinderslevhs (Brandt.LB.160); til adskel; jf I. adskillig; i bet 2 og 3 antagelig fra rm] 1) forskellig (fra noget andet); forskelligartet. Nordby Samsø. – også: usammenhængende. *de æ så aðskel·ə* Lejrskov(JMads.). 2) pl: adskillige; flere; temmelig mange. Tolstrup. Vebbestrup. (hun) strøg den hen ad Ryggen og gjorde saadan adskillige Tid (dvs gange) ved den, og saa kom god Stud sig Rind Middelsomh (Krist.JyF.VI.165). *vi fek jo aðˈsgiļ'iə 'sgeŋk,* vi fik jo adskillige skænk Ål. Rømø. 3) som adv: meget; ikke så lidt. de war askjellig bejer Vends(F.IV.4).

adskilt ptc og a *aðskiļ'* Lejrskov(JMads.); *askelt* Vends(F); *a·sgilt* Haderslev; *a·sgi·l* Tønder; *'a·sgɛ·il* Åbenrå. [til skille ad; som ptc uden for sønderjy sikkert fra rm; 1 br] 1) som ptc: adskilt, Tolstrup. *dɛ æɹ a·sgilt,* det er adskilt (sorteret) Haderslev. 2) som adj: forskellig fra andre; særegen (fx i klæder). Vends(F). jf: de er adskilt fra hinanden, der er forskel paa dem Skjold.

adstadelig a *aðstaj'lə* Holmsland(F). *'a'staj'lə* Tvis. *arsdajlæ* Humlum. [ænyda adstadeligen, adv; til adstadig; nu sj udenfor Hards ®] dss adstadig || (til adstadig 1). Gørding Hjermh. Vind. han er møj adstadle, langsom, værdig i sin optræden Tim. Stadil. || (til adstadig 3). Hun var astadelig, var dygtig til sit arbejde Ørsted. *haŋ ær æn aðstajlə maŋ',* sat, alvorlig, paalidelig Holmsland(Røjkjær). — jf: *de æ sö'rn æn rå'r arsdajlæ pi·q,* (med) beskeden og tilbageholdende Væsen Humlum. || (til adstadig 4). Kærby. Volling. Jf: han er hel adstadelig — godt klædt på NNissum.

adstadig a Førsteledstryk findes spredt over hele området (især alm, men dog også her vekslende m andetledstryk i Vjy og Sjy), fx i Brønderslev; *asta·ə* Vends(F); Bælum, Vive, Hald, Linå, Tåning, Avlum, Bording, Velling, No; *ajsta·jə* Nørvang-Tørrildh(F); Egtved, Egvad; *aðstað·ə* Lønborg(F); *'aðˌsta·ðə* Ål; Anst; *asta·jə* Darum(F); Haderslev, Agerskov, Burkal, Felsted; m lige tryk på begge led: *ˈa'sda·jə* GlHaderslev, Løjt, *'a'sta·jə* Ottsen.HostrupD.II.1.21; i øvrigt andetledstryk, fx i Hasle, *aðˈsda'di* Hundslund; Vrove. [ænyda atstadig (Vedel.Saxo.481; gengivende constantia); omdannelse af ænyda astadig, fast, holdbar (Skrifter af Paulus Helie.III.149, jf astadighet(t) smst.IV.145,146), rolig og værdig (Bredal.Børnespejl.7, jf (adv:) astadige, sømmeligt, smst.23), ymda (pl:)

astadighe (tingsvidne 9/5 1454 (Nye Danske Magazin.VI.41), tingsvidne 19/5 1464), bofaste, (pl:) astadhuke (E don.var.136,4 fol.143v (Corpus Codicum Danicorum Medii Aevi. Vol.VI.145)) m varr: astadhe, astadigæ (Kolderup-Rosenvinge.Saml. af gl. da. Love.V.61), bofaste; 1. led er præp ædma a, på, 2. led en afl til ædma stath, sted (jf ymda astas man, (i styreshavnen) bosiddende mand (Kofod Ancher. Dansk Lov-Historie.II.(1776).568)); jf sv istadig, stædig, og isl ístaða, standhaftighed, samt adstadelig, adstædig, adstædelig, stadig; ordet er nok alm kendt, men åbenbart ikke meget brugt og viser derfor talrige eksempler på betydningsglidninger; hovedbetydningen er bet 1; ®]. 1) om person: som fører sig med ro og værdighed (m skiftende fremhævelse af disse karaktertræk); også om adfærd, væremåde: afbalanceret. Brønderslev. Præsten var en "astadig" Herre ØBrønderslev. Buderup. Als Hindstedh. Alstrup. SRind. Skellerup. ØTørslev. værdig og rolig .. de kom i astadigt tempo Kovsted. Randlev. adstadig .. betyder rolig, fornuftig, stabil, en der har rendt kalhorne (dvs kalvehornene) af sig Alling. Søvind. ØVandet. Østerild. Tilsted. Stagstrup. Ravnstrup. Vandborg. Dybe. adstadig .. brugtes om een som førte sig med anstand, rolig og behersket Bording. han gik adstadig Arnborg. Viuf. Vejstrup. De er en astaje Dætter do haar, det er en rolig og stilfærdig Datter du har Hunderup. *freds vɔr·n 'viˌ]' 'maŋ' i sin 'Oŋ· 'daw·, 'nO æ han blöwn 'me·r 'a'sda·jə* Fritz var en vild Mand i sine unge Dage, nu er han bleven mere adstadig Ottsen. HostrupD.II.1.21. || også: sat; sindig; langsom; sendrægtig. Ugilt. a'stadig .. om personer der var sindige og bestemte i deres væremaade Skallerup. han er 'astadig, sindig, har god tid Ulsted. De gik adstadig op ad kirkegulvet .. sindigt Vindblæs Gerlevh. Harring. ar'sda'dig .. sindig, sat, værdig Vrove. || også: tvær, sej. ØHassing. Gunderup. Skarresø. || også: alvorlig. Vends(F). Felsted. 2) om hest: rolig, skikkelig. Skelum. Tamdrup. nu går den (dvs plagen) helt adstadig som en gammel hest Hvirring. Roslev. Vilbjerg. SBorris. et Par gued riele, adstade Hæst JJacobsen.T3.13. Roager. 3) (mul modsætningspåvirket af ustadig) solid; pålidelig; som man kan stole på; trofast. SktHans. Haj ær i mø'j astadi Ko'l Tolstrup. en astadig mand (solid) Vellev. Vejerslev. Hjerm. Drengen er astarre og bliver ved sit arbejde Sunds. om en der var tro og paalidelig i sit arbejde sagde man: han æ en møj ar'starre kaa'el Rindum. hun er saa adstadig .. man kan stole paa hende Bredstrup. *en 'maŋ' dæ bæ·ə sæ 'ɔr'ənli 'að te an ka 'stu·əl 'o· han æ 'aðsta·ðə, ən re'æ·l 'maŋ' i 'alə 'ræ''tneŋə* Ål. Toftlund. 4) (vel under påvirkning af statelig) som bærer præg af værdighed, fornemhed; statelig; flot. Hun er vel nok en adstadig dame Svostrup. Ødum. hon æ æn að'sdadi da·m, stadselig dame Hasle. Odder. Hundslund. Vedslet. en adstadig fyr (en flot fyr) Nordby Samsø. Fabjerg. Fovsing. || også: (lidt) fornem; utilnærmelig. han var en astadig fyr Udbyneder. Tiset. Linå. Skrave. 5) (opr ved ironisk brug?) ikke stadig; ustadig. Malt. astaje .. betyder det modsatte af stadig – altsaa een der ikke bliver ved noget ret længe ad gangen GlHaderslev. han æ astaj'æ .. er urolig i sind Møgeltønder. Jf: adstadig (uligevægtig person) Nørbeg.

adsteden adv. Formen skyldes en misforståelse hos Schade.25, se sted.

adstædelig adv. [sideform til adstadelig; sj] (jf adstadig 3) stadigvæk; vedblivende. du er adstædelig her paa kontoret Skagen landsogn.

adstædig a *aðstæðə* Vestj(F.IV); adstædde Janderup. [sideform til adstadig; sj] dss adstadig. Vestj(F.IV).

adstød s *'astø* Hammerumh(F). [jf vn atstǫð, understøttelse, hjælp, samt isl aðstoð, bistand, og lær atstøða, behandling, røgt, pleje; sj; ®] støtte; hjælp. Årestrup. Borup. ajstøj, støtte Kolt. Ryde. Hammerumh(F). Billum. Hviding. – Jf: naar en mand er skyldig i skænderi, han har gin adstød til de Staby.

adtagen a, se aftagen.

advare v *'aðvâ·r* Lejrskov(JMads.); *'ajwâər* Tved; *ajva·ə* Løgumkloster; *a'wa·r* Hals Læsø; *'a'va·r* og *a'va·r* Ottsen.HostrupD.II.1.21. [ymda (pass:) atwaris (1412; DuehDipl.42), bekendtgøres; i bet 2 lånt fra rm; i jy alm vare ad] 1) i forb advare om: meddele; underrette. *vi mɔ 'hæl·ər 'a'va·ə dæm 'Om', te dæ 'hæ·st æ 'væ.k* vi må hellere advare .. dem om, at deres Heste er borte Ottsen. HostrupD.II.1.21. 2) (1 br) gøre (en) opmærksom på, at en fare truer, at man skal vogte sig. Tolstrup. a haar endda arvaar ham, te han sku ta sæ i Ajt APKrist.FN.6. *a hå·əð 'aðˌwo·rət ham* Hundslund. *no hor a 'aðˌwå'ət*

dæ, å så vel a 'eŋən be'brej'dels 'hø·'ba·q,ælə, nu har jeg advaret dig, og så vil jeg ingen bebrejdelse høre bagefter Gosmer. Aakj.US.127.

advarsel s *'að,warsəl* Jelling; *'að·,waɹsl* VVandet; *'að,warsəl* Gosmer, Lønborg(F); *ar·wasəl* Vejrum Hjermh; *'aw,warsəl* Bjerreh(FDF.I.45); *'a,wasəl* Voldby; *a'warsəl* Hals Læsø; *'a'vasəl* Ottsen.HostrupD.II.1.22. *ˈa·,vasəl* Rise. — c: alm; f:Tolstrup, Tved; n (i bet 1): Als Sjy (F.IV.). [ænyda atuarsel, athworsell; vbs til advare; i bet 2 lånt fra rm] **1)** (til advare 1; ⊛) tegn der opfattes som varsel om kommende begivenhed (død, brand, ulykke osv); forvarsel. Brønderslev. Ry. Vejrum(F). et Sted, hvor Folk vil have set alskens "Advarsel" eller "Skidt", "æn Ste, hur de et ær ræt re·le" Vind(Røjkjær). der gives "Vaarstaand", "Forvarsel" eller "Advarsel", hvilke tre Benævnelser betegne Samme, nemlig at der sker enten et eller andet Overnaturligt, før et Menneske døer, en Gaard brænder o.s.v. Rind Hammerumh. og/eller Lønborg(JySaml.III.313). Lindeballe. Herslev. En gammel kone sidder ved et åbent skøde (dvs ildsted) og ser pludselig noget, der "spiller" (snor sig el. flimrer) på gulvet, og siger til de omværende: "Der kan I se min advarsel". Kort efter døde hun. Bjerreh(FDF.I.45). Agerskov. Ullerup. Naar der dør nogen i et Hus, har gerne en af Familien hørt hans "Advarsel", som de kalder det AlsSjy(SJyMSkr.VII.30). **2)** (til advare 2) advarende ord, udtalelse osv. Tolstrup. Gosmer. Han slaap mæ en Advarsel den Gaang (i Retten) Hunderup. Ottsen.Hostrup.-D.II.1.22. Jf: *de* (dvs odderens hvæsen) *æ sɔrn slaws ˈa·,vasəl* (dvs faresignal) Rise.

advent s *'að·,wæŋl* SDråby; *ar·vəŋl* Tvis; *'ai·vəŋd* Vodder; *ad'vænd* Hjoldelund; *a'væŋl* Løgumkloster; jf ad'vænt,fæst Sønderborg. [ærnda aduent, fra lat adventus (Domini), (Herrens) komme] i kirkeåret de fire uger før jul. Lackmann(Dania.I.130). Advents sne skal gjerne have påske at se Voel(Krist.JyA. T.I.86). Rim i Advent varsler en god boghvede-grøde Ringive (Krist.JyA. T.I.86). || i ssgr, fx *a'væŋlsti'* adventstid. Løgumkloster.

adventsgilde s (alsisk) årligt videgilde, holdt 1. søndag i advent til afgørelse af økonomiske mellemværender m m i det forløbne år. Heimdal.1/12 1903. F.IV. SJyAarb.1935.294. SprKult.XIII.121(= AFSchmidt.OB.57).

advokat s *afəˈkå·l* Als; *afə'kå·l* Åbenrå; *af-'kå·d* Hjoldelund; *adfo'kå·l* Aventoft; *avə'kå·d* Løgumkloster; *avəka·l* Tønder. — pl: *-ə* Løgumkloster. [sønderjy, lånt fra (n)ty afkat, advokat] sagfører. æ Feltskærer . . skaar æ Samvittehed a ham. Men saa bløv der den dygtest Avekaat a ham, som nower har visst om aa sejj Haderslev amt (SvGrundtv.GlM. 1.227). Fausbøl.Agerskov.75. Conradsen-Johannsen. NRS[1].101. *sin fa·ə vå avəka·l* Tønder.

advokatskrift s *avə'kå·tskʀæʔl* Løgumkloster. [sønderjy; lånt fra nty afkatenschrift] i forb skrive advokatskrift, skrive vidtløftigt. Løgumkloster.

I. ae s *a·* fk [til II. ae; barnespr] strøg over kinden; kærtegn. *ka do 'gi ham ən 'lel'ə 'a·* Al.

II. ae v *a·* alm; *ˈa·* Åbenrå, Øsby; *a·a* Skautrup.H.II.66; *a·ə* Hals Læsø; *ˈaj* Sønderborg; præs: *a·ə(r)*; præt: *a·əl* Jelling, Haderslev; *a·t* Todbjerg; *a·əd* Vodder; *a·əð* Torsted; *a·ə* JMJens.Vend.218, Års; *ai* SktOlai; *a·ər* Tvis; ptc: *a·əl* Jelling, Give, Haderslev; *a·əð* Torsted; *a·ə* JMJens.Vend.218; *a·ər* Tvis. — vbs: aen *a·n* Linå, Hoven. [lydord efter interj a(h); jf I.ae; i tale til børn] egl: stryge (nænsomt) med hånden (og sige *a·*); i videre anv: kærtegne (ved at stryge med hånden); kæle for. Derpaa a-a-ede hun en sød Abe i en Trækasse med Tremmer JVJens. Singapore Noveller.(1907).101. (han) skulde have uddannet sig lidt paa Dyrskuer og lært hvilke Heste man kan a-ae JVJens.Pol.Kronik 1/11 1922. *kå do a· misen* kan du ae katten Tved. *kaθ 'a· ham* kan du klappe ham Todbjerg. Gosmer. *ka ðo 'a· di 'gaməl'mu·r* kan du stryge din bedstemor (på kinden) Torsted. Skyum.Mors.II.222. Skautrup.H.II.66. *ka 'lelə 'søstə 'a· 'mu·ə,* kan lille søster ae mor Give. *ka dɷ 'a· 'leɭə 'su,kal'* kan du ae den lille Kipkalv Vodder. || i forb ae for (el på Herning), ds. vestjy(F.I.2). Herning. Hoven. Jf (iron): "a ska a· for dæ" siger man i vred Tone til skarnvorn Dræng, når man vil give ham Revselse Røjkjær.

III ae præp (og adv), se ave.

I ael s, se al.

II ael s, se ajle.

III ael a, se IV adel.

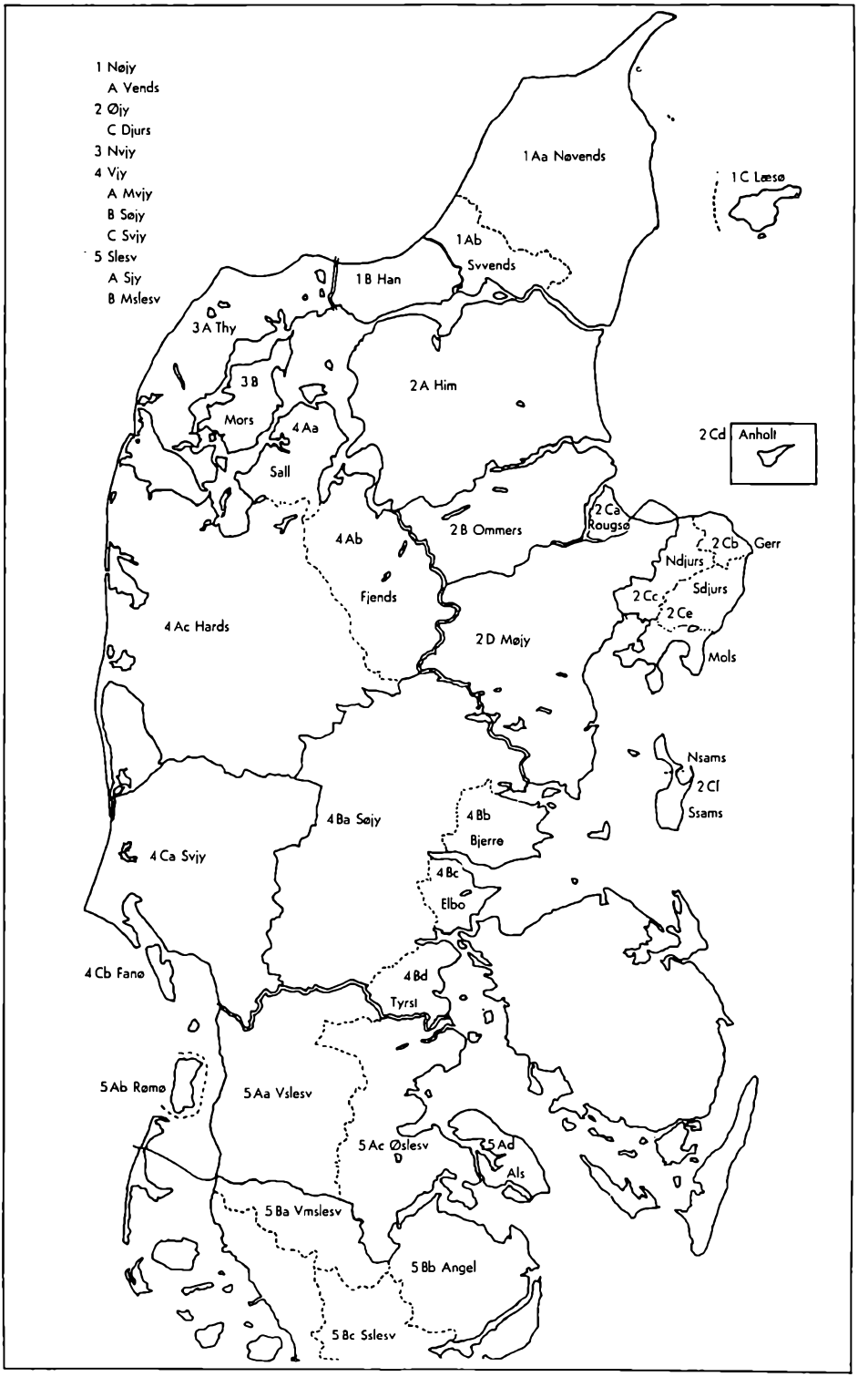

Kort over de jyske dialektområder.

REDAKTION

Hæfte 1: A–ael, redigeret af Peter Skautrup

Pris for dette hæfte: 20 kr. excl. moms.

ISBN 87 504 0225 0

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S 1240.70